

NİKOLAY HOVHANNİSYAN

ERMENİ SOYKIRIMI

ERMENİKİRİM

Çeviren: Atilla TUYGAN

9(47.925)

8158

U-71

Herhannisyan

Nikolov

Ermeni Soykirim.

Ermenikirim. Istanbul 2005

~~Yayınlanmıştır~~

Nikolay Hovhannisyan
Ermeni Soykırımı
Ermenikırım

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Ağustos 2005
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Kapak ve İç Baskı: Bayrak Matbaası
Küçükayasofya Cad. Yabancı Sok. No: 2/1 Sultanahmet/İstanbul
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğan

ISBN 975-8460-82-X

PENCERE YAYINLARI: 197

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL
TEL: (0216) 414 64 41

9(47.325)
11-71
Nikolay Hovhannisyan

Ermeni Soykırımı
Ermenikırım

NEDENLER, EYLEM, SONUÇLAR

Çeviren: Attila Tuygan

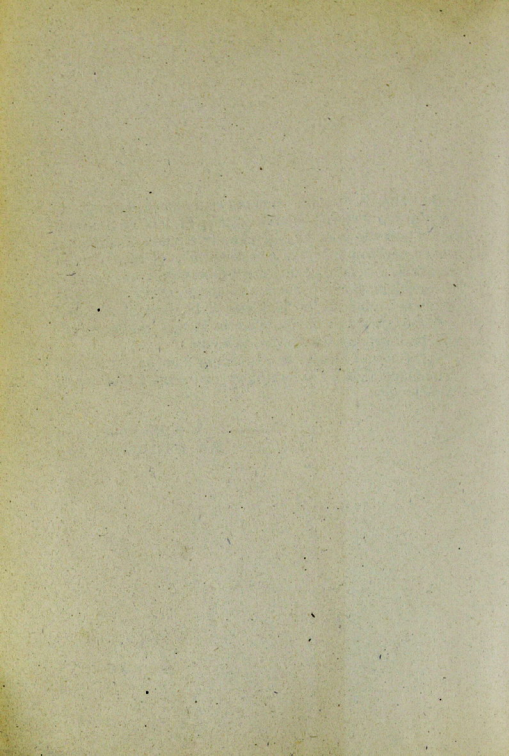
8518
E. Hovhannisyan

Bu çalışma, Ermeni olmayan okuyucuya, tarihe XX. yüzyılın ilk soykırımı olarak geçmiş Ermeni Soykırımını kısaca tanıtmaya amacını gütmektedir. Burada anlatılanlar, Ermeni soykırımının veya *Ermenikırım*'ın ön gereklilikleri ve nedenleri, siyasal ve ulusal-ırksal motifleri, mekanizmaları ve eylem alanının yanı sıra soykırımı planlayıp, soğukkanlılıkla uygulayan Jön Türklerin ve liderlerinin rolleridir.

Burada Avrupalı büyük güçlerin Ermeni Sorununa yönelik politikalarına da yer verilmektedir.

Yazar ayrıca Ermeni Soykırımının uluslararası toplum ve bugünün Türkiye'si tarafından tanınması konusuna da eğilmektedir.

V. B. Barkhudaryan
NAS RA Akademi Üyesi

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Önsöz	9
Önsöz	13
<i>BÖLÜM 1</i>	
Yüzyıllar Boyunca Ermenistan. Kısa Bir Tarihsel-Coğrafik Bakış	27
<i>BÖLÜM 2</i>	
Batı Ermenistan'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fethi	37
<i>BÖLÜM 3</i>	
Ermeni Sorunu ve Gelişim Aşamaları	45
<i>BÖLÜM 4</i>	
Ermeni Soykırımı-Ermenikırım	73
Sonsöz	109

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Tarihe Ermeni soykırımı olarak geçmiş olan bir olguyla on milyonlarca Türkün tanışabilmesine olanak vereceği için bu çalışmamın Türkçeye tercüme edilmesi ve yayınlanması itibarıyla memnuniyetlerimi bildiririm. 1,5 milyon Ermeni 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği toplu kıyım ve zoraki göçün kurbanı oldu. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olan vatanları Batı Ermenistan, yerli halkından boşaltıldı.

Ermeni bir tarihinin böyle bir sorunun aydınlanmasına yönelik çalışmasının Türk toplumunun tüm kesimlerince kabul görmeyeceğinin idrakindeyim.

Her halükârda, Türklerin bugünkü neslinin, biz Ermenilerin felaketimiz olarak nitelediğimiz, Türk resmi görüşünün ise Ermeni Soykırımı olgusunu dahi reddettiği bir sorunla ilgili Ermeni uzmanın da görüşünü tanımasını gerekli buluyorum. Ermenilerin başına gelen bu felaket on yıllarca kendisinden gizli tutulduğundan günümüz Türk toplumunun ezici çoğunluğu ya Ermeni Soykırımından haberdar olmadığı ya da kendisine çok değişik bir şekilde iletildiğinden bunu elzem görüyoruz. Bu nedenle, Türklerin çoğu 'Ermeni Soykırımı' ifadesini ülkelerine, onun saygınlığına ve tarihine karşı bir hakaret olarak kabul ediyor.

Fakat ne tür olursa olsun, sırrın sonunda açıklığa kavuşmadığı ve topluma mal olmadığı bir durum tarihte vuku bulmamıştır. Gerçeğin meydana çıkması ise genellikle acılı olur ve onu kabul edebilmek ve ona göre değerlerin yeniden gözden geçirilmesi için toplumsal cesaret gerekir.

Kanaatimizce Türk toplumu bugün bu tür bir seçimin arifesindedir. Tarihe XX. yüzyılın ilk soykırımı ve tüm insanlığa yönelik bir suç olarak geçmiş olan, Osmanlı devleti ve Jön Türk hükümetinin siyasi yönelimi sonucu Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendi yurtlarında, Batı Ermenistan'ında Ermeni Soykırımını planlayıp, gerçekleştirilmesiyle ilgili fikrini belirtmelidir.

Binaenaleyh, çileyle yazdığımız bu kitabın Türk milletine karşı olmadığını ve ona karşı nefret duygularıyla dolu olmadığını altını çizmek isteriz. Bunun böyle kabul edilmemesi bize büyük üzüntü verecektir.

Bu kitabın niyeti, tüm dürüst Türklere kendi tarihlerinin önemli bir bölümünü doğru anlamaları ve 1915 Ermeni Soykırımı, nedenleri ve sorumluları hakkında doğru bilgiler elde edinebilmeleri doğrultusunda yardımcı olabilmektir. Ermeni Soykırımını tanımak ve sorumluları mahkûm etmek amacıyla doğru kararlar alabilmeleri için bu gerçek tüm Türklere gereklidir. Kimse kusura bakmasın, fakat günümüz Türk hükümetinin böyle adil bir karara varmasını beklemek, soykırıma uğramış Ermenilerin torunlarının manevi hakkıdır sanırız.

Araştırmalarımızı yazarken Türklerin bugünkü neslinin 1915 Ermeni Soykırımıyla ilgili sorumluluğu olmadığından yola çıktık. Ermeni Soykırımının tüm sorumluluğu 1915 yılındaki Osmanlı Devleti yöneticileri, hükümetteki Jön Türklerin 'İttihad ve Terakki' partisi ve yöneticilerindedir. Ermenilerin arzusu günümüz Türkiye hükümetinin 1915 Ermeni Soykırım olgusunu kabul edip özür dilemesidir; bunun Türkiye'nin uluslararası alanda saygınlığını artı-

racağı ve Ermeni-Türk devletlerarası ilişkilerini normalleştirceğine inanıyoruz.

Günümüz Türkiye'sinde birçok Türk tarihçi, yazar, gazeteci, aydının vb. aynı talebi ortaya koyduklarını biliyoruz. Onların sayısı günden güne çoğalıyor.

İstanbul'daki Bilgi Üniversitesi profesörlerinden Murat Belge, 2005 yılının Nisan 21'inde Ermeni Soykırımının 90. yılı anısına Erivan'da düzenlenen 'Ekstremal suç, ekstremal meydan okuma: İnsan hakları ve Soykırım' uluslararası toplantısında, "Ben 1915 Ermeni Soykırımı için sorumlu değilim, fakat ben bunun Türkiye tarafından kabul edilmesinden sorumluyum" açıklamasını yaptı. Onun bu anlamlı açıklaması toplantıya katılan Ermeni, Amerikalı, İngiliz, Yahudi, Alman, İtalyan, Kanadalı, İsviçreli, Norveçli, Danimarkalı, İrlandalı ve diğer milletlerden tüm katılımcılar tarafından memnuniyetle karşılandı. Bu da, sorunun artık olgunlaştığına ve uluslararası bir talebe dönüştüğüne işaret ediyor.

Ümit ediyoruz ki, bizim de altına imzamızı atabileceğimiz değerli profesörün bu iletisi er veya geç 1915 Soykırımını tanıma konusunda komşumuz Türk halkının da yönelimi olacaktır.

Bu kitabın Türkçe olarak yayınlanmasıyla ilgili sorunları üzerlerine alan herkese en derin şükran duygularımı sunarım.

Prof. Dr. Nikolay Hovhannisyan
Erivan, 24 Nisan 2005

ÖNSÖZ

Soykırım sözcüğü, bilimsel literatürde ve politika sözlüğünde ilk olarak 1944 yılında, Polonyalı bir Yahudi olan Raphael Lemken'in çabalarıyla yer almıştır.

İnsanlık bu önemli buluş için kendisine hep borçlu olacaktır, çünkü sorunu açık bir biçimde ortaya koymakta, anafikri ayrıntılı, doğru ve özlü bir biçimde aktarmaktadır.

Lemken'in buluşu aslında XX. yüzyılın ilk iki trajedisini temel almaktadır: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni Soykırımı ve Faşist Almanya'daki Yahudi Holokost'u. Lemken'in işaret ettiği gibi, bunlar olağan bir kırım ve kıyım değil, esasen yeni bir bakış açısı ve yaklaşım ve kuşkusuz yeni bir bilimsel tanım gerektiren bir olgudur.

Bu fikrin yol göstericiliğinde, Osmanlı ve Alman-faşist liderlerinin insanlık dışı siyasal plan ve hedeflerini, uygulama yöntemleri ve mekanizmalarını en ince ayrıntısına kadar inceleyen Lemken, padişahın adamları tarafından Ermenilere ve Alman faşistleri tarafından Yahudilere yapılmış olanların, uluslara yönelik bir imha politikasından, bilimsel ifadeyle *soykırımdan* başka bir şey olmadığı sonucuna varmıştır.

Soykırım, bir suç terimi ve tanımı olarak kendi yolunu çizmiş ve uzmanlar, devlet adamları ve siyaset bilimciler tarafından çabucak kabul görmüştür. Daha önemlisi -uluslararası örgütler, başta ve en önemlisi- bugünün en yetkin

uluslararası organı Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir.

9 Aralık 1948 günü, BM Genel Kurulu, rahatlıkla tarihsel önem taşıyan uluslararası bir belge olarak nitelendirilebilecek, *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini* kabul etmiştir.

Soykırım, üyelerini, doğrudan doğruya, öldürerek ya da onların vücut ve akıllarına ciddi anlamda zarar vererek, ırksal, ulusal ve dinsel saiklerle belli insan gruplarını imha etmeyi hedefleyen bir politika olarak tanımlanır. Bu kavram, grupların kısmen veya tamamen imhası niyetiyle yaşam şartlarını bilerek kötüleştirmeyi; çevrede, yani o belli grup içinde doğumları engelleyen baskıcı önlemleri; çocukların bir gruptan diğerine zorla devrini de içerir.

BM'nin bu belgesi tarihte ilk kez olarak, soykırımın insanlığa yönelik bir zulüm olduğunu ve cezalandırılacağını uluslararası ölçekte teyit etmiştir. BM'nin kararının siyasal anlamının ve hukuki öneminin altında bu yatmaktadır.

BM Genel Kurulu, 1968'de, -soykırımı yasal sınırlamalar getirilmemesi anlamına gelen bir başka karar olan- *Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Yasal Sınırlama Uygulanmaması Sözleşmesini* kabul etti.

İnsanlığın, tek tek insanların ve insan gruplarının imhasını, insanlığın tümüne karşı bir meydan okuma olarak, insanlığa karşı işlenen bir suç olarak algılamasına ve bu temelde, soykırımın önlenmesi ve cezalandırılması gerektiği biçiminde evrensel bir karara varmasına yetecek siyasal olgunluğa erişmesi çok uzun bir zaman almıştır.

Böylece, soykırımın yaratıcılarını, örgütleyicilerini ve faillerini cezalandırma konusu, temel bir uluslararası hukuk konusu haline gelmiş ve bugünün uluslararası politikasının başlıca kaygılarından biri olmuştur.

Burada söz etmeye değer bir başka BM belgesi, BM İnsan Hakları Komisyonunca 1992'de kabul edilen ve azın-

lıklara uluslararası hukuk çerçevesinde özel statü ve garantiler veren *Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Dahil Kişilerin Hakları Beyannamesi*dir.

Mevcut anlayış içinde soykırım terimi, bilimde yeni bir eğilimin temelini atmıştır: jenosidoloji (soykırımbilim). Nispeten yeni olmasına rağmen, tüm dünya üzerinde, özellikle ABD, Britanya, Almanya, Avusturya, Fransa, Rusya, Ermenistan, İsveç, Lübnan gibi ülkelerdeki bilimsel merkezlerde hızla gelişen somut bir araştırma alanına sahiptir.

Birkaç yıl önce, Ermeni soykırımı XX. yüzyılın ilk ve tek soykırımı iken, henüz kimse yeni bir bilimsel eğilim olan jenosidolojiden bahsetmiyordu. Daha sonra, Yahudilere, Çingenelere, Slavlara, çeşitli Asya ve Afrika halklarına karşı buna benzer suçlar işlenmeye başladığında, bir ulusun liderlerinin bir başka ulusun imhasını organize etmesinin, çağımızın etno-politik yaşamının acı bir gerçeği olduğu açığa çıkmıştı. Bu gerçek, soykırımın nedenleri, sonuçları ve tipolojisi ile ilgili konuların araştırılmasını gerekli kılmıştır, ki bu, genç jenosidoloji biliminin omzuna yüklenen ağır bir yüküdür.

Çok uzun yıllardır bu sorunla kapsamlı bir biçimde uğraşan, tanınmış Amerikalı jenosidolog Barbara Harff, İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada 48 soykırım ve kanlı kırım işlendiğine inanmaktadır. Bunlar, Kamboçya, Sudan, Doğu Timor, Ruanda, Burundi, Uganda, Ekvator Ginesi, Bosna ve başka ülkelerde yaşanmıştır.¹

Jenosidologlar, soykırımın kaynaklandığı, çevre, şartlar, siyasal ve sosyal-ekonomik nedenler; soykırımı gerçekleştiren ülkedeki, tinsel ve kültürel düzeyde, yüzyıllardır bi-

1. *Barbara Harff, Rescuing Endangered Peoples: Missed Opportunities. Social Research. An International Quarterly of the Social Sciences, N.Y., Bahar 1995, s. 24, 28.*

çimlenen gelenekler ve başka faktörler gibi temel konularla ilgilenirler.

Çalışmalarının sonucu olarak, soykırım kavram ve sınırları iyiden iyiye belirlenmiştir. Özellikle iki yönünü akılda tutmalıyız.

Birinci yönü, bir kurban ya da mağduriyete ilişkindir. Amerikalı uzmanlar Robert Gurr ve daha önce adı geçen Barbara Harff, işkence, ayrımcılık ve sonuçta kurban edilme sürecinin hedefleri olarak genelde etnik grupların seçildiğini düşünmektedirler.² Hesaplarına göre, 1945 ila 1989 arası dönemde, tüm dünyada 233 etnik grup böylesi bir ayrımcılığa uğramış, yani mağduriyetin potansiyel adayları olmuştur.³ Soykırım-kurban bağlantısını tahlil eden B. Harff, şöyle yazar: "Soykırımlarda, kurban gruplar rejimler tarafından, her şeyden önce ortak özellikleriyle, yani etnisite, din veya uyrukları ile tanımlanıyorklar."⁴

"Uzun yüzyıllara dağılan uluslararası politikaların gereği olarak kurban seçilen Polonyalılar; veya XX. yüzyılın ilk büyük soykırımından sonra geride kalan Ermeni halkından sağ kalmayı başaranların yabancılaştırması"nı örnek veren bir başka Amerikalı araştırmacı Michael Banks, *Four Conceptions of Peace*'de kurban seçilme ve onun soykırımla ilişkisi hakkında daha kesin konuşmaktadır.⁵

Soykırım ve kurban kavramları arasındaki karşılıklı ilişki oldukça mantıklıdır. Kurban seçimi soykırımın öbür yüzüdür.

İkinci yönü, soykırım anlayışımızı zenginleştirme bağlamında, *politikırım* ya da politik cinayet ile ilgilidir. Ger-

2. Ted Robert Gurr, Barbara Harff, *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, s.5.

3. A.g.e., s. 6.

4. Barbara Harff, *Rescuing Endangered Peoples: Missed Opportunities*, s. 24.

5. Michael Banks, *Four Conceptions of Peace*, s. 267.

8518
çekte, soykırımın bir çeşididir. Eğer soykırım, etnik nitelik temelinde işleniyorsa, "*politikırımlarda*, gruplar esas olarak rejime yönelik politik muhalefetleri nedeniyle hedefe konurlar."⁶

jenosidolojinin, kurban seçimi ve *politikırım* gibi, soykırım tanımına getirdiği iki önemli yenilik, hem etnik hem de politik nedenler açısından, Ermeni soykırımına uygulanabilir görünmektedir.

Ermeni ve Yahudi soykırımlarının ve bunları izleyen soykırımların ayrıntılı olarak tahkik ve tahlili, jenosidologlara, inancımıza göre son derece önemli ve iyi kurulmuş bir tez olarak, 'soykırım devleti' ve 'soykırım toplumu' teorisini ileri sürmeleri için gerekli esasları sağlamıştır.

Bu bakış açısı jenosidolojide ilk olarak Irving Horowitz,⁷ Leo Kuper,⁸ Yuri Barsegov⁹ ve başka araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır. Kısaca söylemek gerekirse tez şunlarla ilgilidir: Birincisi, soykırım asla tesadüfi değildir; ikincisi, soykırım her devlette mümkün değildir ve her toplum buna hazır değildir. Bir soykırım eylemi belli bir plana sahip, merdümگیرiz egemen ulus üstünlüğü anlayışlarına, zorla asimilasyon veya imha politikalarıyla 'yabancı' unsurların ihracına, etnik açıdan birörnek ve 'saf' bir toplum oluşumuna sıkıca tutunmuş toplumlarda ihtimal dahilindedir.

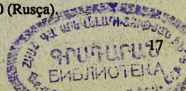
'Soykırım devleti' tezini Ermeni Soykırımına ve Yahudi Holokost'una uyguladığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Faşist Almanya'ya tam olarak uyduğunu görürüz. Bu

6. Barbara Harff, *Rescuing Endangered Peoples: Missed Opportunities*. s. 24.

7. Irving Horowitz, *State Power and Mass Murder*, New Brunswick, 1976.

8. Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*.

9. Yu. Barsegov, *Armenian Genocide: Crime under International Law*, Moskova, "XXI Century-Accord", 2000 (Rusça).

lkeler -egemen Türk veya Alman uyruklarının üstünlük ideolojisi; Osmanlı İmparatorluğu ve Nazi Almanya'sını 'yabancı' unsurlardan gç yoluyla temizleme biçimindeki resmi politika; Şiddet, işkence ve kitlesel infaz açısından edinilmiŐ bulunan 'kültür' ve tecrübe; esas olarak bu politikanın toplum tarafından benimsenmesi olgusu gibi- mevcut parametreler çerçevesinde, 'soykırım devletleri' ve 'soykırım toplumları' olarak nitelendirilebilir.

XX. yüzyıl doğası gereği son derece tartiŐmalı idi. Öte yandan, en büyük buluŐların, dvasa baŐarıların, sosyal-ekonomik geliŐmelerin, eşsiz hayallerin çağıydı, ancak aynı zamanda büyük trajedilerin de çağıydı. İki dünya savaŐını hatırlatmak yeterli olur.

XX. yüzyılın tarihe bir soykırım ağı olarak geçeceği de söylenebilir. İnsanlık tarihinde, bir yüzyıl içinde bu kadar çok insanın fiziksel imhayla veya imha riskiyle karŐılaŐtıęı görülmemiŐti. Yine de bu, ele alınması gereken tek sorun değildir. Tarih sayısız savaş, katliam ve kıyım olayına tanıktır. Gerçi, verili koŐullarda, bir ulusun imhası veya soykırım politikalarının bir devlet politikası düzeyine yüceltilmesi; bu bağlamda özenli ön hazırlık; icraatını haklı göstermek ve gerekçe yaratmak için uygun bir 'teori' bulunması ile bağlantılıdır. Bütün bunlar onu çok daha tehlikeli ve suçlu yapmaktadır.

Bu bağlamda XX. yüzyılın ilk soykırımı, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda işlenen Ermeni Soykırımıdır.

Halihazırda, bilimsellik ilkelerine bağlı ve politik tereddüt ve tutkulara teslim olmayan dünyaca tanınmış ve saygıyı hak eden tüm bilim adamları, XX. yüzyılın ilk soykırımının, 1915 yılında Osmanlı otoriteleri ve iktidardaki İttihad ve Terakki Cemiyeti ya da daha yaygın adıyla Jn Türkler tarafından işlenen Ermeni Soykırımı olduğunu çekinmeden onaylamaktadırlar.

Bu, ilk olmanın ayrıcalık kazandıracadı ve gurur payı

çıkartılacak bir durum değil tabi. Fakat yalnızca Ermenileri ilgilendirmeyen, tüm insanlığı ilgilendiren ve incelenmesi hem tarihsel gerçeği belirlememiz hem de uyanık olma ve gelecek soykırım girişimlerini önleme adına dersler çıkartmamız gereken tarihsel bir olgu, su götürmez bir trajedidir.

Ermeni Soykırımının XX. yüzyılın ilk soykırımı olduğu, tüm dünyada sayısız saygın bilim adamı tarafından özellikle vurgulanmıştır.

Amerikalı siyaset bilimci Michael Banks'in düşüncesine yukarıda yer vermiştik. Bu özel soruna ve benzeri ihtilaflara yönelik karşılaştırmalı analiz yöntemini savunan Banks, 'bugün Güney Afrikalı siyahların veya Ortadoğu'daki Kürtlerin durumunu; ya da yüzyıllardır uluslararası politikalar gereği kurban seçilen Polonya halkını; ya da XX. yüzyılın ilk büyük soykırım eylemi sonrasında Ermeni halkından kalanların yabancılaştırılması'nı yan yana koymaktadır.¹⁰

Kudüs'teki Hebrew University'den Profesör Franklin Littell, Ermeni Soykırımını yeni bir çağın başlangıcı olarak görmektedir. "Kamboçya, Sudan, Burundi, Ruanda ve Bosna hükümetlerinin soykırım eylemlerinden sonra, Ermenilerin soykırımıyla başlayan XX. yüzyılı Soykırım Çağı olarak adlandırabiliriz."¹¹

Kudüs'teki Hebrew University'den Profesör Irving Horowitz, 'Ermeni halkına karşı işlenen büyük çaplı katliamı tanımlayarak ve Nazilerin Polonyalılara yönelik barbarca eylemlerinden söz ederek, "hem Ermenilere hem de Polonyalılara yönelik olaylarda çok büyük trajediler yaşadığımızı" vurgulamaktadır.¹² ABD Soykırım Enstitüsü Müdürü Helen Fein gibi, jenosidoloji alanında yetkin bir kişi, soykırım kavramının ilkin 1944'de Raphael Lemken tarafın-

10. *Michael Banks, Four Conceptions of Peace*, s. 267.

11. *Franklin Littell*, in *Problems of Genocide*, Kanada, 1997, s. 29.

12. *Irving Horowitz, A.g.e.*, s. 140.

dan tanıtıldığını hatırlatarak, Lemken'in taa '1933'de, 'Ermeni kırımları' olarak bilineni dahil olmak üzere bu tür eylemleri barbarca bir zulüm olarak yasaklamayı teklif etmiş' olduğuna işaret etmektedir.¹³ Lemken'in, Yahudi Holokost'unun henüz gerçekleşmediği 1933'de soykırım anlamında 'bu tür eylemleri yasaklama'yı teklif etmiş olduğunu ve o tarihlerde tek, dolayısıyla ilk barbarca eylemin 1915 Ermeni soykırımı olduğunu dikkate almamız gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu bir soykırım devleti olarak gören, Rusya Bilim Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü araştırma görevlisi Victor Nadein-Raevski, "XX. yüzyıl, soykırım olarak nitelendirilen pek çok olaya tanıklık etmiştir. Bu türdeki ilk ve en büyük suç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere ve diğer, esas olarak Hristiyan azınlıklara yönelik kıyımdır. En aktif imha dönemi 1915'de başladı; Batı Ermenistan'daki kırımlar Birinci Dünya Savaşı boyunca ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraya, 1922'ye kadar devam etti" diye yazmaktadır.¹⁴

İngiliz tarihçi Christopher Walker,¹⁵ soykırımın tıbbi-psikolojik yönlerini inceleyen Fransız doktor Yve Ternon¹⁶ ve başka araştırmacılar tarafından benzer görüşler ileri sürülmektedir.

*

* *

Geçen yüzyılın 60'lı-70'li yıllarından başlamak üzere, çağdaş Arap tarihçileri Ermeni Soykırımına yakın ilgi göstermişlerdir. Mısırlı, Suriyeli, Lübnanlı, Iraklı ve başka

13. *Helen Fein, A.g.e., s. 181.*

14. *Victor Nadein-Raevski, A.g.e., s. 201-202.*

15. *Christopher Walker, A.g.e., s. 413.*

16. *Yve Ternon, A.g.e., s. 342-343.*

Arap araştırmacılar bu konuda, genelde jenosidolojiye, özelde Ermeni Soykırımını tarihinin incelenmesine ciddi bir katkı sağlayan sayısız değerli monografik çalışmalar, bilimsel belgeler kazandırmışlardır.

İncelemeye değer bulduğumuz dört faktörü akılda tutarak, bu yazarları gruplar halinde ele alacağız.

Birincisi, Araplar 1516-1918 arasında dört yüzyıl Osmanlı boyunduruğu altındaydılar ve padişahlık rejiminin ne olduğunu çok iyi biliyorlar. Onu, despotizm, zorbalık, korku ile adlandırıyorlardı. Padişahlık rejiminin, Araplarca zulüm sözcüğü ile yaftalanması, bilim dünyasında bir tarih dönemine ve Osmanlı rejimine yönelik en doğru ve eksiksiz niteleme olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Arap araştırma görevlilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'na, i politikaya -bu anlamda Türk olmayan cemaatlere yönelik politikaya- ilişkin değerlendirmeleri varsayıma dayalı spekülasyonların bir sonucu olmayıp, derin tarih bilgisine dayanmaktadır ve tam olarak kanıtlanmışır.

İkincisi, Ermenilerin batı kesimlerinin Osmanlı egemenliğine girdiği XVII. yüzyıldan itibaren, Araplar ve Ermeniler aynı kaderi paylaşmışlardı. Buna bağlı olarak Araplar, Ermenilerin sorunlarını ve Osmanlı padişahları ve Jn Türklerce onlara yönelik politikayı iyi biliyorlar. Araplar, g ettirilen Ermeni kafilelerinin, topraklarından, çöllerinden geçtiği 1915 yılında Ermenilere uygulanan soykırımı ve tehcirlerini sadece duymakla kalmayıp, tanık da olan tek ulustur belki de. Ermeni Zulmü'nn sınırları Der Zor, Resülayn, Meskene, Halep, Musul, Bakuba, Nehr-l-Umar ve şat-l-Arap'ın topraklarını kapsıyordu. Bu, Arapların tarihsel hafızasında, bugün Arap araştırma görevlilerinin Ermeni Soykırımına adanmış bilimsel çalışmalarında somutlaşan derin bir izlenim bırakmıştır.

Üçüncüsü, Arapça tarih yazımında (Amin Said, Fuad

Hasan Hafız, Marvan el-Muddavar, vb.) hakim olan görüş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Jön Türk liderlerinin, Ermenilerin yanında Arapları da yok etmeyi planladıkları biçimindedir. Ermeni Soykırımını inceleyen Arap tarihçiler ve siyaset bilimciler Jön Türklerin bir devlet politikası olarak izledikleri soykırım politikasının ve uygulama mekanizmalarının daha derinlemesine kavranması için tarihlerindeki karanlık sayfalara ışık tutmaya çalışmaktalar.

Bütün bunların yanında, Fuad Hasan Hafız,¹⁷ Marvan el-Muddavar,¹⁸ Semir Arbaş,¹⁹ Salih Zahir ad-Din,²⁰ Naim el-Yaffi,²¹ Cihad Saleh,²² Osman at-Türk²³ gibi Arap tarihçilerinin ve daha pek çok tarihçinin 1915'de Ermenilere yapılanların bir soykırım olduğunu ve XX. yüzyılın ilk soykırımının, en vahşi yöntemlerle Ermenilere karşı işlenmiş olmasına rağmen, aslında insanlığa karşı bir zulüm olduğunu düşünmeleri hiç de şaşırtıcı olmaz.

Dördüncüsü, bilindiği gibi Araplar Müslümandır; dünya dinlerinden birinin, İslamiyet'in kurucularıdır. Kuran'ın dili Arapça'dır. Buradan hareketle Araplar, Müslüman Osmanlı hükümdarlarını suçladıklarında, İmparatorlukta yaşa-

17. *Fuad Hasan Hafız, History of the Armenian People from the Beginning Up To Today, 1966 (Arapça).*

18. *Marvan el-Muddavar, The Armenian Throughout History, Beyrut, 1982 (Arapça).*

19. *Semir Arbaş, Armenia, Earth and People, Beyrut, 1991 (Arapça).*

20. *Salih Zahir ad-Din, The Armenians. People and Problems, Lübnan, 1988 (Arapça); Policy of the Ottoman Government in Western Armenia and the Position of the Great Powers Towards It, Beyrut, 1992 (Arapça).*

21. *Naim el-Yaffi, Genocide of the Armenians and the Position of the Arabic Public Opinion, Lazkiye, 1992 (Arapça).*

22. *Cihad Saleh, The Turkish Turanism Between Fundamentalism and Fascism, Beyrut, 1987 (Arapça).*

23. *Osman at-Türk, Pages from the History of the Armenian Nations, Halep, 1960 (Arapça).*

yan tüm Türk olmayan halklara, yani Ermenilere yönelik vahşi politikalarını da suçluyorlar demektir; Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere yapılanların bir soykırım olduğunu ileri sürdüklerinde, din faktörü artık ortadan kalkıyor demektir.

Türkiye’de, Ermeni Soykırımını tanıyan Avrupalı ve Amerikalı araştırmacıların konumunu Hristiyanlığa oturtan gizli veya açık imaların yaygın olduğunu düşünecek olursak, bu önemli bir konudur. Öyle ya, Hristiyan tarihçilerin Hristiyan Ermenileri desteklemeleri doğaldır.

Dünyaca ünlü bilim adamlarına yönelik bu tür suçlamaların yersizliği açıktır. Arap-Müslüman uzmanlar söz konusu olduğunda, ‘suçlamalar’ hükümsüz olur.

İşin doğrusu, -ister Hristiyan, ister Yahudi, ister Müslüman- uzmanların Ermeni Soykırımı konusundaki düşünceleri, çok az istisnaıyla, birbiriyle uyumludur. Buna, çoğunluğu Ermeni Soykırımı gerçeğini inkar eden Türk uzmanları katmıyoruz elbette. Ancak dürüst olmak gerekirse, görüşleri resmi Türk görüşüyle uyuşmayan çok sayıda Türk yazarının da bulunduğunu belirtmemiz gerek.

*

**

1960’lardan itibaren, ‘Ermeni Soykırımı’ tanımına paralel olarak ‘Ermenikırım’ terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Terimi bulan kişi, Lübnanlı Arap tarihçi Moussa Prince’tir. Lemken’in ‘soykırım’ından türetildiği açıktır.

Moussa Prince Ermeni halkının tarihindeki bu en karanlık sayfaları uzun yıllar kararlılıkla incelemiş ve Fransızca, *Un genocide impuni. L’Armenocide* (“Cezalandırılmamış Bir Soykırım: Ermenikırım”) başlıklı değerli tezini 10-14 Temmuz 1967’de Paris’te toplanan İkinci Uluslararası Suçların Önlenmesi Kongresine sunmuştur. Soykırım konusu-

nu, karşılaştırmalı yöntem uygulayarak derinlemesine inceleyen Prince, Osmanlılarca Ermenilere karşı işlenen suçun, 'en soykırım gibi soykırım' vurgusunu barındıracak biçimde 'Ermenikırım' olarak nitelendirilebileceği hükmüne varmaktadır.²⁴

Hiç kuşku yok ki, Ermenikırım 'soykırım' kavramına mükemmel biçimde uymaktadır. Yine de, en soykırım gibi soykırım olarak, eşsiz, orijinal, hatta anlamlı özelliklere sahiptir. Karşılaştırmalı yöntem uygulanarak, Ermenikırım'ı Yahudi Holokost'uyla kıyaslayarak örnekler verebiliriz. Görüşümüze göre, Ermenikırım'ın tipik özellikleri şunlardır:

Birincisi, Yahudilere yönelik soykırım Almanya'da, yani anayurtları olmayan bir ülkede gerçekleştirilmişken, Ermeni Soykırımı anayurtları Batı Ermenistan'da uygulanmıştır. Bu faktör Ermeni Soykırımına gerçek anlamda trajik bir ayrıntı yüklemektedir.

İkincisi, Ermeni Soykırımı sonradan gelen Türklerin iktidar kliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi, Türkler Ortadoğu ve Transkafkasya topraklarında ilk olarak, Altay ve Orta Asya'yı terk ettikleri ve yolları üzerinde bulunan hemen her yerli devleti akınlar yoluyla fethettikleri XI. yüzyıldan başlayarak görülmüşlerdir. Ardından gelenler, yerli nüfusu fiziksel anlamda yok etmek üzere Batı Ermenistan'ı zaptetmişlerdir.

Durum Yahudilerden farklıdır. Çünkü Almanya'ya onlar gelmişlerdir. Bu durumda Holokost yerliler yani Almanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Üçüncüsü, Soykırımın sonucu olarak, Ermeniler anayurtlarını -Batı Ermenistan- kaybetmişlerdir. Yahudiler Holokost'tan sonra tarihsel anayurtlarını yitirmemişlerdir. Ter-

24. *Moussa Prince, Un genocide impuni. L'Armenocide*, Heidelberg Press-Lübnan, 1967, s. 26-27.

sine, Holokost sonrasında, Yahudilerin kendi ulusal anayurtlarına sahip olmaları fikri ve çabaları daha da büyümüş ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başarıya ulaşmıştır.

Dördüncüsü, Soykırım sonrasında, sağ kalan Ermeniler kendilerini gezegenimizin hemen tüm kıtalarına dağılmış bulmuşlardır, böylece Ermeni Diasporası oluşmuştur. Yahudi Diasporası Holokost'tan önce mevcuttu ve İsrail Devleti kurulduktan sonra Yahudi Diasporasından binlerce Yahudi yeni devletlerine yerleşmeye koşmuştur.

Görüşümüze göre, Ermeni Soykırımını 'Ermenikırım' olarak adlandırmamızın ve onu en soykırım gibi soykırım olarak nitelememizin altında yatan en önemli özelliğe işaret etmeliyiz.

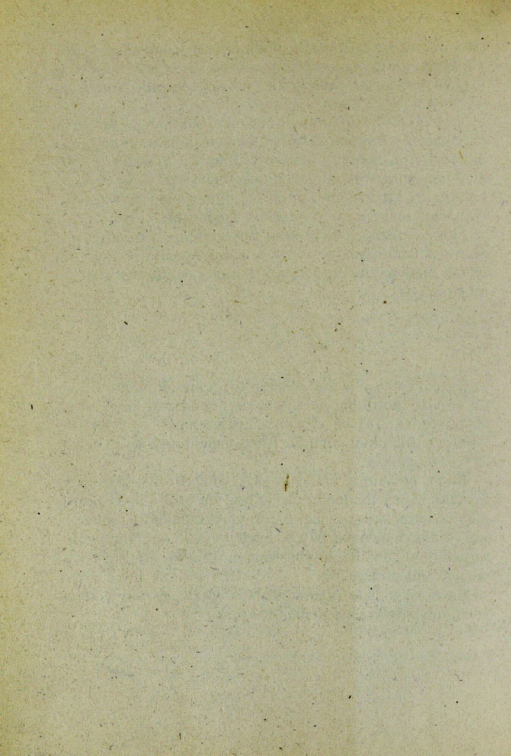
*

**

Bu çalışmayı kaleme almaya niyetlendiğimizde, Ermenikırım ile ilintili her konuyu aydınlığa kavuşturma iddiası taşı mıyorduk. Tek bir kitabın sınırları içinde böyle bir şeyi başarmak mümkün değildir. Bunu yapabilmek için düzinelerce cilt gerekir.

Bizim amacımız yalnızca -XX. yüzyılın ilk soykırımı-Ermenikırım'ı; nedenlerini, siyasal ve etno-ulusal motif, plan ve amaçlarını, eylem biçim ve yöntemlerini, sonuçlarını ve buna ilaveten büyük devletlerin konumunu ve sorumluluğunu ana hatlarıyla yabancı, Ermeni olmayan okuyucuya anlatabilmektir.

Bunu ne ölçüde başardığımız, saygıdeğer okuyucumuzun tarafsızlığıyla belirlenebilir ancak.

YÜZYILLAR BOYU ERMENİSTAN KISA BİR TARİHSEL-COĞRAFİK BAKIŞ

Ermenilerin anayurdu, komşu dağlık bölgeleri arasında coğrafik açıdan son derece önemli, hatta baskın bir konuma sahip Ermenistan Dağlık Bölgesidir. Doğuda İran'la, batıda Anadolu Yaylasıyla komşudur. Ermeni Dağlık Bölgesi kuzeyde Pontus dağlık alanına ve güneyde de Toros Dağlarına dayanır.

Dağlık Bölge su rezervleri açısından zengindir. Üç önemli göl bulunmaktadır: -ilki şu anda İran'da, ikincisi Türkiye'de bulunan- Urmiye ve Van Gölleri ve Ermenistan Cumhuriyeti dahilindeki Sevan Gölü.

Aralarında, Güney Irak'ta birleşerek İran Körfezine dökülen Şat-ül-Arap Irmağını oluşturan Dicle ve Fırat'ın da olduğu ve hepsi de Ortadoğu ve Transkafkasya açısından hayati öneme sahip ırmaklar Ermeni Dağlık Bölgesinden doğar. Kitabı Mukaddes'e göre Fırat Irmağı cenneti sulayan dört ırmaktan biridir.²⁵

Ermeni Dağlık Bölgesindeki kayda değer su yolları arasında, Aratzani ve Ermenilerin "Ana Aras" dedikleri Aras ırmakları, Hrazdan, Akhuryan, Vorotan ırmakları ve ayrıca

25. *Kitabı Mukaddes*. Eski ve Yeni Ahitlerin Birleşimi. New King James Versiyonu. Gedeon International, Avustralya, 1987, Kore baskısı, s. 2.

Aras'a -ardından Kura Irmağına- akan ve Hazar Denizine boşalan irili ufaklı pek çok başka ırmağı sayabiliriz.

Ermeni Dağlık Bölgesinde, aralarında Ermeni halkının ve Ermenistan'ın sembolü kutsal Ararat Dağı'nın da bulunduğu pek çok yüksek dağ yer alır. Bu doğa harikası Ararat Dağı'nın, denizden yüksekliği 5 bin 156 metreye ulaşan Büyük Ararat veya Büyük Masis ve 3 bin 194 metre olan Küçük Ararat veya Küçük Masis olmak üzere iki doruğu vardır. Büyük Ararat, Kitabı Mukaddes'e göre, Tufan sırasında Nuh'un Gemisinin oturduğu ve dolayısıyla hayvan ve bitki dünyasının yanı sıra insanlığı saklayan dağdır.²⁶

Ermeni Dağlık Bölgesindeki kayda değer en yüksek doruklar Sipan (4 bin 434 m.) ve Aragatz (4 bin 95 m.)'dır.

Ermeni Dağlık Bölgesinin önemli bir bölümü, eski çağlardan beri tarım ve bahçecilik merkezleri olan verimli ova ve vadilerden oluşur. Ararat Ovası, Basen, Şirak, Alaşkert, Muş ve diğer ovaların arasındaki en büyük ve en verimlisi-
dir.

Ermeni Dağlık Bölgesi yaklaşık 300 bin kilometre karedir. Çağdaş Ermenistan bunun onda birini, 30 bin kilometre kareyi kaplar. Ermeni Dağlık Bölgesinin büyük kısmı Türkiye topraklarının, ayrıca İran, Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarının içindedir.

*

* *

Komşu Anadolu, Mezopotamya, Transkafkasya'da olduğu gibi Ermeni Dağlık Bölgesinde de insanlar çok eski çağlardan, diyebiliriz ki, tarihöncesi çağlardan beri vardılar. Tarihsel evrim boyunca, farklı etnik gruplar, halklar ve uluslar doğmuştur.

26. A.g.e., 7.

Ermeni Dağlık Bölgesinde Ermeni halkının oluşumu da aynı süreci izlemiştir.

Ermeniler dünyanın en eski uygar uluslarından biridir. Onlar, Asurların, Akadların ve Hititlerin, Yahudilerin, Yunanlıların ve Perslerin, Ortadoğu'da eski çağlardan beri önemli roller oynamış Ön Asyalı başka halkların çağdaşlarıdır.

Ermeniler Ermeni Dağlık Bölgesinin yerlileri, tarihsel ve yasal efendileridir. Orada bir ulus yaratmışlardır. Oranın yegane sakinleri oldukları ileri sürülemez. Ermeniler de dahil olmak üzere, her ulusun etimolojisine ilişkin nahif bir varsayım söz konusu olacaktır. Etnik anlamda 'saf' ulus teorisi bilim tarafından uzun zaman önce çürütülmüştü.

Ermeni Dağlık Bölgesinde Ermenilerle birlikte başka etnik gruplar yaşamıştır. Ancak nüfusun baskın çoğunluğu Ermeniler olmuştur.

Ermeni Dağlık Bölgesinin yerli halkı 'Hay' ve 'Armen' olarak bilinir. İlki, Hitit çivi yazısı kaynaklarında 'Hayasa' olarak geçen kendi kendilerine adlandırmadır.

Hitit Devleti Orta Anadolu'da kurulmuş ve İ.Ö. XVII-XIII. yüzyılların arasında yaşamıştır. Hititler kendilerinin doğusunda kalan ülkeye Hayasa demişlerdir. O ülke halkının kendilerine koyduğu ad 'Hay'dı ve Hititler bu ada 'sa' takısını eklemişlerdir: 'Hay'-'Hayasa.'²⁷ Bugün egemen olan görüşe göre, 'Hayasa Ermenilerin beşiğidir.'²⁸

'Hay' adı, Hitit kaynaklarının yanında ta V. yüzyılın ötesine giden, Movses Khorenatsi, Pavstos Buzand, Agathangelos, Sebeos, Lazar Parbeci ve Ghevond yazılı anıtları gibi yazılı Ermeni kaynaklarında da görülmektedir.

27. Bkz. History of the Armenian People, cilt 1, Erivan, 1971 (Ermenice); G. Kapantsian, Hayasa-The Cradle of Armenians, Erivan, 1947 (Rusça); V. Khachatryan, Armenia in the XV-VII Centuries BC (Eski Ermeni Tarihi), Erivan, s. 38 (Ermenice)

28. A.g.e.

Güney komşularını 'Someki' olarak adlandıran Gürcistan haricindeki yabancılar Ermenileri 'Armenler' diye adlandırırlar.

'Armen' adına ilkin Ahameniş Kralı I. Darius'un, İ.Ö. 520'de Behistun kayasına işlenmiş üç dildeki (Farsça, Elamca ve Babilce) yazıtında rastlanmıştır. Ancak tarihçiler terimin etimolojisini, Van Gölü'nün güneybatısındaki, İ.Ö. VIII. yüzyılda mevcut olan ve Yunanlıların Arme dedikleri ülkenin adıyla birlikte daha erken bir döneme götürmektedirler. Buradan hareketle yöre halkına 'Armenler' denirken, ülkeleri daha sonra antik Roma geleneği temelinde Armenia (Ermenistan) olarak adlandırılmıştır.

Ermenilerin, tipolojik olarak Hint-Avrupa dil ailesine ait olan kendi dili vardı. Sanskritçe ve diğer Hint dilleri, Yunanca, İran dilleri (Farsça, Darca, Kürtçe, vb.), Latin dilleri (Fransızca, İspanyolca, İtalyanca vb.), Germen dilleri (Almanca, İngilizce, Flamanca, İsveççe vb.), Slav dilleri (Rusça, Lehçe, Sırpça, Bulgarca vb.) aynı dil ailesine aittir.

Ulusun oluşumu, özgünlüğünün sağlamlaşması, gelişimi ve korunması açısından Ermenice'nin rolü paha biçilmezdir.

Uzun tarihi boyunca Ermeni halkı çeşitli gelişme aşamalarından geçmiş olup, çeşitli uluslarla iletişim kurmuş, doğu ve batının farklı uygarlıklarını tanımış ve onları içselleştirmiş, onların olumlu deneyimlerinden yararlanmış ve yeri geldiğinde kendi tinsel-kültürel değerlerini onlarla paylaşmıştır. Doğu ve Batı arasında sınır oluşturan Ermeni halkı, her türlü yeni sosyal, siyasal, kamusal, kültürel, dinsel, ideolojik ve diğer ilerici unsurlara son derece açık ve duyarlı yaklaşmıştır. Başka bir deyişle, Ermeni halkı, güne ayak uydurmuş, hatta çoğu zaman öncü rolü oynamıştır.

Bu bağlamda, Ermenilerin kaderinde hayati bir rol oynayan iki olgudan söz etmek istiyoruz.

Birincisi, İ.S. 301'de Hristiyanlığın Ermenistan'ın res-

mi dini kabul edilmesidir. Hristiyanlık fikirleri Ortadoğu'da, özellikle Filistin'de çok daha önceden yayılmaya başlamıştı. Oradan çeşitli yollarla Ermenistan'ı etkiliyordu. Bu anlamda İsa'nın havarileri Bartholömew ve Thaddeus'un hizmetleri önemliydi. Ermenistan dünyada bu yeni dini resmi din olarak benimseyen ilk ülkedir. Bu, belirtildiği gibi, 301'de Ermeni Kralı III. Tiridates'ın döneminde, Haberci Gregory'nin girişim ve uğraşları sonucunda olmuştur.

O tarihten itibaren yüzyıllar boyu, Hristiyanlığın insan-cıl ilkeleri Ermeni halkının yanı sıra Ermeni Devleti açısından da kilometre taşı olmuştur. Bunun için çok acı çekmiş olmalarına rağmen, Hristiyanlığın yüce tinsel-kültürel değerlerinden asla vazgeçmemişlerdir. Bu konuda Ermeni Apostolik Kilisesinin payı büyük olmuştur.

2001'de Ermeni halkının tümü, Ermeni Devleti ve Kilisesi Hristiyanlığın resmi din olarak kabulünün 1700. yıldönümünü kutlamıştır. Kutlamalar sadece ekümenik anlam taşımakla kalmayıp, aynı zamanda derin bir politik yankı da bularak, tüm dünya üzerinde ilgi görmüştür.

Söz konusu kutlamalar, Roma'dan Papa II. John Paul, İstanbul'dan Ekümenik Patriği Bartholomew, Moskova'dan Patrik II. Alexis ve Canterbury, Antioch, Coptic Ortodoks Kilisesinin liderleri ve tüm dünyadaki diğer kardeş kiliselerin üyeleri tarafından onurlandırılmıştır. Onların varlığı, Ermenistan'ın dünyada Hristiyanlığı resmi din kabul eden ilk ülke olduğu tarihsel gerçeğini kanıtlıyordu.

İ.S. 405'de Mesrop Mashtots tarafından Ermeni alfabesinin bulunması Ermeni uygarlığının gelişimi, Ermeni halkının etnik kimliğini koruyan tinsel-kültürel değerlerin korunması açısından paha biçilmez, eşsiz bir önem taşımaktadır.

Önceleri Ermenilerin kendi alfabeleri yoktu ve farklı tarihsel dönemlerde Aramca, Yunanca ve Farsça alfabeler

kullanılıyordu. Bu durum, resmi işlerin yanı sıra tinsel-kültürel ve eğitsel gelişim açısından sürekli artan karmaşık ihtiyaçlara yeterli gelmiyordu. Ermeni Kilisesi de ulusun kendi alfabesine sahip olması gereğine inanıyordu. Hıristiyanlığın konumunu daha da güçlendirmek ve Ermenilerin anadillerinde okuyup yazabilmeleri ve Hıristiyan dogmasının ayrıntılarına egemen olabilmeleri için Ermeni alfabesini yaratmak gerekiyordu. Ulusal alfabe Ermeni Devleti açısından ulusal ve birincil önem taşıyordu. Ermeni Kralı Vramshapuh Arshakuni ve maiyetinin, tüm Ermeni ruhban sınıfının büyük bir kalabalıkla birlikte Ermeni alfabesinin mucidi Mesrop Mashtots'u Ermeni başkentinin kapısında karşılamaya gitmesi bu durumun önemini kanıtlamaktadır.

Alfabenin bulunması Ermeni uygarlığının ve kültürünün gelişimi açısından eşsiz bir atılım yarattı. Yazının yaratıcısı Mesrop Mashtots aziz ilan edildi.

Yazının bulunmasından sonra yapılan ilk tercüme, Kitabı Mukaddestir. Tercümenin kalitesi öylesine mükemmeldi ki, 'tercümelerin kraliçesi' diye nitelendirilmiştir.

Hatta Ermenice'ye tercüme edilen ilk cümle 'Süleyman'ın Meselleri'nden alınan şu sembolik satırdı: "Aklı ve öğretimi bilmek, anlamanın ne olduğunu kavramaktır."

Böylece Ermenice bilim, tarihbilim ve felsefe, edebiyat ve sanat, bu ebedi gerçek ilkelere sadık kalarak gelişmiş ve ulaşılmaz görülen zirveleri fethetmiştir.

*

* *

Ermeni ulusu, kendi etnik kökeninin, ulusal güvenliğinin, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminin kaleşi olarak gördüğü kendi devletine sahip olmaya çalışmıştı hep. Devletin kurulması, korunması veya restorasyonu ko-

nusu, Ermeni halkının ulusal tarihi ülküsüydü ve ulusal tutkularının esasını oluşturunuyordu.

Ermeni halkı, devletin kurulması, korunması ve restorasyonunun yüzyıllara uzanan tarihi boyunca olağanüstü başarılarla imza atmıştır. Devletini uzun zaman önce yaratmış uluslar arasındadırlar.

Ermeni devleti, bazı aralarla İ.Ö. XIV. yüzyıldan İ.S. XIV. yüzyıla kadar varolmuştur.

Hem Hitit kaynaklarında hem de son araştırmalarda belirlenen ilk Ermeni Devleti, Hitit Devleti'nin doğu komşusu Hayasa Krallığıydı. Krallık, Fırat, Çoruh ve Aras ırmaklarının üst havzalarını kapsıyor ve Karadeniz'in güney kıyılarına kadar uzanıyordu. Hayasa Devleti İ.Ö. XV-XII. yüzyıllar arasında vardı, Mitanni, Asur, Kaks (Doğu Pontus), Hurrian Krallığı (Kuzey Irak), Artzavan (Güneybatı Anadolu) ve bölgedeki diğer ülkeler ile ilişkiler kurdu ve çağın siyasal yaşamında ve uluslararası ilişkilerinde önemli bir rol oynadı. Hayasa, Hitit Krallığıyla kâh ittifak kurdu, kâh savaştı ve bağımsızlığı için uzun süreli ve direngen bir mücadele sürdürdü.²⁹

O dönemin özelliklerinden biri, devletlerin birden bire politik arenada gözüktüğü, güç kazanıp, ardından yıkıldığı dengesiz, karışık siyasal durumdu. Ermeniler ve Ermenistan da bu modele uygunluk göstermiştir. Ermeni Dağlık Bölgesinde başka Ermeni devlet yapıları Hayasa'nın yerini almıştır.

Ermeniler tarafından kurulan devletler arasında, Artaxiad (Artashid) Krallığı (İ.Ö. 190-İ.S. 1) önemli bir yer tutmaktadır. Artaxiad hanedanının kurucusu I. Artaxias (Artashes), tüm Ermeni Dağlık Bölgesini kucaklayan güçlü ve sürekli bir devlet oluşturabilmiştir.

Ermenistan, I. Artaxias'ın torunu, Büyük Tigran olarak

29. V. Khachatryan, Armenia in the XV-VII centuries BC, s. 34-94.

bilinen II. Tigran'ın (İ.Ö. 95-55) hakimiyeti altında gücünün zirvesine ulaşmıştır. Büyük Tigran Ermenistan İmparatorluğunun kurucusuydu. Asıl Ermeni topraklarının birleşik Ermeni devleti sınırları içinde bütünleşmesini, sonra da komşu krallıkların istilasını tamamladı. Ermeni İmparatorluğu, Med (Atropatene), Kuzey Mezopotamya, Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail gibi ülkeleri içine aldı. İmparatorluğun sınırları Mısır'a kadar genişledi. Partiya Kralı, Büyük Tigran'a 'kralların kralı' unvanını taktı.

II. Tigran'ın zamanında Ermenistan Yakındoğu'nun en güçlü devleti olmuştu. Roma ve Partiya onu ciddiye almıştı. Belli bir dönemde Roma-Ermenistan-Partiya üçgeni dünyanın önemli bir bölümünün politik kaderine damgasını vurmuştu.

Ermenistan, İ.S. 1'de Artaxiad hanedanının düşüşünü izleyen politik kargaşanın üstesinden gelmeyi başarmıştır. İ.S. 66'da Kral Tiridates, tahta çıkmış, Ermenistan'da 428 yılına kadar sürecek biçimde Arshacid'lerin saltanatını pekiştirmiştir.

Ermenistan Artaxiad'lar döneminde ve özellikle II. Tigran zamanında sahip olduğu güce ulaşmasa bile, bölgedeki güçlerin dengede tutulmasında rol oynayarak Ön Asya'da belirleyici nitelikli, etkin devletlerden biri olmuştur. Roma ve İran arasında, dünyanın stratejik açıdan önemli bu bölgesindeki konumlarını güçlendirmek amacıyla Ermenistan'ın ittifakını elde etme yolundaki sürekli çatışmalar tesadüfi değildir.

428'de Arshacid'lerin düşüşünden sonra ve VII. yüzyıla kadar Ermenistan, VII. yüzyıldan itibaren 885'e kadar, her ne kadar muhtariyeti korumasına rağmen Arap Halifeliğinin içindeki İran'ın bir parçasını oluşturmuştur. Bu dönemde Ermenistan'ın politik güçleri öylesine güçlenmiştir ki, Ermeni devlet geleneğini tekrar pekiştirmeyi başarmıştır.

Bu, Arap Halifeliğinin Ermenistan'ın bağımsızlığını ta-

nımak zorunda kaldığı 885 yılında olmuş ve Halife Mutamid, Ermeni kralı I. Ashot Bagnatuni'nin krallık iktidarını tanımıştır.

Bizans İmparatorluğu da Ermenistan'ın bağımsızlığını ve Bagratid'leri Ermenistan'ın meşru kralları olarak tanımıştır.

Ermenistan Transkafkasya ve Ön Asya'daki karışık siyasal yaşamda ve uluslararası ilişkilerde çok önemli bir rol oynamıştır. Ulusal güvenliğini korumayı ve ekonomik büyümeyi ve kültürün gelişimini hızlandıran barışçıl şartları büyük oranda sürdürmeyi başarmıştır. Ermenistan ileride Avrupa'da Rönesans'ı getiren gelişme aşamasına girmiştir.

1045'de, Bagratid'lerin Ermenistan'ı veya Büyük Ermenistan, Bizans İmparatorluğu'nun saldırgan emellerinin kurbanı olmuştur. Çeşitli yörelerde birkaç yerel krallık bir süre daha varlıklarını sürdürse de, Ermenistan, Bizans İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Sözü edilen yerel krallıkların sonuncusu varlığını 1256 yılına kadar sürdüren Lori Krallığıdır.

Ancak o dönemlerde devletlerinin olmayışı, Ermenilerin kendi devletlerine sahip olma fikrinden vazgeçmiş olduklarını göstermez.

-Bizans fetihleri, bölgeyi ve Ermenistan'ı istila etmiş Selçuklu Türklerin akınları gibi- Olumsuz politik şartlar Ermeni kitlelerinin anayurtlarını terk edip, başka yerlere gitmelerine yol açmıştır. Çok sayıda Ermeni, prenslik hanedanlarıyla birlikte, onlara hiçbir zaman yabancılık göstermeyen ve krallar kralı Büyük Tigran'ın döneminden beri Ermenistan İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olan Kilikya'ya (Adana) yerleşmiştir.

Kilikya'da bulunan prenslikler arasında en önemlisi Rubinyan'lardı. Onların çabalarıyla 1080 yılında Rubinyan Prenslığı kurulmuş ve 1198'de bir krallığa dönüşmüştü. Bu, anavatanında kendi devletini kaybetmiş bir ulusun bir

başka ülkeye göçüp, yeni devletini kurduğu benzersiz örneklerinden biridir tarihin.

Bağımsızlığı yakın ve uzak devletlerce tanınan Kilikya Ermenistan'ı bölgede önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, İngiltere, Fransa, Almanya ve başka ülkelerden gelen Haçlıların yanı sıra Romalı papalık güçlerinin de Kilikya Ermenistan'ından geçtiği ve yardım ve destek aldıkları Haçlı seferleri sırasındaki rolünü vurgulamak gerekir.

Kilikya Ermenistan'ı, varlığının her döneminde bağımsızlığı için mücadele göstermiş, komşuları Bizans, Konya Sultanlığı ve Mısır Memluklarının saldırgan emellerine karşı savaşmıştır. XIII. yüzyılda Krallık sınırlarının yakınına gelen Moğolların akınlarına karşı durmuştur.

Bir devlet olarak Kilikya Ermenistan'ı, 1375'de Mısırlı Memlukların baskısıyla yıkılana kadar yaklaşık 300 yıl varlıklarını sürdürmüştür.

BATI ERMENİSTAN'IN OSMANLI İMPARATORLUĞU TARAFINDAN FETHİ

XI. yüzyıldan itibaren, Yakın ve Ortadoğu, Transkafkasya, Anadolu ve çevre bölgelerdeki politik statüde, demografik yapıda ve jeopolitik durumda dramatik değişimler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler dünyanın kendisi açısından çok uzun vadeli sonuçlara neden olmuştur. Olay, dahili siyasal ve sosyal-ekonomik gelişimler ve değişimlerle ilgili değil, çeşitli Türk göçebe boylarının istilalarıyla ilgiliydi. Altay ve Orta Asya'dan gelen Türk göçebe boyları, akın üzerine akınlarla, yollarının üzerindeki köy ve kasabaları yıkarak, sanatsal anıtları tahrip ederek, barışçıl nüfusu tutsak edip köleleştirerek İran, Mezopotamya, Anadolu ve Kafkasları istila etmiştir. Esas itibarıyla, zapt edilmiş halklar Araplar, Bizanslılar, Persler, Ermeniler, Gürcüler ve diğerlerine oranla pek fazla gelişmemiş göçebeler olup, sürüleri için serbest alanlar ve otlaklar arıyorlardı. Sürekli hareketlerinin ve yeni fetihlerinin başlıca nedeni buydu.

Bu, aynı zamanda, Türk kavimlerinin giderek artan oranda yayılmasını ve bölgede demografik değişiklikler doğuracak biçimde, beklenmedik oranda sayısal büyümesini doğurmuştur. Türkçe konuşan ve önceleri bağımsız demografik bir unsur temsil etmeyen yeni boylar ve boy kümeleri, yerli Arap, Ermeni, Yunanlı, İranlı, Gürcü ve diğer

halklarla karışmışlardır. Böylece, bölgenin tarihi gelişimi, yeni ortaya çıkan şartlar altında ve yeni oluşan jeopolitik sistem dahilinde evrilmiştir.

Ortadoğu bölgesinde, XI. yüzyıl başlarında Selçuk Türkleri ilk Türk devletini kurdular ve bu devlet, Irak'ı, Horasan'ı, Anadolu'yu ve Transkafkasya'nın büyük bölümünü kapsıyordu. Kurucusu, Türk boyunun lideri Selçuk'un torunu Tuğrul'du. Selçuklular 1055'de Bağdat'ı ele geçirdiler ve 1071'de Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı yenerek, imparator Romanus Diogenes'i esir aldılar. Bu savaşın hayati bir önemi vardı: Yerleşikler, göçmenlere karşı yenik düşmüşlerdi. Bu andan itibaren Bizans İmparatorluğu'nun ve bölgedeki diğer devletlerin kaçınılmaz gerilemesi ve buna paralel olarak Türk göçebelerinin konumunun kaçınılmaz gelişimi süreci başladı.

Selçuk Türk devletinin kurulması ve saldırgan politikaları Ermeni halkının kaderi üzerinde etkisini hemen göstermiştir. Ermenistan'a yönelik ilk sefer, Vaspurakan Krallığı'na yürüdükleri 1016'da gerçekleşmiştir. Bu, ilk Ermeni-Türk 'karşılaşma'sıdır. Türkler Ermeni topraklarının önemli bir bölümünü kontrol altına almışlardır. 1064'de, Sultan Alparslan, Büyük Ermenistan'ın başkenti Ani'yi, Gürcistan krallıklarını ve Kars ve başka yerleri fethetmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan ve Bizans'ın yenilgisinden sonra, Ermenistan'ın yanı sıra Kapadokya ve Anadolu'daki diğer doğu Bizans eyaletleri Selçuk egemenliğine girmiştir. Şimdi Anadolu'nun batısında fetihlerini sürdüren Selçuklular, 1086'da ikinci Türk devletini, Konya Beyliğini kurmuşlardır.

Bölgedeki jeopolitik durum Selçuk Türklerinin lehine kökten değişmiştir.

XII-XIII. yüzyıllarda, o güne değin dünyaca tanınmayan Moğollar politik arenaya çıktılar. 1206'da önderleri ve Timuçin devletinin kurucusu Cengiz Han büyük Kaan ilan

edildi. Onun ve izinden gelenlerin fetihlerinin sonucu olarak son derece büyük bir imparatorluk kuruldu. İmparatorluk, Moğolistan'ı, Güney Sibirya'yı, Kuzey Çin'i, Rusya'nın büyük bölümünü, Adriyatik Denizine kadar olan Orta Avrupa'yı kapsıyordu.

1258'de Moğollar, Hulagu Han'ın komutası altında Arap Halifeliğinin başkenti Bağdat'ı aldılar, böylece Arap Emirliğini yok ettiler. Moğollar ayrıca Selçukluların kurduğu Konya Beyliğini ve diğer beylikleri de yendiler.

Ermenistan da dahil olmak üzere Transkafkasya, Moğolların görüş alanının dışında kalamadı. Moğollar 1236-1245 arasındaki çeşitli seferlerden sonra Ermenistan'ın tümünü ele geçirdiler. Daha önce İran'ı ele geçirmiş bulunan Hulagu Han, başkenti Tebriz ve adı İlhan Devleti olan esasen bağımsız yeni bir devlet kurdu. İlhan Devleti İran, Irak, Atropatene, Konya Beyliği, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsıyordu.

Önceki Türk akınlarının yanında Moğol akınları da Ermenistan halkı açısından büyük zarar ve tahrip yaratmıştır. Her türlü direnç girişimi şiddetle bastırılmış ve cezalandırılmıştır. Ermenistan ve boyun eğmiş diğer ülkelerin ekonomisi ve kültürü beklenmedik bir gerileme göstermiştir.

Gerek Selçuk gerekse Moğol hükümdarları çeşitli boy önderleri arasında iktidar ve zenginlik için kıyıcı tutumlara ve sert mücadelelere eğilimliydiler. Kural olarak, bütün olaylar yerel halkın varlıklarının talanı, baskı ve şiddetle bütünleşiyordu.

XIV. yüzyıl sonlarında, Orta Asyalı yeni Türk istilacıları tekrar sahneye çıktılar. Yolları üzerindeki halkların yaşamlarını cehenneme çevirip, her köyü ve kasabayı ve sanat merkezlerini dümdüz ettiler. Bundan Timur Hanın seferlerini kastetmekteyiz. Tarihe olağanüstü kıyıcılığıyla geçen Timur Han 1370'de, Orta Asya'da, merkezi Semerkant'ta bulunan yeni bir savaştan devlet kurdu. İran ve Anadolu

onun egemenliğine girdi. Ardından birlikleri İran'dan Ermenistan'a yürüdü, Tiflis'i ve Transkafkasya'nın tamamını ele geçirdi.

Timur'un 1405'de ölümü üzerine, Karakoyunlu göçebe boyları, ardından akrabaları Akkoyunlular başlarını kaldırdılar. Bölgedeki politik durumun yeni değişimlere gebe olduğu 1502'ye kadar, Irak, İran, Atropatene ve Ermenistan'ı egemenlikleri altında tuttular.

*

* *

Yakın ve Ortadoğu'da, Anadolu ve Transkafkasya'da, büyük ve güçlü Türk göçebe devletlerine paralel olarak, ayrı ancak çok büyük olmayan ve bir devletin ya da bir boy kümesinin kolunu temsil eden beylikler kuruluyordu. Anadolu'da Kayı boyu lideri Osman tarafından Anadolu'da bir beylik kuruldu. Beylik, 1299'da bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti adını aldı. Bu devlet sadece Anadolu'nun kaderi üzerinde değil, Asya, Avrupa ve Afrika'nın kaderi üzerinde de olağanüstü bir rol oynadı.

Osmanlı Devleti, Ermeni halkının tarihi açısından da hayatı bir rol oynadı.

Osmanlı Devleti aktif ve kabul etmek gerekir ki, şaşırtıcı derecede başarılı saldırgan bir politika izledi. Batıda, Bizans İmparatorluğu aleyhine topraklarını sürekli genişletti. O imparatorluk açısından mezarcı rolü oynadı.

1453'de, II. Mehmet İstanbul'u aldı ve neredeyse bin yaşındaki Bizans İmparatorluğu'nun varlığına son verdi. Doğu ve Batı arasında köprü olan uygar Bizans İmparatorluğunun düşüşü, tüm uygar dünya açısından ciddi bir kasırga ve Batı açısından bir tehditti.

Ardından Osmanlı Devleti iki yüzyıl boyunca fetihler için fazlasıyla fırsat elde etmiştir.

Osmanlı Devleti, XV-XVII. yüzyıllar arasında Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Yunanistan, Bosna, Eflak, Moldova, Mora, Karadağ, Kırım vb. ele geçirerek kısa zamanda bir İmparatorluk haline dönüştü. Karadeniz ve Akdeniz'in suları, İstanbul ve Çanakkale Boğazları İmparatorluğun kıyılarını yıkıyordu. Avrupa ağır Türk tehdidinin altındaydı. 1683'de Osmanlı Türkleri Orta Avrupa'ya ilerlemesini engelleyen Viyana duvarları dibinde ağır kayıplar verdi. Bu savaş sırasında Avusturyalılara yardıma koşan Yan Sobeski'nin komutası altındaki Lehlerin rolü önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu doğuda da aktif bir saldırgan politika izledi. 1516'dan itibaren Arap ülkelerinin işgali başladı. İran Körfezi boyunca uzanan ülkeler, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün kendilerini Osmanlı egemenliği altında buldular. XVII. yüzyılda Kuzey Afrika'da da büyük topraklar elde ettiler.

Sıra Ermenistan'daydı.

Ermenistan'a boyun eğdirme politikası güden Osmanlı İmparatorluğu, 1502'de Safevi Hanedanı'nın kurduğu İran'a yürüdü. Safeviler Ermenistan, Atropatene, Mezopotamya ve Gürcistan'ı kendi asaları altında bir araya getirmeyi başarmışlardı. İki devlet arasındaki sınır Fırat Irmağıydı.

Osmanlı padişahı Yavuz I. Selim, Çaldıran'a yaptığı seferde Şah İsmail'i yendi ve Doğu Ermenistan'ı işgal etti. Karşılıklı askeri eylemler aralıklı olarak, Ermeni Sebasta vilayetinin Amasya kasabasında Barış Antlaşmasının imzalandığı 1555 yılına kadar devam etti.

Amasya Barışıyla Ermenistan, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Ermenistan, Van ve Bağrevan vilayetleriyle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'na geçerken, ülkenin kalanı ya da Doğu Ermenistan İran egemenliğinde kaldı.

Ancak Amasya Barışı her iki tarafı da tatmin etmedi ve doğal olarak kısa süre sonra ihlal edildi.

Osmanlı tarafı, Ermenistan'ın tamamının boyunduruk altına alınamamış olmasını bir türlü kabul edemezken, İran tarafı Ermenistan'ın bir bölümünün Türklere bırakılmasından memnun değildi.

Bir başka faktör olarak taraflar arasındaki teolojik ihtilaf da hesaba katılmalıdır. Safevi İran'ın kurucusu Şah İsmail, İslamiyet'in Ortodoks olmayan mezhebi Şiiliği devlet dini olarak tanıdı; bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun mezhebi Ortodoks Sünnilikti.

Sünnilik ve Şiilik arasındaki ayrılıklar İslam dünyasındaki çatışmaların kaynağı olmuştur hep. Bu durum, politik mücadeleye teolojik nitelik kazandırarak Türk-İran ihtilafını keskinleştirmektedir.

1578'de Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki askeri eylemler sürdü ve yaklaşık on yıl sürdü. Kışkırtan taraf, Doğu Ermenistan'ın tamamını ele geçirmeyi başaran Türklerdi. 1587'de imzalanan yeni Barış Antlaşmasıyla İran, Ermenistan dışında, Transkafkasya ve Atropatene'nin tamamını Osmanlı İmparatorluğu'na bıraktı.

Takip eden yıllarda da askeri eylemler sürdü. Sonunda İran, Türkleri işgal edilen topraklardan atmayı başardı ve taraflar arasında üstü kapalı bir güçler dengesi kuruldu. Bu durum, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na yansıdı. Bu anlaşma, esasen, 1555 Amasya Barışı'nın benzeri olarak, Ermenistan'ın bölünmesini belgeliyordu. Batı Ermenistan Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı ve İran egemenliği altındaki Doğu Ermenistan Amasya Barışı'nda çizilen sınırlarda kaldı.

Böylece politika sözlüğüne yeni sözcükler girmiş oldu: Batı ve Doğu Ermenistan, Ermenistan adının yerini aldı. Bu, Ermenistan halkı açısından tarihsel bir trajedydi. So-

nuçları ulusun kaderini derinden etkiledi. Politik sonuçları bugüne kadar uzanmıştır.

Batı ve Doğu Ermenistan farklı biçimde gelişti.

Batı Ermenistan, Erivan, Nahcivan, Artsah, Şirak, Gu-gark ve bazı başka vilayetler, 1804-1813 ve 1826-1828'de-ki Rusya ve İran savaşlarının sonucu olarak XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya İmparatorluğu'na geçti. Siyasal ve ulu-sal anlamda ayakta kalma, sosyal-ekonomik ve kültürel an-lamda gelişme açısından nispeten uygun şartlar yaratıldı.

Bu arada Batı Ermenistan, siyasal, ekonomik ve idari yapısı ne Türk ne de Türk olmayan halkların gelişimi ve kalkınmasına imkân veren Osmanlı İmparatorluğu dahilinde kaldı. Ayrıca Türk olmayan halklar üzerinde etnik kö-kenlerini kaybetme tehdidi her zaman Demokles'in kılıcı gibi olmuştur.

Batı ve Doğu Ermenistan arasındaki sınır, Doğu Erme-nistan'ın Rusya'ya ilhaki sonrasında, aynı zamanda Rus-Türk ve Rus-İran uluslararası sınırı da olan, Javak tepeleri-Akhuryan Irmağı-Aras Irmağı-Vasporakan Tepeleri-Zagros düzlüğü hattında uzanmıştır.

ERMENİ SORUNU VE GELİŞME AŞAMALARI

Ermeni Sorunu üç aşamada gelişmiştir. Birinci aşama, XVII. yüzyıldaki 1639 Kasr-ı Şirin ile 1878 Berlin Kongresi arasındaki dönemi kucaklar. Bu aşamada Ermeni Sorunu Osmanlının dahili bir sorunudur.

İkinci aşama, 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreyi kapsar. Bu aşamada, Ermeni Sorunu yerel sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir sorun haline dönüşmüş ve daha büyük Doğu Sorununun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Üçüncü aşama, Birinci Dünya Savaşı sırasında, daha kesin tarihle, Jön Türklerin 'Ermeni Meselesini halletmenin en iyi yolu onların imhasıdır' fikri temelinde birkaç yıl boyunca Ermenilere yönelik soykırım uyguladıkları 1915'de başlar.

Ermeni Sorunun üç aşaması da organik biçimde birbirleriyle ilişkilidir ve bir zincirin üç halkasını temsil eder.

Şimdi Ermeni Sorununun esasını tek tek aşamaları ele alarak açıklamaya çalışacağız.

*
* *

Batı Ermenistan, eskiden bütün olan Ermenistan'ın büyük kısmını, kabaca 230 bin kilometre karesini kapsıyordu. Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğu, yaklaşık 2,5 milyonu, burada bulunuyordu. Eğer XIX. yüzyıl ortalarında Batı Ermenistan'ın ötesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda -başkent İstanbul'da, İzmir'de ve başka kent ve yerleşim yerlerinde yaşayan Ermenileri de hesaba katacak olursak, bu sayı toplam 3 milyonu bulur.³⁰

Anıları hâlâ taze sayısız görkemli sayfayla dolu, çok da eski olmayan dönemleri hatırlayan, Türklerin oldukça yakın dönemlerde fethetmiş olduğu anayurtlarında toplanmış, böylesine büyük sayıda Ermeni, Osmanlı padişahlarını ve egemen askeri-feodal hizbi kaygılandırıyordu, çünkü bu, Osmanlı Türkiye'sinin Türk olmayan halklarının tümünü köleleştirme ve onları mutlak itaat altında tutma biçimindeki resmi devlet politikasıyla çelişiyordu.

Batı Ermenistan'ı fethetmiş bulunan Osmanlı hükümeti, Ermeni nüfusunu sayıca azaltma amacıyla demografik bileşimini derhal kökten değiştirmeye başladı. Batı Ermenistan'ın tüm bölgelerine Ermeni olmayan etnik unsurların, Türklerin, özellikle Kürtlerin yerleşmesini teşvik etti ve destekledi.

Türkler ve esas olarak Kürtler, Osmanlı otoritelerinin yardımıyla Ermeni köylerine ve bölgelerine yerleştirildi; tarıma uygun araziler ve otlaklar liderlerine ve feodal beylerine devredildi. Ermeniler hem ekonomik hem de hukuki anlamda Türk ileri gelenlerine ve Kürt liderlerine -şeyhler, aşiret reisleri, ağalar ve beyler- bağlandılar. Osmanlı yönetimi boyunca Kürt boyları Batı Ermenistan'a yerleşmekteydi.

Bu politikayı izleyen Osmanlı otoriteleri daha sonra,

30. Bkz. The Armenian Question, Encyclopaedia, Erivan, 1966, s. 233.

özellikle XIX. yüzyılda, Çerkezleri, hiç kuşkusuz zekice yararlandıkları çeşitli ayrıcalıklar vererek Ermeni vilayetlerine yerleştirmeye başladılar. Eskiden Ermenilere ait olan araziler 'mülkiyet hakkı' ile birlikte onlara devredildi.

Türklerin, Kürtlerin ve Çerkezlerin Ermeni vilayetlerine yerleştirilmesi ve esas sahipleri Ermenilerin topraklarından yoksun bırakılmaları sorunun yalnızca bir yönünü sergiliyordu. Diğer, hiç de az önemli olmayan yönüyse, Osmanlı hükümdarlarının yeni gelenlerle yerli Ermenileri birbirlerine karşı kasten kışkırtıyor, aralarında çatışmalar yaratıyor, yeni sakinleri Ermeniler karşısında destekliyor olmalarıydı. Dahası, Osmanlı otoriteleri Kürtler ve Çerkezler eliyle Ermenilere karşı katliamlar gerçekleştirmişlerdi. Kısacası Ermenilere karşı kendi yurtlarında cehennem şartları yaratılmıştı.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı otoritelerinin Ermeni topraklarına Ermeni dışında etnik ve Müslüman unsurlar yerleştirme politikasıyla başlıca iki amaca ulaşmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Birincisi, Ermeni vilayetlerinden herhangi birinde mutlak bir çoğunluk olmalarını önlemek için, kendi anavatanları, Batı Ermenistan'da, Ermenilerin sayısını yapay bir biçimde azaltmaktı. Ancak, bu amaca ulaşılmasına ve Ermeniler kendi vilayetlerinde mutlak çoğunluğu yitirmelerine rağmen, hepsi birden düşünüldüğünde tüm vilayetlerde hala nispi çoğunluğu temsil ediyorlardı. Daha da önemlisi, Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'na kadar Batı Ermenistan'ın tamamında ezici çoğunluğu korumuşlardır.

İkincisi, 'böl ve hakim ol' politikası izleyen Osmanlı hükümeti Ermeni olmayan etnik grupları Ermenilere karşı tahrik ediyor, aralarında silahlı çatışmalar yaratıyor, böylece halkın dikkatini ilk ve en önemli belaya, başka bir deyişle, Osmanlı rejimine karşı mücadeleden başka yöne çekiyordu.

Osmanlı hükümetinin yönetim-toprak bölünmesini hayata geçirme politikası hep aynıydı.

Osmanlı otoriteleri, Türk olmayan halklara yönelik politikalarına tam olarak uyan seçeneği bulana kadar Batı Ermenistan'daki vilayetleri yeniden düzenlemeyi ve yeniden yapılandırmayı sürdürmüşlerdir. Fikir, Ermeni vilayetlerini küçük parçalara bölmek ve bunları birer birer Türk vilayetlerine eklemlemektir. Bu yolla, yerli Ermeni bölgeleri "küçülecek", böylece oralardaki Türkler, Kürtler ve diğer Müslüman cemaatlerin karşısında Ermenilerin oranı azalacaktı.

1639 Kâsr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra, Batı Ermenistan, Erzurum, Sebasta, Van, Diyarbakır, Beyazıt, Çaldıran ve Kars olmak üzere yedi paşalığa bölünmüştü. XIX. yüzyılda paşalıkların yerini vilayet sistemi almıştı. O dönemden başlayarak Batı Ermenistan, Erzurum, Karberd, Sivas (Sebasta), Trabzon ve Diyarbakır vilayetlerini kapsadı. Eski yedi paşalık yerine beş vilayet oluşturuldu. Yerli Ermeni paşalıkları Van, Beyazıt, Çaldıran ve Kars ortadan kaldırıldı.

Ermeni vilayetlerinin parçalanması ve buna paralel olarak oralarda Müslüman nüfusun artırılması politikasını izleyen sultan II. Abdülhamit, Van ve Diyarbakır vilayetlerinden sözü edilen yerleri ayırmak için 1879-1880'de Bitlis vilayetini kurdu. 1880'lerde, Ermeni yönetim birimlerinin en büyüğü olan Erzurum vilayetini Erzurum, Van, Muş ve Hakkari olmak üzere dörde böldü. Kısa süre sonra, hakim Ermeni nüfuslu Muş vilayeti de ortadan kaldırıldı. Onun yerine, Kürtlerin ve Türklerin hakim oldukları yeni Dersim vilayeti oluşturuldu.

Son olarak, 1897 yılında Batı Ermenistan topraklarında yeni bir bölüm yaratıldı: Erzurum, Karberd, Sivas veya Sebasta, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Trabzon vilayetleri oluşturuldu.

Batı Ermenistan'da, soykırıma kadar artık başka büyük değişiklik olmamıştır.

Bu aşamada, Ermeni Sorununun, yukarıda belirtilen sorunların dışında, aydınlığa kavuşturmamız gereken bir başka önemli yönü daha vardı. Bu da, Batı Ermenilerinin hukuki ve siyasi durumlarıdır.

Ermeniler, İmparatorluktaki diğer Hristiyan halklar - Asuriler, Bulgarlar, Yunanlar, Sırlar, Romenler ve diğerleri- gibi, çaresiz bir durumda ve tüm haklardan yoksundular. Reaya, yani Türklerden aşağı halk sayılıyorlardı. Tam bu noktada, Türk olmayan Müslüman halkların, özellikle Arapların durumunun da hiç iyi olmadığını ifade etmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa yoktu. Ülke padişah iradesiyle yönetilirken, vilayetlerde efendiler, zorbalıklarıyla bilinen valiler ve paşalardı. Ermenilerin ve diğer Hristiyanların çıkarlarını göz ardı eden geleneksel Şariat hukuku geçerliydi.

Tüm Hristiyanlar gibi Ermeniler de silah taşıma hakkından yoksundular, dolayısıyla Türklerin, Kürtlerin ve Hristiyanların saldırı ve tecavüzlerine karşı savunmasızdılar. Ermenilerin mahkemede tanıklıklarına izin verilmezdi; ata binme hakları yoktu: sokakta karşılaştıklarında Ermenilerin adet gereği yol vermesi gereken Türklere veya diğer Müslümanlara özgü ayrıcalıktı bunlar. Ermenilerin saygınlığına halel getirecek, bunun gibi, pek çok tahdit ve yasak vardı.

Ermeniler kişisel dokunulmazlıktan ve ev masuniyetinden de yararlanamıyorlardı. Yürürlükteki kanunlar, hükümler ve gelenekler onlara bu teminatları vermiyordu. Savunmasızlık duygusu Ermenilerin yakasını hiç bırakmıyor, yaşamlarına kabus gibi çöküyordu.

Din de ayrı bir konuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyan Ermenilerin dini duygularını hor görmek sıradandı. Ağır, umutsuz sosyal-ekonomik şartlarla içiçe geçmiş dini baskılar, zorla uyruk değiştirme politikası Ermenilerin inançlarını terk edip, İslamiyet'i kabul etmeye zorlu-

yordu. Her ne kadar bu, diğer Hristiyan halkların, örneğin Gürcülerin tersine, Ermeniler arasında kitlesel bir karakter kazanmasa da, tehlike sürüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Hristiyan cemaatler açısından da durum aynıydı.

Bundan dolayı, tarihçiler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu bir uluslar hapishanesi olarak tanımlamak yaygın bir tutumdur.

Mahpuslar durumlarını düzeltme, şartlarını biraz olsun iyileştirme girişimlerinde bulunuyorlardı. Ermeni halkı dahil Türk olmayan halkların ulusal bilinçleri giderek geliştiğinden, XIX. yüzyılın başlarında bu girişimler hız kazandı. Hukuki anarşiye ve despotizme karşı protestoları askeri bir ihtilaf halini almaya başlıyordu.

XIX. yüzyılın 20'li yıllarında Yunanlar ayaklandılar. Sonunda Osmanlı boyunduruğundan kurtulmayı başardılar ve 1830'da bağımsızlıklarını elde ettiler.

Bunu, Mısır hükümdarı Muhammed Ali'nin Türk sultanına karşı askeri mücadeleye giriştiği 1831-1841 yılları arasındaki Mısır krizi izledi. Birlikleri Türk ordusuna karşı birkaç zafer kazandı. Muhammed Ali nihai zafere çok yakındı, fakat Rusya ve Avrupa devletlerinin müdahalesi İstanbul'u yaklaşan yenilgiden kurtardı.

1862'de Zeytinli Ermeniler ayaklandılar. Türk ordusunun tümenlerine karşı cesurca direndiler ve düşmanı haklarına ve ulusal saygınlıklarına saygı göstermeye zorladılar.

İmparatorluğun hemen her vilayetinde şiddetli çatışmalar ve Türk karşıtı direnişler ortaya çıktı.

Bütün bunlar, tipolojik anlamda askeri-feodal bir siyasal sistem olarak sınıflandırabileceğimiz Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik, etnik, dini ve ruhsal-kültürel çevreleri içine alan ağır bir kriz yaşıyor olduğunun kanıtıdır.

İmparatorluğun bütünlüğüne ve varlığına yönelik yakın

tehdidin farkına varan, mevcut durağanlığın dışına çıkmanın yollarını arayan Osmanlı egemen kliği kısmi reformlar yapma politikasına yöneldi. 1839 yılında Gülhane Parkı'nda okunan Hatt-ı Hümayunla, Tanzimat reformları ilan edildi. Ferman, dini ayırım gözetmeksizin İmparatorluğun tüm uyruklara eşit haklar tanıyor, mülkiyet ve kişi dokunulmazlığını, mali ve hukuki sınıfların gelişimini güvence altına alıyordu.

Ancak bu sınırlı reformlar bile, derebeylerinin, yerel otoritelerinin, askeri ve dini kliğinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer muhafazakâr unsurlarının direnciyle karşılaştı ve asla gerçekleştirilmedi. 1856 yılında Tanzimat reformlarının ikinci aşamasında getirilen hükümler aynı kaderi paylaştı ve kağıt üzerinde kaldı.

Sonuç olarak, Ermenilerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer, özellikle Hristiyan halklarının hukuki-siyasi statüsünde ve sosyal-ekonomik durumunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Reformların başarısızlığa uğraması Ermenilerin ve İmparatorluğun, Hristiyan ve Müslüman, tüm halklarının beklentilerine ağır darbe vurdu.

Özetlemek gerekirse, ilk aşamada, Ermeni Sorununun aşağıdaki süreci izlediğini söyleyebiliriz:

Birincisi, Batı Ermenistan topraklarını Ermeni hakimiyetinde tutmak, Osmanlı yöneticilerinin teşvik etmesine ve desteklemesine rağmen, Türklerin, Kürtlerin ve Çerkezlerin ele geçirmelerine imkân vermemekti. Bu olayda Ermeniler açısından hareket noktası, toprak kaybı Ermenilerin kaçınılmaz biçimde yok olmalarına yol açacaktı, çünkü toprak, bir ulusun etnik bir varlık olarak ayakta kalması açısından tek güvenilir temeldir.

İkincisi, Batı Ermenistan'ın Ermeni etnik-ulusal imajını korumaktı. Mevcut tarihsel şartlar altında bu, Ermenilerin Osmanlı yöneticilerinin Türkleri, Kürtleri ve Çerkezleri anayurtlarına zorla yerleştirme ve oradaki demografik ya-

pıyı yapay ve radikal anlamda değiştirme politikasını kesinlikle reddetmeleri anlamına geliyordu.

Bu temel konuların her ikisinin de, Ermeni halkının ulusal güvenliği ve özgünlüğünün korunması sorunlarıyla doğrudan ilişkili olduğuna dikkat çekmeliyiz.

Üçüncüsü, Osmanlı hükümetinin Ermenileri etnik ve dini yönden asimile etmek amacıyla her düzeyde gösterdiği tüm açık ve örtük çabalara direnmekti.

Dördüncüsü, Ermenilerin, kişi ve mülk emniyeti, insani ve ulusal değerlerine, aile ve ulus gelenek ve göreneklerine saygı gibi, temel haklarını tanımaktı.

Görüldüğü gibi, Ermeni Sorunu bu aşamada kendi kendini yönetme veya muhtariyet konusunda herhangi bir talep içermiyordu.

Ermenilerin talepleri ılımlıydı. Ermeniler ihtiyatlıydılar, bu nedenle sorunlarını, karışıklıklara başvurmaksızın, mevcut Osmanlı realitesi sınırları içinde çözmeye çalışıyorlardı, çünkü dikkatsiz bir hareketin, hatta en küçük karışıklığın bile, kendileri açısından beklenmedik trajik sonuçlar doğurabileceğini biliyorlardı. Dolayısıyla, Ermeniler kendi güvenliklerini sağlama almayı ve ulusal özgünlüklerini korumayı hedefleyerek, tüm insanlık için ortak, basit normlara başvurmayı seçtiler.

*

**

1870'lerin sonlarına doğru -1880'lerin başında- Ermeni Sorunu, Osmanlının iç sorunu olmaktan çıkıp uluslararası bir konu haline dönüşerek, ikinci aşamaya girmiştir. Bu, birtakım anmaya değer olayın ardından gelmiştir; bunlardan ikisi, sorunun özünü kavramamız açısından çok önemlidir.

1909 yılına kadar 30 yıl boyunca hüküm sürmek üzere

II. Abdülhamit 1876 yılında Osmanlı tahtına oturdu. Ülkeyi demir bir asayla yönetti, Türkler de dahil olmak üzere Müslüman ve Hristiyan tüm halkları temsil eden yandaşlarına da muhaliflerine de korku saldı. Hükümler yılları Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine istibdat yılları olarak geçti. Siyasi infazlar ve kitlesel cinayetler döneme özgü özelliklerden biri oldu. 'Kardeşlerinin ve aile üyelerinin tümünü öldürmekle'³¹ işe başlayan Abdülhamit, bireysel ve kitlesel cinayetleri en iyi çözüm yöntemi olarak Osmanlı siyasal 'kültür'üne dahil etti. Politikasının ilk kurbanlarından biri, 1876 yılında ilan edilen, hükümdarlığının birinci yılında 'kabul' etmeye ikna edildiği ve bir yıl sonra da askıya aldığı anayasanın hazırlayıcısı Mithat Paşa'ydı. Mithat Paşa boğularak öldürüldü. Bunun gibi suikastlara sık sık rastlanıyordu.

İmparatorluğun Türk olmayan halklarına yönelik kitlesel cinayetler Abdülhamit tarafından yürütülen yeni siyasal 'kültür'ün ayrılmaz bir parçasıydı. II. Abdülhamit tarafından gerçekleştirilen Ermeni kıyımları ne tesadüfiydi ne de padişahın kaprisi. 'Ermeni Meselesini halletmenin en iyi yolu fiziken imhalarıdır' formülünü benimseyen ve ona harfiyen uymaya çalışan padişahın iradesiydi.

II. Abdülhamit'in bu politikası kendisine 'kızıl sultan' unvanını kazandırdı.

Onun gibi, sert bir mizaca ve dünya görüşüne sahip bir kişinin padişah olması, İmparatorluğun tüm halkları ve özellikle Türk olmayan ve Hristiyan halkları açısından talihsiz bir gelişmeydi.

Bu, Ermeni Sorununun ikinci aşamasındaki gelişmeleri doğru biçimde anlayıp, değerlendirebilmemiz için akılda tutulmalıdır.

Diğer önemli olay, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve

31. *Hafız Fuad Hasan, History of the Armenian People, s. 201.*

Türklerin yenilgisiydi. Rus birlikleri hem Balkan hem de Kafkas cephesinde zaferler kazandı. Balkanlarda, Rus birlikleri Bulgaristan'ı işgal edip, İstanbul'un varoşlarına kadar ilerlerken, Kafkas savaşında Ardahan, Beyazıt, Eleşkirt, Kars ve Erzurum'u, yani Batı Ermenistan'ın önemli bir bölümünün yanı sıra Batum'u da aldı.

Türkler savaş harekâtına son vermek ve barış istemek zorunda kaldılar. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında, 3 Mart 1878 günü İstanbul'a yakın San Stefano kasabasında bir barış antlaşması imzalandı. Antlaşma Rus zaferini onaylıyordu.

San Stefano Antlaşması'yla, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanındı, Bosna ve Hersek, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde otonom yapıya kavuşturuldu. Bulgaristan'ın, başı, Babîâli tarafından tanınacak bağımsız bir prenslik olması kabul edildi. Türk birlikleri Bulgaristan'ı terk edecekti; buna karşılık Rus birlikleri iki yıl boyunca orada kalacaktı. Antlaşmaya dayanarak, Ardahan, Kars, Beyazıt ve Batum Rusya'da bırakıldı.³²

San Stefano Antlaşması'na, Batı Ermenistan'daki reformlarla ilgili özel bir 16. fıkra eklendi.³³ Ona göre, "Rus birliklerinin Türkiye'ye iade olunmak üzere işgal ettikleri Ermeni topraklarından çekilmesinin orada, iki devlet arasındaki iyi ilişkilere zarar verecek biçimde, çatışmalara ve karışıklıklara yol açabileceği göz önüne alınarak, Babîâli Ermenilerin yerleşik bulunduğu vilayetlerde yerel ihtiyaçlardan doğan gelişmeleri ve reformları acilen gerçekleştirmeyi, ayrıca Kürtler ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt eder".³⁴

Taraflar, Anadolu'da, yani Batı Ermenistan'da Rus bir-

32. Diplomatic Dictionary, c.III, M., 1964, s. 122-123 (Rusça).

33. A.g.e., s. 123.

34. Armenia in the Documents of International Diplomacy and the Soviet Foreign Policy (1828-1923), Erivan, 1972, s. 92 (Ermenice).

liklerinin altı ay süreyle kalacağını, bu süre içinde reformların tamamlanması gerektiğini kabul ettiler. Eşzamanlı olarak Türk tarafı, savaş sırasında Ruslarla iletişim kurmuş sadık Ermenileri kovmayacağını taahhüt etti.

Böylece, San Stefano Antlaşması'yla Ermeni Sorunu Osmanlı dünyasının dışına taşarak, uluslararası diplomasi-nin konusu oldu.

Bütün olarak bakacak olursak, San Stefano Antlaşması, eğer Ermeni Sorununa çözüm perspektiflerinden bakacak olursak, olumluydu.

Padişah ve Osmanlı hükümeti, Ermenilerin içinde bulundukları ve Kürtlerin ve Çerkezlerin olumsuz rol oynadıkları, tarifi güç savunmasızlık ve güvensizlik şartlarını kabul ediyordu.

Durumları düzeltmeye, Ermeniler açısından normal ve güvenle yaşam şartlarını oluşturmaya, Kürtlerin ve Çerkezlerin asayişsizlerini dizginlemeye resmen söz veriyordu.

Bütün bunlar, padişahlık Türkiye'sinin resmî temsilcilerinin imzasıyla uluslararası belgelere geçiyordu.

Rusya'nın iyi niyeti ve Türkiye'nin Rus birliklerinin Batı Ermenistan'da reformlar tamamlanana kadar en az altı ay kalmasına rıza göstermesi gibi bir diğer çok önemli şart San Stefano Antlaşmasını eşsiz kılıyordu. Bu, bir tür garantiydi.

San Stefano Antlaşması hiç kuşkusuz mükemmel ve kursuz değildi. Reformların gerçekleştirilmesini ve Ermeni Sorununun çözümünü bu çerçevede hukuki temele oturtacak ve nihai çözümle ilgili umutları yeşertecek idari bir birimin teşkili açısından hiçbir şey getirmemişti.

San Stefano Antlaşması Rus diplomasisinin zaferiydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüyle Rusya'ya bağımlı olacağından ve Batı Sorunundaki stratejik dengenin Rus Çarlığı lehine değişeceğinden korkan Avrupalı muhalifleri-

ni ciddi olarak kaygılandırıyordu. Bu antlaşma onların çıkarlarını yadsıyordu ve buna asla izin veremezlerdi.

Almanya şansölyesi Bismarck tarafından desteklenen Britanya ve Avusturya-Macaristan bu konuda özellikle etkinlerdi. Bu devletler bir araya gelme konusunda bir fikir birliğine varıp, San Stefano Antlaşması'nı gözden geçirmek üzere kongreye karar verdiler. En güçlü Avrupa devletlerinin oluşturduğu cephe Rusya'ya muhalifti. Kendisini dışlanmış bulan Rusya'nın kongreye rıza göstermekten başka şansı yoktu.

Kongre Haziran 1878'de Berlin'de toplandı. Başkanı Bismarck idi. Almanya, Fransa ve İtalya tarafından desteklenen Britanya ve Avusturya-Macaristan, San Stefano Antlaşması'nın hükümlerinin gözden geçirilmesini, Rusya'nın konumunun zayıflatılmasını başarırken, kendi konumlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini oldukça güçlendirdiler.

Berlin Antlaşması'yla, Avrupa devletleri tarafından Rusya'nın Balkanlardaki başlıca ileri karakolu olarak görülen Bulgaristan bölündü. Balkan dağlarının kuzeyinde, -büyük devletlerin rızasıyla- prensini padişahın onaylayacağı Bulgaristan otonom prensliği oluşturuldu. Balkan dağlarının güneyindeki bölgeler, Batı Rumeli adıyla padişahın egemenliği altında kalacak ayrı bir vilayet haline getirildi. Bosna ve Hersek Avusturya-Macaristan'a bırakıldı. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanındı.³⁵

Berlin Kongresi Ermeni Sorununa da eğiliyordu. Kongreye katılmak ve Batı Ermenilerinin taleplerini sunmak üzere, tanınmış rahip Mkrtich Khrimyan (Khrimyan Haririk)'ın başkanlığını yaptığı bir heyet Berlin'e gitti. Ancak kendisinin kongredeki çalışmalara katılmasına izin verilmediği gibi, Batı Ermenistan'a Osmanlı İmparatorluğu sı-

35. Diplomatic Dictionary, c. I, M., 1960, s. 178.

nırları içinde sınırlı muhtariyet verilmesini öngören tezkeresi de dikkate alınmadı.

Kongrenin kararıyla Rusya Eleşkirt ve Beyazıt'ı Türkiye'ye bıraktı (Erzurum daha önce iade edilmişti). Ardahan, Kars ve Batum Rusya'da kaldı.³⁶

Berlin Antlaşmasında, Ermeni Sorununa eğilen özel bir 61. fıkra vardı. Bu fıkra, San Stefano Antlaşması'nın 16. fıkrasından bazı çok önemli yönlerden farklıydı ve Ermenilerin çıkarına değildi. Buna göre, "Babıâli, Ermenilerin yerleşik bulunduğu vilayetlerde yerel ihtiyaçlardan doğan gelişmeleri ve reformları acilen gerçekleştirmeyi, ayrıca Kürtler ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu bağlamda alınan önlemlerle, Babıâli denetlemekle görevlendirilen devletlere düzenli olarak rapor vermekle yükümlüdür."³⁷

Batı Ermenistan'daki reformlar, San Stefano Antlaşması çerçevesinde, yukarıda belirtildiği gibi, gerçekleştirilmele-
rinin bir tür garantisi olan Rus birliklerinin mevcudiyetinde yürütülecekti, şimdi ise, Berlin Antlaşması gereği Rus birlikleri çekilecek ve her şey 'kızıl sultan'ın takdirine bırakılacaktı. Abdülhamit yalnızca devletlere periyodik olarak rapor verme sorumluluğu alıyordu. Rusya ise denetimle görevlendiriliyordu.

Kürtlerin ve Çerkezlerin Ermeni karşıtı eylemlerine önyak olan padişahın bizzat kendisi iken, büyük devletlerin Ermenileri Kürtlerden ve Çerkezlerden koruma işini padişaha bırakılması paradokstu. Bunun mükemmel bir örneği, 1891 yılındaki Berlin Kongresi'nden hemen sonra, II. Abdülhamit'in emriyle, 'Hamidiye' olarak adlandırılan, esas olarak Kürtlerden oluşan bir süvari sınıfının oluşturul-

36. A.g.e

37. Collected Treaties of Russia with Other States, 1856-1917, M., 1952, s. 205.

masıydı. Bu sınıf, Osmanlı ordu sistemine dahil edilmeyen otuz alaydan oluşuyor, ayrı bir askeri birim olarak korunuyor ve Ermeni Erzincan kasabasına yerleştiriliyordu. Hamidiye Alayları'nın başlıca amacı İmparatorluk topraklarında Ermenilerin kıyımını organize etmektir, ki bunu, özellikle 1894-1896 döneminde ve ardından gelen katliamlarda 'parlak bir şekilde' başarmışlardır.

Ayrıca II. Abdülhamit'in özel emriyle, 'Ermenistan' adının kullanımının yasaklandığını belirtmemiz gerekir.

Eğer, büyük devletler arasında her zaman anlaşmazlık ve çelişkiler olduğunu hesaba katarsak, padişahın, reformları uygulamamak ve etobur politikalarını sürdürmek için bu anlaşmazlıklardan yararlandığı anlaşılabilir olacaktır.

Başka bir deyişle, Berlin Antlaşması, Batı Ermenistan'la ilgili olarak San Stefano Antlaşmasıyla yaratılan reform mekanizmalarını yok ediyor ve yerine gerçekçi herhangi bir şey sunmuyordu. Moussa Prince'in, 'İngiliz-Alman rekabetinin ve Bismarck'ın Makyavelizminin San Stefano Antlaşması'nın 16. fıkrasının yerine getirilmesine izin vermemesi' yüzünden, Ermeni Sorununun Berlin Kongresince kabul edilen kararların kurbanı olduğu düşüncesine katılabiliriz.³⁸

Ermeni Sorununun, Berlin Kongresi'nin San Stefano sonrası ikinci adım olduğu süreç sonunda uluslararası bir konu haline dönüşümü hiçbir şey kazandırmadı. Berlin Kongresi'nde alınan kararlar Ermeni halkına pahalıya mal oldu.

Berlin Kongresi sonrasında, padişah ve egemen kliğin, Ermeni Sorununun en iyi çözümünün Ermenilerin imhası olduğu biçimindeki düşünceleri kemikleşti. Onlar bunu, Avrupa devletlerinin İmparatorluğun içişlerine müdahalesinden uzak kalmanın en gerçekçi yolu olarak görüyorlardı.

38. *Moussa Prince, Un genocide impuni, L'Armenocide*, s. 28.

Bu devletler Ermeni Sorununu, Ermeni bölgelerindeki reformların gerçekleştirilmesini Türkiye'nin içişlerine müdahale nedeni olarak kullanıyorlardı. Buradan hareketle, bu nedeni bertaraf etmek ve bu devletleri İmparatorluğu tavizlere zorlama fırsatından yoksun kılmak gerekiyordu.

Sultan II. Abdülhamit ve siyasi çevresi, büyük devletlerin Ermeniler lehine yaptıkları beyanlarda içten olmadıklarını, hiçbirinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ve Ermenileri ve taleplerini destekleme konusunda kesin adımlar atmayacaklarını çok iyi bildiklerinden, bu politikayı izlemek kolaylaşıyordu. Yoksa, daha önce belirtildiği gibi, Türkiye'ye baskı uygulama, onu tavizlere zorlama ve kendilerine bağımlılığını derinleştirme konusunda her şey yapılacaktı.

1880-1890 arasında, Ermenilerin sosyal ve siyasal yaşamında bazı gelişmeler yaşandı. İlk siyasal partiler -Armenakan, Hınçak ve Taşnak ve daha sonra Ramkavarakan-sahneye çıktı. Bu partiler, Ermeni kurtuluş ve meşru müdafaa mücadelesine biraz daha intizam getiriyor, Ermenilerin siyasal bilincini geliştiriyordu.

Ermeni meşru müdafaa veya hayduk müfrezeleri oluşturuldu. Bunlar, Türk otoriteler arasında kümelenen haydut gruplarının zulümlerinden, tecavüz ve saldırılarından köy ve kasabalarını, ev ve ev halklarını, mallarını, onur ve saygınlıklarını korumak gibi son derece masum amaçlar güdüyorlardı. Osmanlı rejimini yıkmak gibi, başka, özellikle siyasal hiçbir amaçları yoktu.

Ne olursa olsun bu, Osmanlı kliğinin, Ermeni hayduklarının meşru müdafaa eylemlerini veya Ermenilerin reform taleplerini bir huzursuzluk beyanı, hatta bir isyan girişimi olarak yorumlamasına ve kıyım bahanesi olarak kullanmasına yetiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıl sonunda organize ettiği Ermeni katliamlarının doruk noktası, barış za-

manında silahsızlandırılan halka karşı işlenen 1894-1896 kıyımlarıydı.

İlk fırtına, uzun zamandır Türk zulmüne direnme konusundaki şaşmaz kararlılığıyla tanınan Bitlis vilayetinin sancağı Sasun'u vurdu. Padişah, Sasun halkından intikam almanın tam zamanı olduğuna karar vermişti. Kürt çeteler 1893 yılında Sasun'a saldırıya başlamışlardı. Ancak yenilmiş ve kaçmışlardı. 1894 yılının Ağustos ayında dördüncü ordu, Zeki Paşa'nın komutası altında Sasun'a yürüdü. Sasunlular inatla direndiler ve bir hafta boyunca şiddetli muharebeler devam etti. Fakat güçler eşit değildi ve düzenli Türk ordusu sonunda kazandı. Sasun'un altı üstüne getirildi, kırk köy yerle bir edildi, 10 bin insan öldürüldü.

'Kızıl Sultan'ın vahşi eylemleri Avrupalı güçlerin çoğunda ciddi kaygı uyandırdı. Britanya, Fransa ve Rusya müdahale etti. Konuyu araştırmak üzere bir heyet oluşturuldu. 1895 Mayıs ayında, İstanbul'da yukarıda sözü edilen üç devletin büyükelçileri padişaha Ermeni vilayetlerindeki sözde reformlarla ilgili tekliflerini sundular. Reformları gerçekleştireceğine resmen söz veren padişah gerçekte tek bir adım atmayı düşünmemişti. Ayrıca kıyımları sürdürmek ve genişletmek için uygun bir fırsat bekliyordu.

Bu fırsat, Hınçak Partisi'nin 30 Eylül 1895'de organize ettiği, 4 bin katılımcının bir araya geldiği mitingdi. Toplantı, Britanya, Fransa ve Rusya tarafından Mayıs ayında dile getirilen tasarının desteğini almıştı. Türk polisi ve azgın grup topluluğu dağıttı ve silahsız insanları öldürmeye başladı; yaralıların sayısı binlerle ölçülüyordu.

Ardından İmparatorluğun çeşitli yerlerinde, Türk ordusunun bazı birimlerinin de rol oynadığı katliamlar ortaya çıktı. 1895 Eylül ayında Trabzon'da, Ekim ayında Erzincan'da, Maraş'ta, takip eden aylarda Sebasta, Erzurum, Diyarbakır, Beyazıt, Karberd ve başka yerlerde kıyımlar yapıldı.

Padişahın adamları Zeytun'da da bir katliama kalkıştı, fakat mahalli cemaat Türk birliklerine karşı koymak için zamanında ve yerinde önlemler almıştı. Buradan hareketle, 1895 Aralık ayında, Türk ordusu birimleri Zeytun'a saldırdığında, ciddi bir dirençle karşılaştı. Mücadele dört ay sürdü ve Türkler Zeytun halkının kahramanca uğraşını kırmayı başaramadılar. Sonunda, Avrupalı büyükelçiler ve Ermeni Patrikliği müdahale ettiler ve 1896'da bir mütareke yapıldı. Anlaşma uyarınca, padişah tüm asileri affetti ve Zeytun'a Hristiyan bir yönetici tayin etmeyi taahhüt etti.³⁹

Katliamlar 1896 yılında devam etti. İstanbul'da kitlesel cinayetler işlendi. Van'ı savunanlar, inatla mücadele etmelerine rağmen kavgaya son vermek zorunda kaldılar. Britanya Konsolosu'nun arabuluculuğuna güvenip, Türklerin silahlı mücadeleye son verme ve İran'a gitme tekliflerini kabul ettiler. Ancak Türk tarafı sözünü tutmadı ve Van'ı terk etmekte olan Ermenilere saldırıp, büyük bir bölümünü öldürdü.

Urfa, Şebinkarahisar, Amasya, Muş, Merzifon ve İmparatorluğun başka bölge, kasaba ve köylerinde de Ermeni katliamları sürdürüldü.

1894-1896 katliamlarında 300 bin Ermeni öldürüldü.

Ermenilerin kayıpları bununla sınırlı kalmadı. Son derece umutsuz şartlar altında, yaklaşık 100 bin Ermeni zorla Müslüman yapıldı ve hemen hemen aynı sayıda Ermeni anayurtlarını terke zorlandı. Bu mahalli bir katliam değil, toptan bir imha, doğası gereği soykırım idi.

Büyük devletler elbette müdahale fırsatını kaçıramazlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Britanya, Almanya, Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya-Macaristan büyükelçileri 1896 Aralık-1897 Şubat arasında İstanbul'daki bir konfe-

39. Bkz. History of the Armenian People, Erivan, 1980 (Ruşça); Armenian History in the Context of the World History, Erivan, 2001.

ransta durumu görüşmek üzere bir araya geldiler. Somut hiçbir şey önerilmedi ve günlerce ve tekrar tekrar reformlar hakkında konuşuldu. Sonunda, büyükelçiler, Erzurum, Karberd, Sivas, Bitlis, Van ve Diyarbakır olmak üzere altı Ermeni vilayetindeki reformlarla ilgili bağlayıcı nitelik taşımayan bir tasarımı kabul ettiler. Tasarıda, bir Reform İstişare Şurası, bir Teftiş Heyeti vb. kurulması tavsiye edildi.

Önceki ve sonraki bütün formüller gibi bu da kağıt üzerinde kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu XX. yüzyıla, İmparatorlukta yaşanan değişik ulusların toptan kıyımını organize eden geri kalmış diktatöryal bir devlet olarak girdi. Siyasal, ekonomik ve sosyal tabakaları kucaklayan kriz giderek derinleşiyordu. Katliamlar krizi şiddetlendiriyor ve Osmanlı hükümetinin kusurlarını ortaya çıkarıyordu.

İmparatorluktaki bütün halkların, hatta Türk halkının gözünde Sultan II. Abdülhamit despot bir kişilik, talihsizliklerinin, şiddetin ve baskının bir sembolü idi.

Kana susamış padişahтан kurtulma fikri giderek büyüyordu. Bunu yapan Jön Türkler oldu. 23 Temmuz 1908 günü İttihad ve Terakki Fırkası bir ayaklanmayla iktidarı ele geçirdi. 1909 yılında Sultan II. Abdülhamit tahttan indirildi.

Jön Türkler Fransız İhtilali'nin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sloganıyla sahneye çıktı. İmparatorluktaki, Müslüman ya da Hristiyan, tüm uluslar 'kızıl sultan'ın devrilmesini memnunlukla karşıladılar. Halk, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yeni bir çağın başlıyor olduğunu umuyordu. Elbette Ermeniler de. Moussa Prince'in belirttiği gibi, "Ermeniler, Türkler, Rumlar sokaklarda birbirlerini coşkuyla kucaklıyordı".⁴⁰

Taşnak gibi bazı Ermeni siyasi çevreler, Jön Türklerin

40. *Moussa Prince, L'Armenocide, s. 30.*

slogan ve sözlerine inanmış ve 23 Temmuz ihtilalinin başa-
rıya ulaşması için Jön Türklere yardım etmişlerdi.

Fakat, kısa süre sonra görüldü ki, Jön Türkler daha önce padişahlarının izlediği baskı ve kıyım politikasını sürdüren, kılık değiştirmiş ateşli milliyetçilerdi. 'Saf' bir Türk ulusu yaratmak için İmparatorluktaki tüm ulusların asimilasyonu fikrinin savunucularıydılar. İlk kurbanlar bir kez daha Batı Ermenileriydi.

1909 yılında Jön Türkler Adana ve çevresinde, yaklaşık 30 bin Ermeni'nin öldürüldüğü Ermeni katliamlarını organize ettiler. Bu, yalnızca Ermeniler açısından değil, Jön Türklerin iktidara yürüyüşlerinin yeni bir çağın başlangıcı olduğuna inanan tüm saf insanlar açısından da ağır bir darbeydi.

İnsanlar değişmişti, yeni yöneticiler gelmişti, ancak politika devam ediyordu.

*

* *

Şimdi, Ermeni Sorununun çözümüne ilişkin olarak, 1878-1914 arasında çeşitli devletler ve siyasal güçler tarafından ileri sürülen ve yayılan potansiyel seçenekleri ele almanın zamanı geldi.

Ermeni Sorununun en yaygın modeli, resmi olarak San Stefano ve Berlin Kongresi antlaşmalarında ifade edilen, çeşitli değişikliklerle çeşitli zamanlarda tekrarlanan "reformlar" sorunuydu. Ermeni olarak değerlendirilen, Erzurum, Karberd, Sivas (Sebasta), Bitlis, Van ve Diyarbakır (Tigranakert) olmak üzere altı vilayette veya Trabzon vilayetinin eklenmesiyle yedi vilayette reformlar yapılması planlanmıştı.

Ayrıca reform şartlarından bazılarının, özellikle kişi ve mal emniyetini sağlama, Ermenileri, Kürt ve Çerkezlerin

saldırılarından koruma şartlarının bu vilayetlerin dışında, İmparatorluk üzerindeki tüm Ermeniler arasında da geçerli olacağı kabul edilmişti.

Hiç kuşkusuz bu model bazı avantajlar getiriyordu.

Birincisi, padişah, sadece bu modeli ileri sürerek bile, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin durumunun gerçekten çetin olduğunu ve çözülmesi gereken Ermeni Sorununun mevcut bulunduğunu onaylamış oluyordu.

İkincisi, bu model, Batı Ermeniler, Avrupalı güçler -Britanya, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya, Fransa- ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Ermeni Sorununda rol oynayan üç taraf tarafından da resmen kabul ediliyordu.

Üçüncüsü, model esas olarak Batı Ermenistan'ın başlıca bölgelerini kapsıyordu.

Reform modelinin, uygulanma mekanizmaları açısından bazı temel kusurları da vardı. Asla gerçekçi ve güçlü manivela hareketlerine sahip değildi, asla uluslararası belgelerce onaylanan kararları bağlayıcı, kaçınılmaz ve kesin kılacak mekanizmalar yaratamıyordu. Avrupa devletleri yalnızca kararların geçmesinden ve bir şeylerin dile getirilmesinden hoşnuttular ve kararların somutlaştırılmasını kolaylaştıracak fiili ve etkili adımları atmanın gerekli olduğunu düşünmüyorlardı.

Türkiye'ye gelince, yöneticiler hep ikiyüzlü politika gütmüşlerdi. Bir yandan, uluslararası belgelerde imza altına alınan, Ermeni bölgelerinde reform ihtiyacını açıkça kabul ediyorken, öte yandan Ermeni kısımlarını hararetle yaşama geçiriyordu.

Sonuç olarak, reform modeli yerine, Ermenilere yönelik kitle kısımları modeli yürürlüğe girdi.

Ermeni Sorununun çözümüne yönelik bir başka seçenek, özellikle Jön Türk inkılabından sonra popüler olduğu üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun ademi merkeziyeti modeliydi. Bu, İmparatorluğun hemen bütün ulusları arasında,

hatta Türk ulusal-siyasal figürleri arasında bile taraftar bulmuştu.

Onlardan biri, Sultan Abdülhamit'in yeğeni ve ülkede çok sevilen Prens Sabahaddin idi. Kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlığından kaygılıydı ve onun ilerleyen ve kalkınmış bir devlete dönüştürülmesini istiyordu. Düşüncesine göre, bunu başarmak için, özellikle Türk olmayan topluluklarına yönelik politikada radikal değişiklik gerekiyordu. Sabahaddin Türk olmayan tüm halklara geniş haklar verilmesi fikrini destekliyordu. Hatta, azınlıklara, eşit haklardan yararlanan bir konfederasyon temelinde muhtariyet verilebileceğini düşünecek kadar ileri gidiyordu.

Kesin olan şey, bu, son derece cesur bir bakış açısidir ve Sabahaddin çağının ilerisindeydi.

Ademi merkezîyetçilik ilkesi, bunu, siyasal, ekonomik, ulusal ve kültürel problemlerinin çözümünün anahtarı olarak gören Arap ülkeleri arasında ateşli destekleyiciler bulmuştu. Arapların konumu çok önemliydi, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halklar arasında çoğunluklardı. 1912 yılında, Kahire'de, Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari ademi merkezîyetçiliği savunan ve Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve benzeri yerlerde şubeleri olan 'Lamarqazia' ('Ademi Merkezîyet') partisini kurdular. Partinin lideri ünlü bir Arap düşünürü, toplum bilimcisi ve siyasetçisi Rafik el-Azm idi.

'Lamarqazia'nın esas talebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ve diğer Türk olmayan vilayetlerinin yerel idarelerine ve yaşama meclislerine sahip otonom vilayetlere dönüşmesiydi. Böyle bir statü Ermeni vilayetleri için de geçerliydi, çünkü mevcut şartlar altında Ermeni Sorununu çözmenin en iyi yolu buydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ademi merkezîyeti fikrini, Sabahaddin ve 'Lamarqazia' tarafından önerilen modelleri

benimseyen Ermeniler de destekliyordlardı. Ermeniler ve Araplar arasında, bir başkasının görüşlerini anlamayı temel alan yakın ilişkiler gelişmişti. Bunun en açık göstergesi, 18-23 Haziran 1913'de Paris'te 'Lamarqazia'nın girişimiyle toplanan Birinci Arap Kongresiydi. Kongreye, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak ve Filistin'in yurtsever örgütleri ve ulusal-siyasal organlarının temsilcileriyle birlikte Batı Ermenistan delegesi de katılmıştı. Kongre Osmanlı İmparatorluğu'nun ademi merkezizeti konusunda Arapların konumunu bir kez daha teyit etmişti.

Birinci Arap Kongresindeki tartışmalarda özellikle Ermeni Sorunu ve çözüm yolları ele alınmıştı. Kabul edilen kararın 8. paragrafı, "Kongre, Osmanlı Ermenilerinin ademi merkezizetçilik prensiplerini esas alan taleplerini tasvip eder ve destekler ve delegeleri vasıtasıyla onlara selamlar" diyerek Ermeni Sorununa ithaf edilmişti.⁴¹

Merkezileşmiş devlet yapısının savunucuları olan ve kırım ve Türk olmayan halkları zorla Türkleştirme politikasını izleyen Osmanlı yöneticileri, İmparatorluğun varlığı açısından tümünden yıkıcı olduğunu düşünerek ademi merkezizetçiliğe kesinlikle karşılardı. Yalnızca ademi merkezizetçiliği reddetmekle kalmayıp, fikrin destekleyicilerine de baskı yapıyorlardı. Prens Sabahaddin bile kendini güvende hissetmiyordu. Yakında suikasta uğramaktan korkarak, anavatanını terk edip, İsviçre'ye yerleşti.

Ve, son olarak, Ermeni Sorununun çözümünüyle ilgili olarak tekrar tekrar ele alınan ve tartışılan bir başka çözüm daha vardı. 'Dağlık Lübnan modeli' olarak biliniyordu. Modelin esası aşağıdaki gibiydi:

XIX. yüzyıl ortalarında, Dağlık Lübnan'da, İstanbul ve başta Britanya ve Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin

41. Bkz. *Nikolay Hovhannisyan, First Arabic Congress, 1913. The Armenian Question, Encyclopediya, s.*

suç ortaklığıyla kışkırtılan uzun kanlı mücadelelerin ardından, 1861 yılında orijinal bir yönetim biçimi yaşama geçirilmişti. Padişah, sözü edilen Avrupa devletlerinin baskısıyla, o bölgenin idari muhtariyetine bir mutasarrıflık statüsü veren Dağlık Lübnan Teşkilat-ı Esasiye'sini onaylamıştı. Hristiyan olması zorunlu olan mutasarrıf tayin etmişti; aday Avrupa Devletleri tarafından onaylanmalıydı. Bu devletler ayrıca Dağlık Lübnan'ın garantörleri olarak hareket ediyorlardı.⁴²

Ermenistanlı Karapet Artin Daudyan, Dağlık Lübnan'ın ilk mutasarrıfı olarak tayin edilmişti.

1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra, Bulgaristan'a, benzer, biraz değiştirilmiş bir ilke uygulanmıştı. Daha önce belirtildiği gibi, 1878 Berlin Antlaşması Bulgaristan'ı ikiye bölmüştü. Birinde, Avrupa devletlerinin rıza dahilinde, padişahın onaylaması gereken bir prens seçme hakkına sahip otonom Bulgaristan politikası yaratılmıştı. Bulgaristan'a bir anayasaya sahip olma hakkı anlamına gelen Teşkilat-ı Esasiye verilmişti.

Bulgaristan'ın diğer bölümü, Doğu Rumeli, padişahın egemenliği altında da olsa, idari muhtariyet elde etmişti. Hristiyan olması gereken mutasarrıf padişah tarafından tayin edilmiş olup, adayın Avrupalı güçlerce onaylanması gerekiyordu.⁴³

Görüldüğü gibi, -Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde, muhtariyetin eşzamanlı garantörleri olan Avrupalı güçlerin rızasıyla padişah tarafından tayin edilen Hristiyan mutasarrıfıyla idari bir otonom birim yaratılması biçimindeki- bu idare modelinin bir emsali vardı. Bu, ulus-

42. *Nikolay Hovhannisyan, The Arabic Historiography on the New History of Armenia, New History of Armenia in the Works of Contemporary Foreign Authors, Erivan, 1933, s. 187-188.*

43. *Diplomatic Dictionary, c. I, s. 178.*

lararası hukukta çok önemli bir faktördü. Bu model, ilke olarak padişah tarafından kabul görüyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ve Balkan topraklarında yürürlükteydi.

Batı Ermeniler, aynı ilke temelinde idari muhtariyet verilmesine karşı koymuyorlardı. "Lübnan emsalinden ilham alan", diye yazıyor, bu konunun uzmanı Moussa Prince, "Ermeniler, Dağlık Lübnan'ın beynelmilel hukukundan daha mutedil bir idari muhtariyet iktisap etmeyi istiyorlardı."⁴⁴

Ermeni Sorununa yönelik bu çözüm seçeneği, çeşitli siyasal ve dinsel şahsiyetlerce destekleniyordu; aralarında, çeşitli Ermeni çevrelerinde iyi tanınan İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjhapetyan da yer alıyordu. Ermeni delegasyonu tarafından 1878 Berlin Kongresi'nde sunulan muhtıra, Dağlık Lübnan modelinin başlıca hükümlerini içeriyordu. Ancak bu, daha önce belirtildiği gibi, kongredeki tartışmalar boyunca hiç önemslenmemiştir.

1912-1914'de bir kez daha bu seçeneğe el atan taraflar, 1912-1913 Balkan savaşlarından ve Türk yenilgisinden sonra egemen olan yeni durumla ilgileniyorlardı.

Durumdan yararlanan Tüm Ermenilerin Katolikos'u Gevorg V, Ermeni reformları konusunu bir kez daha gündeme getirmesi talebiyle Rus hükümetine başvurdu. Ermenilerin ruhani liderinin talebini görüşen çarlık hükümeti, Dağlık Lübnan'ın muhtariyet hükümlerini temel alan teklif tasarısı geliştirdi. Tasarı Avrupa devletlerine sunuldu ve aynı yıl 3-24 Temmuzda büyük güçlerin İstanbul büyükelçileri toplantısında tartışıldı.

İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından sunulan tasarının ana hükümlerini değerlendiren Rus teklifinin içeriği neydi? Erzurum, Bitlis, Karberd, Sivas, Van ve Diyarbakır ol-

44. Moussa Prince, Un genocide impuni. L'Armenocide, s. 28.

mak üzere altı Ermeni vilayetinin birleştirilmesi ve başında vali olan tek Ermeni vilayeti yaratılması öneriliyordu. Osmanlı vatandaşı Hristiyan veya Avrupalı olması gereken vali, Avrupalı güçlerin rızasıyla beş yıllık bir süre için padişah tarafından tayin ediliyordu. Yürütme erki tümüyle valinin elindeydi. Ona bağlı olarak bir İdare Meclisi kuruluyor, -üçü Hristiyan ve üçü de Müslüman olmak üzere- Hristiyan ve Müslümanların eşit sayıda temsil edileceği vilayet meclisine altı danışman seçiliyordu.

Tasarı, başta 'Hamidiye Alayları'nın ortadan kaldırılması, Ermeni arazilerinin iadesi veya tazmini, Balkanlardan göçmüş Müslümanların Ermeni vilayetine yerleşmelerinin yasaklanması vb. olmak üzere bazı başka önemli teklifler içeriyordu.

Bu teklif tasarısı şimdiye dek ileri sürülen en iyi çözümdü.

Avrupalı güçler, Rus teklifine farklı açılardan bakıyorlardı.

Britanya ve Fransa ilkesel anlamda teklifleri kabul ediyorlardı. Üçler İttifakı -Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye- ise buna karşıydılar. Özellikle, vilayetlerin birleştirilmesine ve birleşik bir Ermeni vilayeti oluşturulmasına; bu güçlerin rızasıyla vali tayinine; vilayet ve yerel kurullarda ve resmi görevliler arasında Hristiyan ve Müslümanların eşitliğine kesinlikle karşıydılar.

Almanya ve müttefikleri, görüşmelerde tasarının Ermeni vilayeti yaratılmasıyla ilgili hiçbir şey söylemeyen Türk versiyonunun esas alınmasını öneriyorlardı. Bunun yerine altı vilayetin statüsünün düzeltilmesini öneriyorlardı. Türkiye ayrıca görevlilerin tayininin ve tasarının uygulanmasının Avrupa tarafından denetlenmesine de karşıydı.

İki teklif tasarısı üzerinde yaklaşık bir yıl süren diplomatik savaş başladı. Britanya ve Fransa, Rusya'ya baskı yapılması ve taviz vermeye zorlanması konularında, Al-

manya ve müttefiklerine muhalif oldukları kadar faal değildiler. Ancak, Rusya, 26 Ocak 1914 günü Türkiye'yi Ermeni reformları konusundaki anlaşmayı imzalamaya zorlayabildi.

İdari konulara, yani Ermeni birleşik vilayeti oluşturulmasının yanı sıra vilayetlerin eski statülerinin korunmasına ilişkin teklifleri reddeden anlaşma yeni bir biçim getiriyordu. Batı Ermenistan iki bölgeye bölünüyordu. Birinci bölge, Erzurum, Sivas (Sebasta) ve Trabzon vilayetlerini içerirken, ikinci bölge, Bitlis, Van, Karberd ve Diyarbakır (Tigranakert) vilayetlerini içine alıyordu. Her bölgeye, yabancı olması gereken, yani Türk vatandaşı olmayan Umum Müfettiş (veya Vali) tayin ediliyordu. Avrupalı güçlerin tavsiyesi üzerine Osmanlı hükümeti tarafından tayin ediliyordu.

Umum Müfettişe, bölge valisi olarak, memur görevlendirmek ve azletmek, toprak uyuşmazlıklarını çözmek gibi yürütme erkini kullanmak üzere belli yetkiler veriliyordu.

Yerel meclislerin üyeleri, sayısal eşitlik ilkesi temelinde Hristiyanlar ve Müslümanlardan seçiliyorlardı. Memurlar, aynı ilke doğrultusunda tayin ediliyorlardı. Taraflar, yerini bir ihtiyat süvari alayı alacak 'Hamidiye' Alayı'nın ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varıyorlardı.⁴⁵

Anlaşma, Rus tasarısıyla karşılaştırıldığında bazı konularda geri adım atıyorsa bile, Ermenilerce hâlâ kabul görüyordu. Anlaşma onlara bir statü ve bir yönetim sistemi kazandırıyordu ve tüm kusurlarına rağmen, İmparatorluk ve Ermeni bölgelerinde egemen zorbalık ve anarşiden çok daha yeğdi.

Türk hükümeti, Avrupalı güçlerin rızasıyla, Birinci Böl-

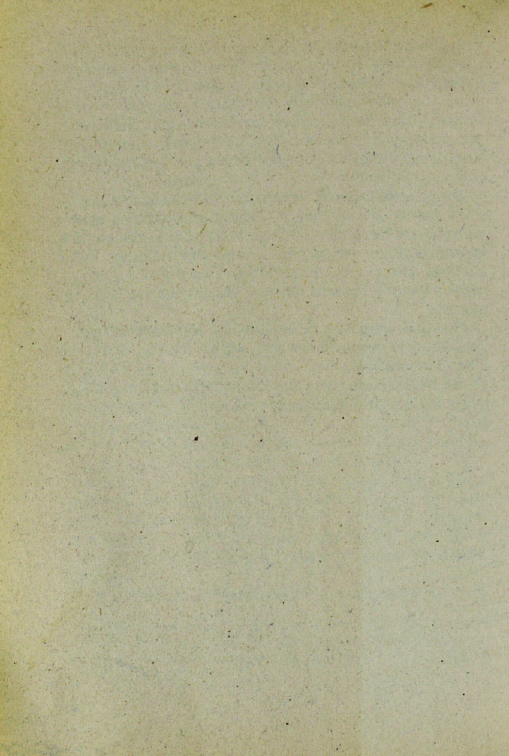
45. Bkz. R. Davidson, *The Armenian Crisis, 1912-1914*. The American Historical Review, W., 1948, cilt 3, No. 3; Collected Diplomatic Documents. Reforms in Armenia on November 26, 1912-May 10, 1914, P., 1915, s. 158-180.

geye Umum Müfettiş olarak Norveç vatandaşı Hoff'u tayin etti. İkinci Bölgeye tayin edilen Umum Müfettiş, Hollandalı Vestenenki oldu. Ancak ikisi de görevinin başına geçemedi. Kısa süre içinde Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve Türkiye ve Rusya, Britanya ve Fransa kendilerini düşman cephelerde buldular. Böylece Türkiye, Ermeni reformlarını temel alan Rus-Türk Anlaşmasını (Ocak 1914) iptal etme fırsatını buldu.

Sonuç olarak, Batı Ermenilerinin sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde çözmeye çalıştıklarını, ayrılık ve bağımsız bir devlet kuruluşu konularını kesinlikle dile getirmediklerini söyleyebiliriz. Onlar açısından, ne kadar biçimsiz olursa olsun hem reformlar, hem ademi merkeziyetçilik hem de Dağlık Lübnan Teşkilat-ı Esasiye seçeneği uygundu.

Ne yazık ki, çeşitli nedenlerle, bu seçeneklerin hiçbiri gerçekleştirilememiştir. Gerçekleştirilen tek şey oldu, o da kitlesel kıyımlardı.

Ve, böylelikle Ermeni Sorunu üçüncü ve en trajik aşaması olan Soykırım aşamasına girdi.

ERMENİ SOYKIRIMI - ERMENİKIRIM

1 Ağustos 1914 günü Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Dört yıl sürdü. 33 devlet savaşta saf tuttu. Başlıca aktörleri, XIX. yüzyılın sonunda-XX. yüzyılın başında biçimlenen iki düşman askeri-siyasi bloktu: Merkezinde Britanya, Fransa ve Rusya'nın bulunduğu Antant Güçleri ve Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'nin oluşturduğu Merkezi Güçler. 1.5 milyar insan veya dünya nüfusunun %75'i savaşta yer aldı, 74 milyon insan silah altına alındı. Ölümler 10 milyona ulaştı ve 20 milyon insan çeşitli savaş sahanelerindeki askeri eylemlerde yaralandı.

Dahiliye Nazırı Talat, Harp Nazırı Enver ve Bahriye Nazırı Cemal olmak üzere, 1913 yılından beri Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetmekte olan Jön Türk üçlüsü ülkeyi 29 Ekim 1914'de savaşa soktu.

Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en trajik olayıydı ve Ermeni halkını da pas geçmedi. XX. yüzyılın ilk soykırımı -Ermenikırım- tam da Birinci Dünya Savaşı yıllarında işlendi. Ve bizim görüşümüze göre Ermeni Soykırımı, 1914-1918 boğazlaşmasına, insanoğlunun global trajedisini çok daha net vurgulayacak benzersiz bir karanlık sayfa eklemiştir.

1915 Ermeni Soykırımının nedenleri ve onu oluşturan şartlar neydi?

1915 Soykırımı kesinlikle tesadüfi veya beklenmedik bir şey değildi. Türk padişahlarının ve ardından Jön Türklerin, Ermeniler dahil, Türk olmayan uluslara karşı on yıllardır izledikleri acımasız, milliyetçi politikadan kaynaklanıyordu. Bireysel bir politika değil, zulüm ve kıyım arasında gidip gelen resmi devlet politikasıydı.

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu kocaman bir cezaevi, hatta bir uluslar zindanı idi. Bu bağlamda, Mısırlı düşünür ve tarihçi profesör Muhammed Shakik Gharbal'ın görüşleri ilginç olabilir. Gharbal, bir Arap aydını olarak, İslamiyet ve şariat hakkında bilgi sahibidir. Bilgisi ve Osmanlı realiteleri hakkında bildiklerinin temelinde, hiç kuşkusuz Ermeni Soykırımının nedenlerine de ışık tutabilecek biçimde, Osmanlı devlet ve toplumunun anatomisini çıkartıyordu. Gharbal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısızlığı, duraklaması ve çöküşü, yeni dinsel veya siyasi veya sosyal fikirlere bağlanmamış olmasından ileri gelmektedir; İmparatorluk bunun yerine savaşa ve genişlemeye bel bağlamıştı ve farklı dinlere inanan ve farklı uluslara mensup reayalarına kapılarını açmıyordu".⁴⁶

Düşüncemize göre, Mısırlı yazarın Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin nitelemeleri bu çürümüş bedenin durumunu oldukça iyi aktarmaktadır.

Birincisi, Muhammed Shakik Gharbal, Türkiye'nin her türlü yeni fikre kapalı olduğuna ve güven duymadığına, fakat savaşlar, işgaller ve şiddetle döşeli eski politikayı tercih ettiğine işaret etmektedir.

İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerinin, bir ölçüde bile olsa, Hristiyan vatandaşlarının, reayalarının, daha doğrusu kullarının statüsünü değiştirmek, onlara bir kapı açmak, bir parça umut vermek gibi bir derdi hiç olma-

46. *Fuad Hasan Hafız, History of the Armenian People from the Beginning Up Today's*, s. 180.

mıştı. Bir reaya reaya olarak kalmalıydı. Aksi tutum, Hıristiyan halklara trajediden (zulüm, şiddet, kıyım, soykırım), İmparatorluğu da önünde sonunda çürüme ve çöküşten başka bir şey getirmezdi.

Böyle bir anatomiye sahip bir devlet için, soykırım işin doğal gidişatıydı ve Batı Ermenilerine karşı işleniyordu.

Zamanla, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türklerden, Kürtlerden ve Çerkezlerden oluşan ve cinayet ve kıyımlarda olgunlaşmış bir zümre doğdu. Bu, onlar için bir tür uzmanlık, bir yaşam biçimi, yasadışı zengin olmanın en kolay yoluydu. Aynı zamanda, Osmanlı devlet hiyerarşisinde belli bir yer ve makam edinmenin bir yoluydu.

Bu özel zümre, Ermeni Soykırımıyla da rol oynayan taraflardan biriydi; onlar, Ermenikırım'ın hem destekçileri hem de failleriydiler.

Bir şeyi daha dikkatle değerlendirmemiz gerek: Osmanlı İmparatorluğu'nda, Asurîlere, Araplara, Bulgarlara, Ermenilere, Rumlara, Sırlara ve diğer Slavlara yönelik olarak periyodik biçimde organize edilen kıyımlar, toplumun Türk olmayan cemaatlere yönelik katliamlara alışmasını ve kayıtsız kalmasını doğuruyordu. En şiddetli ve kanlı bireysel ve kitlesel cinayetler bile, Türkler arasında isyana yol açmazdı, çünkü onlar bunu olağan bir şey gibi görüyorlardı.

Böyle bir ülkede ve mevcut koşullar altında, yalnızca kitlesel cinayetler ve ulusal temizlik değil, soykırım da planlayıp, uygulayacak karanlık, kötü ve kana susamış sayısız gücü seferber etmek kolaydı. Ermeniler kendilerini bu düzentekerin altında hissediyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun anatomisine dönük derinlemesine bir araştırma, İmparatorluğun suç ve soykırıma dayandığı ve tipolojik anlamda bir 'soykırım devleti' olarak kategorize edilebileceği sonucunu çıkarmamıza yardımcı olur.

Kıyım ve soykırıma temayüllü Osmanlı devlet sistemi,

uygun bir kavram, Ermeni Soykırımının hazırlık ve uygulamasına dönük teorik bir temel bulmuştu kendisine.

İlk aşamada, Osmanlıcılık kavramı dolaşıma sokuldu; buna göre, Müslüman veya Hristiyan, İmparatorluğun tüm ulusları -Türkler, Araplar, Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Slavlar, Asuriler ve diğerleri- Osmanlı sayılıyorlardı. Bu teori çerçevesinde, hepsi, bir birleşik ulus, Osmanlı ulusunu oluşturuyordu. Osmanlıcılık kavramı, belki de, ulusların asimilasyonuna ilişkin ilk açık bildirgeydi.

Türk olmayan uluslar, Osmanlıcılık ideolojisinin ardında yatan korkunç tehdidi kavramakta gecikmediler ve Osmanlı yönetici hizbinin bu son derece tehlikeli politikasına karşı hep birden direndiler. Osmanlıcılık ideolojisi başarıya ulaşamadı.

Daha sonra, özellikle Jön Türklerin iktidarı ele geçirmelerinin ardından, Osmanlı ideologları, Osmanlıcılık kavramından çok daha tehlikeli Türkçülük-Turancılık teorisini geliştirdiler. Türkçülük resmi ideolojileri oldu.

Türkçülüğün iki yüzü vardır.

Bir yüzü içe, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan uluslara dönüktür. Hedefi, tüm Müslüman ve Hristiyanları Türk'e dönüştürmenin zeminini hazırlamak, başka bir deyişle siyasi, askeri ve sosyal şartları, elverişli ahlaki ve psikolojik atmosferi yaratmaktır. Sadece Türk olduğunu söyletmekle kalmayıp, zorla Türk'e dönüştürmek, yani Türkleştirme politikası, içinde mutlaka şiddet barındırdığından dolayı, teorisinin en önemli yönüydü.

Bunun, üç düzeyde gerçekleştirilmesi planlanmıştı: ilki, Müslüman ve Hristiyan ulusların zorla Türkleştirilmesi ve Hristiyanların zorla Müslümanlaştırılması; ikincisi, din değiştirmeyi reddeden tüm etnik grupların tehciri anlamına gelen etnik temizlik; üçüncüsü, etnik grupların ve halkların toptan yok edilmesi, yani soykırım.

Bu politikanın amacı, Türkî budunsal özelliklerin üstün-

lüğünü vurgulayan esas olarak ırkçılığı temel alan 'safkan' Türk devleti yaratmaktı.

İkinci amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak ve parçalanmasını önlemektir.

Türkçülük teorisinin arka yüzü, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışındaki, Kafkasya, Orta Asya, Rusya Urallar, Kırım'daki, vb., Türk dillerini konuşan halklara dönüktü. İdea, Küçük Asya'nın doğu kıyılarından batı Sibiry'a, ta Çin sınırına kadar uzanan çok büyük bir alanı içine alacak "Büyük Turan İmparatorluğu" kurmaktır. Bugünün Türkiye'sinde bazı siyasi çevrelerde de yandaş bulan⁴⁷ bu program *Pan-Türkizmin* özünü temsil etmektedir. Bu, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Rusya'ya düşman askeri-siyasi grubun bir üyesi olarak girmesini de açıklamaktadır.

Pan-Türkizmin bu yayılmacı tutkuları, Rusya, İran ve bölgedeki diğer devletlerin çıkarları için bir tehditti.

Bu durum, Ermenistan açısından da büyük bir tehlike arz ediyordu. Ermenistan, coğrafik açıdan Pan-Türkizmin kesişme noktasında bulunuyordu. Bu bağlamda, Jön Türk liderlerinden biri olan Ali İhsan, sadece Ermenistan'ın değil, Kafkasya'nın da eninde sonunda onların olacağına işaret ediyordu. Dolayısıyla Ermeniler bir ikilemle yüz yüzediler: Ya Türkçülüğe boyun eğmek ya da Pan-Türkizmin yolundan çekilmek.

Dolayısıyla Ermeni Soykırımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyan 'safkan' Türk devletinin oluşumunun yanı sıra, Jön Türklerin Turancılık, Pan-Türkizm planlarına tam olarak uyuyordu. Kısacası Soykırımın nedenleri tam da burada, yani Jön Türklerin "hipote-

47. *Graham Fuller, Turkey Faces East. New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica, 1992.*

tik" kavramlarında ve onları temel alan politikada aranmalıdır.

Burada Ermeni Soykırımını fazlasıyla etkileyen bir başka faktörden söz etmek gerekir. Konu, paradoks gibi görünen, Balkan halklarının Osmanlı boyunduruğundan kurtulması ve bağımsızlık ilanıdır.

Her ikisi de Türkiye'nin yenilgisiyle sonuçlanan, 1877-1878 Rus-Türk Savaşında ve 1912-1913 Birinci Balkan Savaşı'nda Türkiye Avrupa'daki topraklarını hemen tümüyle kaybetmişti. Avrupa'da, nispeten küçük bir parçasıyla bir tek başkent İstanbul kalmıştı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu açısından, yöneticilerini de ciddi biçimde etkileyen büyük bir felaket ve büyük bir kayıptı. Yönetici kadro, İmparatorluğun üstüne büyük bir gölgenin yaklaştığından endişeliydi; dolayısıyla bütünlüğü tehlikedeydi ve ulusların, İmparatorluğun giderek parçalanmasını doğuracak bağımsızlık çabalarını bütünüyle boğmak gerekliydi.

Yine de, Balkanlar'ın İmparatorluğun banliyösünden başka bir şey olmadığını ve kaybının İmparatorluğun yıkılması anlamına gelmediği ne de Türkiye'nin çekirdeği Anadolu'yu doğrudan tehdit ettiğini belirtmek yerinde olacaktır. Batı Ermenistan ise farklıydı: O, literatürde, Anadolu'nun kalbi olarak nitelendiriliyordu. Jön Türk liderleri, Batı Ermenistan'ın kaybının yalnız İmparatorluğun çöküşü anlamına gelmeyip, Türk devletinin varlığının sorgulanmasına da neden olacağını anlamışlardı. Bu konuda son derece kötümserdiler.

Aynı zamanda, Ermeni bölgelerindeki reformları engellemek için Avrupa devletleri arasındaki ihtilaflardan sonsuza dek yararlanamayacaklarını da iyi biliyorlardı.

Ermeniler o sıralar Türkiye'den ayrılmayı düşünmeseler ve bağımsızlığı bir seçenek olarak görmeseler bile, bir gün, Batı Ermenistan'ın bağımsızlığının gündeme gelmeyeceğinin garantisi yoktu. Tüm bunların ışığında, Türkler Ermeni

Sorununu II. Abdülhamit'in 33 yıldır kullanageldiği tarzda, yani tüm Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinden temizlemek biçiminde çözme fırsatını kaçıramazlardı.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu şeytani suçu işlemeyi göze aldı ve başarılı da oldu.

Baskılara, zulme ve kitlesel kıyımlara yatkın ve bu konuda son derece tecrübeli ve vasıflı devlet sistemi; buna uygun teori (Osmanlıcılık, Türkçülük, Pan-Türkizm); gerekli mekanizma ve elverişli uluslararası şartlar olmak üzere, tüm ön gereklilikler hazırды.

Bütün bunlar, genel hatlarıyla, XX. yüzyılın ilk soykırımı, Ermenikırım'ın ön gerekleri ve nedenleriydi.

Ancak bu ön gereklilikler, Birinci Dünya Savaşı boyunca gelişen uluslararası anlamda elverişli şartların yarattığı ölçüde hiç yaşama geçirilememişti.

Önce, Türkiye, Britanya, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve Fransa'dan oluşan ve 'Avrupa Konseri' olarak da bilinen Avrupalı büyük güçlerle ilişkiye geçti. Bu devletler, aralarında ciddi ihtilaflar bulunmasına rağmen, padişaha tutarlı taleplerle müdahale ediyorlar ve bazen de taleplerinin karşılanması konusunda ısrarlı oluyorlardı.

Savaş 'Avrupa Konseri'ni, Britanya, Fransa ve Rusya müttefikleriyle bir yanda, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Türkiye'si diğer yanda olmak üzere, birbirlerine karşı dövüşen iki düşman bloğa böldü.

Savaş boyunca, Antant ülkeleri -Britanya, Fransa ve Rusya- Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine bir biçimde müdahale etme ve Ermeni Sorunu da dahil olmak üzere talepler ileri sürme güçlerini yitirdiler.

Bu, Osmanlı yöneticilerine bir anlamda hareket özgürlüğü sağladı. O andan itibaren, girişimlerinden herhangi birine Antant ülkelerinin tepki gösterip göstermeyecekleri konusunda hiç kaygı duymadılar. Ve Jön Türk Triyosu tarafından yönlendirilen Osmanlı liderliği, safkan Türk yöneti-

minin yaratılmasını üstlendi. Ermeni Sorununun soykırım yoluyla çözümü bu politikanın ayrılmaz bir parçasıydı.

Osmanlı yöneticilerine müdahale edebilecek ve onları durdurabilecek yalnız bir güç vardı. Bu güç, Türkiye'nin müttefiki Almanya idi. Ancak Almanya, Jön Türk canilerini zaptetmek için parmaklarını bile oynatmadı.

Almanya'nın başlıca amaçlarından biri Türkiye'yi, düşmanları Britanya ve Fransa'yı kovmak, böylece Yakındoğu'daki konumunu güçlendirmek için yardım alacakları bir üs haline getirmektir. Ayrıca, Türkiye'yi öbür düşmanı Rusya'ya karşı kullanmayı planlıyordu. Dolayısıyla, savaş boyunca, esas stratejik planını gerçekleştirmek için Türkiye'ye her durumda destek verdi ve yardım etti. Almanya için önemli olan, Ermeni Soykırımının önlenmesi değil, kendi uzak vadeli hedefleriydi.

Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye içinde de, planlanan suçu engelleyebilecek herhangi bir güç yoktu.

Böylece, iç ve dış şartlardan cesaret alan, Türkiye'yi savaşa çekerek zaten bir suç işlemiş bulunan Jön Türk liderleri Talat, Enver ve Cemal, ikinci suçlarını, Ermenileri tarihsel anayurtları Batı Ermenistan'da katletme suçunu işlediler.

*

* *

Jön Türklerin Ermeni Sorununun soykırım yoluyla çözümüne yönelik kararları, 1910'ların başlarında, İttihad ve Terakki Fırkasının Merkezi Umumisinin gizli oturum ve konferanslarında alınmıştı.

1911 yılında Selanik'teki Fırka kongresinde, İmparatorluğun Türk olmayan uluslarının, elbette Ermenilerin de Türkleştirilmesi konusunda kesin bir karar alındı.

1914 yılında, Ermenilerin tek bir kişi kalmayacak biçimde imhası için alınacak özel hazırlık önlemleriyle ilgili

olarak, yerel yöneticilere dahiliye nazırı Talat'ın imzasını taşıyan gizli kararlar gönderildi.

Jön Türklerin liderlerinden biri olarak, Ermeni Soykırımının başta gelen şeflerinden Dr. Nazım, 1914 yılı sonlarında, Fırkanın, Ermeni Soykırımına ilişkin son kararın alındığı gizli oturumunda, "memleketimizde tek bir Ermeni kalmaması için Ermeni halkı son ferdine kadar imha edilmelidir. Artık harp yaklaşıyor. Bundan daha münasip bir vesile olmaz. Büyük Devletlerin müdahalesi ve cihanın tantanalı protestoları mevzu bahis olmayacak ve haberdar olduklarında, iş bitmiş olacak, binaenaleyh mesele hallolmuş olacak. Bu defa ameliyelerimizin gayesi Ermenilerin toptan imhası olmalıdır; hepsini, son adama kadar imha etmek lazımdır...Bu toprakta Türklerin, sadece Türklerin yaşamasını ve ona tamamen sahip olmasını istiyoruz. Milliyeti yahut dini ne olursa olsun, Türk olmayan herkes kahrolsun!" diyordu.⁴⁸

Tam bu noktada okuyucuya hatırlatmakta yarar var: Dr. Nazım İttihad ve Terakki Fırkasının önde gelen teorisye ve ideologuydu ve Ermeni Soykırımının teorik olarak gerçekleşmesine büyük 'katkı'da bulunmuştu.

Jön Türklerin Ermenileri yok etme kararı, liderlerini, Ermenileri, oynadıkları riskli oyunun parçası yapmaktan alıkoymadı. 1914 Temmuz ayında, Erzurum'daki Taşnak-sityun Fırkası Kongresine katıldıklarını ve konuşmalar yaptıklarını biliyoruz.

O sıralarda, yaklaşan savaşın rüzgârı kendini hissettiriyordu ve Taşnak savaş durumunda Ermenilerin durumunu değerlendirmek üzere bir kongre düzenledi.

Kongreden haberdar olan Jön Türk liderleri, Fırkanın üst düzey yöneticileri olan Naci ve Şakir Behaeddin Beyleri temsilci olarak gönderdiler.

48. *Mevlânâzade Rifat*, *Türk İnkılabının İlk Yüzü*, Halep, 1929, s. 89.

Kongrede konuşan Naci ve Behaeddin, İttihad ve Terakki Fırkası'nın taleplerini iletiler: ilk talep, savaş durumunda, kongrenin tüm Ermeniler adına hem Türkiye'deki hem de Rusya'daki Ermenilerin Türkiye'ye sadakatini ilan etmesiydi; ikincisi, Rusya'ya karşı savaşacak bir Ermeni fedayin müfrezesinin oluşturulmasıydı; ve üçüncüsü, Kafkasya'da ve Rus ordusunun gerisinde bir ayaklanma başlatmalarıydı. Ayrıca, "şayet Ermeniler böyle yaparlarsa, harpten sonra Türkiye ve Rusya'daki Ermeni topraklarının bir kısmında kendi müstakil devletlerini kurmalarına müsaade edilecek" diye eklediler.

Böylece Ermeniler kendilerini keskin bir virajda, gerçek bir çıkmazda buldular.

Kongre, Jön Türk liderliğinin taleplerine cevaben, savaş durumunda, farklı ülkelerin vatandaşları olarak, yaşadıkları ülkeye sadık, Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin ve Rus Çarlığı Ermenilerinin farklı kamplarda yer alacaklarını ifade ettiler. Bir ayaklanma başlatılmasıyla ilgili olarak da, önergede, "Kongre, başka bir memleketin tebaası olan Rusyalı Ermeniler namına konuşamaz" diye vurguda bulundu.

Kongre, Jön Türk temsilcilerini ve onlar aracılığıyla İttihad ve Terakki Fırkası'nın liderliğini, "Türkiye'nin menfaati, yakında vuku bulacak harpte tarafsızlığını korumaktan geçiyor" diye uyarmayı ihmal etmedi.

Kongre, önergesinde, "Şayet Türk hükümeti harbe dahil olmayı tercih ederse, Türkiye'deki Ermeniler Türk tebaası olarak, İmparatorluğun sair fertleri gibi ordu saflarında anavatana hizmet etmek, vatani müdafaa etmek gibi üzerlerine düşen mesuliyetlerini ifa edeceklerdir"⁴⁹ ifadesine yer verdi.

49. *Marvan Muddawar*, *The Armenians Throughout History*, s.407; *N. Hovhannisyan*, *The Arabic Historiography about the New History of Armenia*, s. 200-201.

Böylesi bir kararı geçirmek kolay bir iş değildi. Rusya'daki Ermeniler de kendi ülkelerine karşı yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda olduklarından dolayı, bu, Ermeniler açısından kardeşin kardeşe karşı dövüştüğü bir savaş demektir.

Dolayısıyla, Ermeniler Jön Türklerin, Rusya'ya karşı Ermenileri ayaklandırmak ve Kafkasya'da ve Rus ordusunda kargaşa yaratmak için kendilerini bir yem olarak kullanmalarına izin vermemiştir.

Aynı zamanda, Jön Türklere Ermeni karşıtı önlemler alma şansı vermemek üzere, Kongre açıkça ifade etti ki, Türkiye'ye karşı savaş durumunda, Ermeniler üstlerine düşen yükümlülükleri yerine getireceklerdi.

Buna rağmen, Jön Türklerin temsilcileri kongrede alınan kararlardan memnun olmadı, çünkü Rus Ermenilerini Rusya'ya karşı kışkırtma, Kafkasya ve Rus ordusunda kargaşa yaratma talepleri karşılanmamıştı. Bu, Ermeni Soykırımının en ateşli organizatörleri ve cellatlarından biri olan Şakir Behaeddin'in kongrede çileden çıkması ve kendini tutamayıp, "bu vatan hainliğidir!" diye bağırması için yeterli oldu.

Bu suçlama gelecekte, Jön Türk liderleri tarafından Ermenilere karşı yerli yersiz sık sık kullanılacaktı.

İttihad ve Terakki Fırkası Merkezi Umumisinin kararıyla Ermeni Soykırımını organize etmek ve acımasızca uygulamak için, Şubat 1914'de, Dr. Nazım, Şakir Behaeddin ve Mithat Şükrü'den oluşan "Üçlü İcra Komitesi" kuruldu.

Jön Türk Triyosu -Talat, Enver ve Cemal- işlerini Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin tümünün tehcir ve kıyımını organize etme ve uygulama sorumluluğunu üstlenen bu komite üzerinden yürütüyordu. Olağanüstü yetkilerle donanan komite, bölgeler için zaman çizelgesi, tehcirlerin yolları ve gidilecek yerler, imha alanları gibi her türlü ayrıntıyı titizlikle belirledi.

Jön Türk Fırkası'nın inisiyatifi ve kararıyla kurulan 'Teşkilat-ı Mahsusa', 'Üçlü İcra Komitesi'nin hizmetinde hareket ediyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa gerçekte iki gizli servisin birleşimi-ydi: Onlardan biri askeri hedefleri izliyordu ve harbiye neza-retine bağlıydı. Ana amacı Kafkaslardaki Müslümanları Rusya'ya karşı kıskırtmaktı. Kafkasların arazi ve gelenek-lerine aşina, yerel dilleri konuşan insanlar örgüte alınıyor ve gizlice oraya yönlendiriliyorlardı.

Aynı unvan altında çalışan diğer örgüt, dahiliye nezareti sistemi içindeydi ve soykırım işinin sorumluluğu, Şakir Behaeddin'in başkanlığı altında bu örgüte verildi. Teşkilat-ı Mahsusa'da, cezaevlerinden bu amaçla salınan ve böylesi-ne ağır bir suçu işlemeye yatkın haydutlardan ve diğer ayaktakımı kişilerden oluşan 'çeteler' yer alıyordu.

Daha ileri giderek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Jön Türk li-derlerinin onlar için besledikleri umutları boşa çıkartmadı-ğını söylemeliyiz.

Böylece, soykırımın başlaması ve 'muzafferce' bitiril-mesi için her şey hazırды: uygun kavram, liderlerin siyasi niyeti, özenle hazırlanmış plan, gerekli mekanizma ve ulus-lararası durum.

*

* *

Jön Türkler, Ermeni Soykırımına 1915 yılında giriştiler. Türkiye savaşa girdiğinde ve seferberlik ilan edildiğin-de, İmparatorluğun diğer halkları gibi Batı Ermenileri de askere çağrıldılar. 18-45 arasındaki yaklaşık 60 bin Ermeni askere alındı. Çoğunlukla istihkâm işinde kullanıldılar ve verilen görevleri gayretle yerine getirdiler.

Jön Türk liderliği, Ermeni Soykırımı planının uygulama aşamasına ilk darbeyi silah altındaki Ermeni askerlerine

vurarak geçti. Ve bu, tesadüfi değildi. Bunu yaparak, Ermenileri olası destekten mahrum bırakmayı amaçladılar.

Osmanlı'nın Harbiye Nazırı Enver'in, Şubat 1915'de çıkarttığı karar uyarınca, tüm Ermeni askerler silahsızlandırıldılar ve 50-100'lü gruplara bölünüp, öldürüldüler. Böylelikle Ermeniler, yaşamlarını, evlerini, mülklerini savunabilecek askeri güçten yoksun kılındılar. Geride yalnızca yaşlı ve hasta kadınlar, çocuklar ve yeni yetmeler kaldı.

Ermenilere yönelik ikinci ağır darbe 24 Nisan 1915 günü geldi. O gün, İstanbul'da, Batı Ermenilerinin ileri gelenlerinden, Meclis-i Mebusan üyeleri yazar Grigor Zohrap ve Vramyan, tanınmış yazarlar Daniel Varuzhan, Siamanto, Ruben Sevak, Ruben Zardaryan ve çok sayıda avukat, öğretmen, gazeteci, doktor, papaz, sanatçı olmak üzere yaklaşık 800 kişi hiçbir resmi suçlama olmaksızın tutuklandı. Hepsi de sürgün yolunda ya da vardıkları yerde öldürüldü.⁵⁰

Parti üyeleri ve siyasiler planlandığı gibi tutuklandı ve öldürüldüler. Aynı şey, Zeytun'un tanınmış lideri Nazareth Chaush, Van'ın ileri gelen şahsiyeti Ishkhan ve Urfa'daki tüm liderler başta olmak üzere neredeyse yüz kişinin daha başına geldi.

Haziran 1915'de, İmparatorluk başkentinin merkezi meydanlarından birinde, liderliğini Paramaz'ın yaptığı Hınçak Fırkası'nın yirmi üyesi asıldı.

Bütün bu adlar tümüyle Osmanlı hükümeti tarafından belirlenmişti. Amaç, Batı Ermenilerini başsız bırakmak, onları askeri bir güçten, siyasi ve fikri liderlikten yoksun kılmak, Ermenileri örgütsüz kılıp, moral açısından zayıflatmak ve onların direnme göstermelerine imkân vermemektir.

Yaklaşık 60 bin Ermeni askerinin yok edilmesi ve aydınların başsız bırakılması, örgütlenme ve direnme kapasite-

50. 24 Nisan Ermenilerce tüm dünyada Soykırımı Günü olarak anılır.

telerini yitiren Batı Ermenileri açısından yaşamsal önem taşıyordu. Soykırımın görece kolaylıkla ve geniş çapta gerçekleşmesinin asıl nedeni budur.

Bütün bunlardan sonra cellatlar kendilerine serbesti sağlayıp, Ermenileri kendi evlerinde -Batı Ermenistan'da, Kilikya'da ve Batı Anadolu'nun kasabalarında- tutuklamaya, sürgüne göndermeye ve öldürmeye giriştiler. Ermeni kıyım ve tehcirleri doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapladı.

10 Nisan 1915 günü İstanbul'dan Rusya hariciye nezaretine gönderilen diplomatik bir belgede, o günler ülkede egemen olan durumun ve atmosferin çok ayrıntılı bir tanımı yapılmıştır. "Hristiyan nüfus, bilhassa Ermeniler, her nevi eziyete, umumiyetle işkenceye tabi tutulmaktadır. Askeri hizmete celp bahanesiyle, insanlar yaş tefriki yapılmadan tevkif ediliyor, sokaklarda, kiliselerde, dükkânlarda, tramvaylarda, işlerini tamamlamalarına müsaade edilmeden veya akrabalarına haber verme şansı verilmeden müsadere ediliyorlar."⁵¹

14 Mayıs 1915 günü, padişah fermanıyla, tehcir yasası onaylandı ve uygulaması Harbiye Nazırı Enver'e bırakıldı. Yasa, askeri yönetimin köy ve kasaba sakinlerini ayrı ayrı veya toplu olarak başka yerlere göndermeye ve oralara yerleştirmeye imkân veriyordu. Böylelikle Ermeni halkının anayurtlarından zorla sürülmesi ve Arap çöllerine tehciri yasallaştırılmış oldu. Tebdili mekân yasasına dayanarak, Türk ordusu komuta kademeleri yerel yöneticilere, yasaya tizlikle uymalarını isteyen, onları, herhangi bir Müslüman'ın evinde bir Ermeni saklaması halinde, "evinin önünde asılacağı ve evinin ateşe verileceği" konusunda uyarıcı emirler göndermeye başladı.⁵²

51. Rusya Hariciyesi Arşivi. PolitArchive, D. 3804, L. 22.

52. The Armenian Question, Encyclopaedia, s. 465.

Türk askeri ve sivil görevlileri, 'tehcirden bir Ermeni'nin bile firar etmemesi' için ellerinden geleni yapmaları konusunda da uyarıldılar. Yasaya uyulmaması halinde, 'şayet zabitse, derhal rütbeleri sökülüp, mahkemeye çıkartılacak, şayet sivilse, derhal azledilecek ve askeri mahkemeye çıkartılacak' idi.⁵³

Mayıs 1915'den itibaren Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Karberd, Sebasta (Sivas) ve Van olmak üzere altı Ermeni vilayetinden ve Trabzon'dan Ermeni tehciri ve kitlesel ölümler başladı.

1915 yılında Ermeni nüfusunun 210 bini bulunduğu *Bitlis* vilayetindeki Ermeniler tümüyle sevk edildiler. On binlerce Ermeni oracıkta, Bitlis'in merkezinde, Muş'un, Sasun'un kazalarında öldürüldü, kalanı sürgün yolunda katledildi.⁵⁴

"Bitlis sancağındaki Türk mezaliminin tarifi kabil değil. Sancağın erkek nüfusunu katlettikten sonra Türkler civar köylerden 9 bin kadın ve çocuğu topladılar. İki gün sonra onları Tigris'in (Dicle) kıyısına yürüttüler, hepsini vurdular ve 9 bin cesedi nehre attılar"⁵⁵ diye yazıyor tanınmış Britanyalı tarihçi Arnold Toynbee. Verdiği bilgilere göre, "Bir köyde bin Ermeni, erkek, kadın ve çocuk ahşap bir eve tıkıldı ve ev ateşe verildi."⁵⁶

Haziran 1915'de, Jön Türkler *Diyarbakır* vilayetindeki Soykırım planını uygulamaya soktular. Önce Diyarbakır'ın ileri gelenlerinin tümünü, kamu görevlilerini ve din adamlarını ve dini liderleri Mkrkich Chldatyan'ı öldürdüler. Ardından kitlesel cinayeti sürdürdüler. Nüfusun kalanı, Resülayn bölgesinde, tehcir yolunda yok edildi. Diğer Ermeni

53. A.g.e.

54. 1927 Türk nüfus sayımına göre, Bitlis vilayetinin tamamında yalnızca 550 Ermeni yaşıyordu.

55. Arnold J. Toynbee, *The Armenian Atrocities. The Murder of a Nation*, Londra, 1915.

56. A.g.e.

vilayetlerinde olduğu gibi Diyarbakır vilayeti de Ermenilerden temizlendi.

Erzurum vilayetindeki kıyımlar, Sarıkamış muharebesindeki yenilgi sonrasında Enver'in Erzurum'un Karin kasabasına kaçtığı 1915 yılı başlarında başladı. Gururu kırılmış ve öfkeli nazırın emriyle oradaki Ermeni askerlerin silahları alındı ve doktorlarla birlikte öldürüldüler. Bunu tehdit ve kasaba ve vilayet nüfusunun vahşice imhası izledi. Türk birlikleri Ermeni köylerini dört bir yandan sardı ve sakinlerini sürdü. Emre uymayı reddedip, evlerini terk etmeyenler bulundukları yerde öldürüldüler.

Erzurum halkı, Erzurum-Deryan-Erzincan, Erzurum-Baberd-Deryan güzergâhında, Karberd ve Malatya civarında ve İmparatorluğun her köşesinden oraya sürülen tüm Ermeniler için bir mezarlıktan farkı olmayan Der Zor'da yok edildi. 18 bin Ermeni'den oluşan bir Erzurum kafilesi Halep'e vardığında sayısı 150 kadın ve çocuğu geçmiyordu. Kalanı ya öldürüldü ya da yolda açlıktan ve hastalıktan öldü. Ağustos 1915'de, Erzurum'un iyi bilinen bir Ermeni kazasında geride 50 Ermeni halkı kaldı; bunlar, Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bağışlanan vasıflı zanaatkarlardı.⁵⁷

Karberd vilayetindeki Soykırım planı Temmuz 1915'de uygulamaya sokuldu. Aylar öncesinden Ermeni okulları Türk makamlarınca kapatılmıştı; Ermenilerin malları elinden alındı, ilçe ve vilayetin ileri gelenleri tutuklanıp, cezaevine konuldular, ardından diri diri yakıldılar. Temmuz ayında Karberd'in tüm Ermeni cemaati Der Zor'a sürüldü. Bu, onların son yolculuğuydu. Hemen hiçbirisi sağ kalamadı.

Sebastia (Sivas) vilayetindeki Türk yöneticileri de aynı senaryoyu canlandırdılar. 15 Mart 1915'de 40 Ermeni parti

57. The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-16. Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce; with the Pref. of Viscount Bryce, Londra, 1916, 1972, s. 295.

çalışanı tutuklandı ve öldürüldü. Bunu 500 aydının tutuklanması izledi. Bir bölümü Alice Irmağı kıyısında öldürülürken, diğerleri Dicle'de boğuldu. Ardından, Sebastalıların zorla sürülmesi geldi. Sebasta'nın Ermeni nüfusu üç kafiye ayrıldı; tehcirleri Temmuz 1915'de tamamlandı. Büyük çoğunluğu sürgün yolunda yok edildi. Birinci kafiye-den yalnızca 350 kişinin sağ kalıp Halep'e vardığını belirtmek yerinde olur.

Türk planlarının tersine, Van vilayetindeki olaylar biraz farklı bir senaryo izledi. Burada kitlesel cinayetler gerçekleştirilmenin imkânsız olduğu anlaşıldı. Van'daki Ermeniler iyi hazırlanmışlardı ve 1915 baharında yaklaşık bir ay boyunca düzenli Türk ordusuna kahramanca direndiler. 6 Mayıs 1915'de Rus askeri birlikleri ve Ermeni gönüllüler Van'a girdiler; bu, Ermeniler açısından kurtuluş demektir. Liderliğini Aram Manukyan'ın yaptığı Van yönetimi kuruldu. Fakat bu çok uzun sürmedi. Rus birlikleri beklenmedik biçimde geri çekildi ve Ermeni nüfusunun yurtlarını onlarla birlikte terk etmekten başka şansı kalmadı. Büyük acılara maruz kalarak ve ağır bedeller ödeyerek Doğu Ermenistan'a ulaştılar.

Türk birlikleri tekrar Van'a girdi, geri çekilen Rus ordusuyla birlikte gitmeyen tüm Ermenileri öldürdü, kasabayı yerle bir etti, Ermeni evlerini yağmaladı.⁵⁸

Yukarıda belirtildiği gibi, bu yedi vilayet, 1914 Rus-

58. Ayrıntılar için bkz. *History of Armenian People*, c.V, Erivan, 1981; *The Armenian Question*, Encyclopaedia, Erivan, 1996; *The Armenian History in the Context of the World History*, Erivan, 2001; *The Genocide of Armenians in the Ottoman Empire*, Collected documents and materials, editör *M. G. Nersisyan*. İkincisi, ekli baskı, Erivan, 1982; *Andranik Ozanyan*, Documents and Materials, Yazın Yönetmeni *G. A. Galoyan*, Erivan, 1991; *The Armenian Question and the Genocide of Armenians in Turkey (1913-1919)*. Materials from the PolitArchive of MFA of Keiser Germany. Collected documents, editör Prof. >>

Türk Anlaşmasıyla iki Ermeni muhtariyetinin kurulduğu ve Avrupalı Hristiyan Umum Valilerince yönetilen alanları kapsıyordu. Bu vilayetleri Ermenilerden temizleyen Jön Türkler, o devlet yapısının gelecekte kurulabilmesi için her yeri baştan aşağı yıkmışlardır.

Türk ordusuna ait müfrezeler, inzibatlar, polis, Teşkilat-ı Mahsusa, çeteler, silahlı Kürt grupları mahalle, köy ve kasabaları, Ermeni evlerini bastılar, yaşlıları, küçük çocukları ve kadınları öldürdüler, büyük emek harcayarak kazandıkları malları yağmaladılar, davarlarını çaldılar, kısacası değerli buldukları her şeyi aldılar. Ermenilerin evleri, tüm çevre evler ve köyler ateşe verildi.⁵⁹

Gerçekte bu bir toplu kıyım -etnik ayrımcılık temelinde bir soykırım- idi.

Nüfusun bir bölümü, başka bir deyişle, Jön Türklerin Ermeni Soykırımı planı uyarınca bulundukları yerde yok edilmeyenler zorla tehcire tabi tutuldular. Türk hükümeti yerel yöneticilere, bölgelerinden geçen Ermeni mülteci kafilelerine acıma göstermemelerini emreden tamimler gönderdi. Da-

V. A. Mikaelyan, Erivan, 1995; A. Ohanjanian, *Armenian. Der Verschwiegene Völkermord*, Viyana, 1989; S. Stepanyan, *The German Sources on the Armenian Genocide (in the World War I)*, Collection of Documents and Materials, c.1, Erivan, 1990; A. Andonyan, *The Memoirs of Naim Bey. Turkish Official Documents Relating to the Deportations and Massacres of Armenians. With an Introduction by Viscount Gladstone*, Londra, 1920 ve 1964; A. Toynbee, *Armenian Atrocities. The Murder of a Nation*, Londra, 1915; J. Lepsius, *Deutschland und Armenien 1914-1918*, Potsdam, 1919; H. Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story. "Ambassador Morgenthau's Story"nin aslına uygun kopyası 1919'da New York'ta Plandome tarafından basıldı*; R. Hovannisyan, *The Armenian Holocaust*, İkinci (düzeltilmiş) Baskı, Cambridge, Massachusetts, 1980; V. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, Providence, Oxford, 1995, vd.

59. İstanbul'daki Rus Sefareti tercümanının Hariciye Nezaretine raporu. Rusya Hariciye Arşivi, PolitArchive, D. 3504, L. 19.

hiliye Nazırı Talat, Jön Türk Fırkası'nın kararı uyarınca, Eylül 1915'de Halep valisine telgraf çekerek, kadın, yaşlı, hatta yeni doğmuş bebekler de dahil olmak üzere Ermenileri yok etme emrini verdi. İşte 'tarihi' telgrafın tam metni:

"Halep Valisine,

Size evvela, Hükümetin, Cemiyetin emrine binaen, Türkiye'de yaşayan bütün Ermenileri tamamen imha etmeye karar vermiş olduğunu haber vermek istiyorum...Plan tahakkuk ettirilmelidir, alınan tedabiri cürmiyeden sayılsa da, yaş veya cinsi tefrik yapılmamalı yahut vicdani tereddüt gösterilmemelidir."⁶⁰

Silahlı Türk müfrezelerinin eşliğinde sürülen Ermeniler Arap çöllerine, Suriye ve Mezopotamya'ya sevk edildiler. Refakatçi müfrezeler -Teşkilat-ı Mahsusa 'muharipler'i, Kürt soyguncuları ve diğer sabıkahılar- tehcir yolunda cina-yetlere devam ettiler. Bu bağlamda, sağ kurtulanların tanıklıkları birinci elden kanıt olarak çok önemlidir.

Onlardan biri olan Hambartsum Sahakyan (doğum 1898, Sebasta) tarafından aktarılan öyküye burada yer verelim: "Evlerimizden, tarlalarımızdan aldılar bizi. Hemen hiç istirahat etmeden, arazilerde yüz on gün yürüdük. Göğün altında uyuduk. İhtiyarlar ve hastalar yürüyemiyordu, ya yolda kaldılar yahut inzibat onları vurdu. Boş mideyle yürüttüler bizi, hatta bir yudum su bile vermediler. Kürtler ve çeteler her şeyimizi aldı, evli ve bekar kadınları götürdü. Ekseri kadın ve kız kendilerini suya attı; Dicle ve Fırat cesetleriyle doldu taşıtı."⁶¹

60. The Memoires of Naim Bey, Londra, Hadder and Stoughton, 1920. Naim Bey, Halep *Sevkıyat Komitesi Başkanlığı* idi. Britanya birliklerinin Halep'e girmesinden sonra, Ermenilerin imhasıyla ilgili olarak *Merkezi Umumiden* almış olduğu çok sayıda resmi belgeyi Britanyalı yetkililere teslim etmişti.

61. *Verjine Svazıyan*, The Armenian Genocide. Testimonies of the Eye-Witness Survivors, Erivan, 2000, s. 162.

Çok sayıda insan, zulmün, dayanılmaz hava şartlarının yanında, açlıktan veya susuzluktan veya hastalıktan öldü. Tanıkların ifadesine göre Fırat öldürülmüş ve boğulmuş Ermenilerle doluymuş. Dolayısıyla, kabilelerden yalnızca az sayıda insan gidecekleri yere varabildi.⁶²

Der Zor, Resülayn, Halep, Meskene, Rakka, Bakuba ve Nehr-ül-Umar gibi, sevk edilen kabilelerin geçtiği Arap yerleşim merkezleri Ermeni Zulmü'nün kilometre taşları oldu.

Jön Türkler, Ermeni kabilelerini Arap çöllerinden geçirirken iki amaç güdüyorlardı.

Birincisi, aç, hasta ve bitkin Ermenilerin cehennemi şartlara dayanamayacaklarından ve çöl tarafından yutulacaklarından emindiler. Bir ölçüde doğrudu bu; çok sayıda Ermeni uçsuz bucaksız kumlarda öldü.

İkincisi, Jön Türkler, Müslüman Arapların Hıristiyan Ermeni kabilelerine düşmanca davranacaklarını ve böylece kanlı eylemlerini gerçekleştireceklerini düşünüyorlardı.

Fakat yanılıyorlardı.

Araplar da Osmanlının acımasız boyunduruğundan çekiyorlardı. Nefretleri büyüktü ve boyunduruktan kurtulmayı planlıyorlardı. Arap ülkelerinde ciddi hoşnutsuzluk egemendi ve bu hoşnutsuzluk kısa süre sonra, Haziran 1916'da Türk egemenliğine yönelik silahlı isyana evrildi. Bu, tarihe 'Büyük Arap İsyanı' olarak geçmiştir. Buradan hareketle Arap halklarının, Jön Türklerin arzusunu yerine getirmek ve kanlı eylemlerinde onlara yardımcı olmak yerine, söz konusu olan tehlikeyi önemsemeksizin, köy ve kasabalarından geçen mülteci kabilelerine neden yardım

62. The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-16. Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce; with the Pref. of Viscount Bryce, Londra, 1916, 1972, s. 295; L. Azadian, the Orphans of the Armenian Genocide, Kitap II, Los Angeles, 1999.

elini uzattıklarını anlayabiliriz. Jön Türkler, zavallı insanların çektikleri eziyetleri bir nebze olsun azaltmaya çalışan herkesi, ölüme varacak şekilde şiddetle cezalandırıyorlardı.

Jön Türk liderliği, Arapların Ermenilere yönelik insancıl tutumlarından çok kaygılıydı.

Bundan dolayı, daha önce belirtildiği gibi, Dahiliye Nazırı ve Ermeni Soykırımının başlıca organizatörlerinden biri olan Talat, 1915'de Halep valisine gizli bir telgraf göndermişti. Tüm Ermeni kabileleri Halep vilayetinden geçiyordu. Talat valiye İttihad ve Terakki Fırkası'nın Ermeni imhasına ilişkin kararını hatırlatıyor ve valinin karara uymasını ve cinsiyet veya yaş ayrımı yapmaksızın tüm Ermenileri öldürtmesini talep ediyordu. Validen sadakatini göstermesini ve Ermenileri bu bilinçle katletmesini istiyordu.

Merkezden diğer bölge valilerine de benzer emirler gönderildi ve onlar da bu emirleri şevkle ve vicdan azabı duymadan yerine getirdiler.

Bu arada, Arap görevlilerin Türk hükümetinin kendi topraklarından geçen veya orada kalan Ermeni mültecilerin imha edilmesi için talimat aldıkları, fakat bu insanlık dışı emirlere uymayı reddettikleri örnekler de çoktu.

Ermenileri yalnızca öldürmemekle kalmayıp, Ermeni mültecilerinin, özellikle yetim ve öksüzlerin sığınacakları barınaklar inşa eden Der Zor'un Arap valisi Said Hakim'den söz etmek yerinde olacaktır. Kendisi derhal azledilmiştir.

Arap din adamı Abdullah Musai de kendi parasıyla Suriye'nin Hama kasabasında Ermeni yetim-öksüzleri için, yaklaşık dört ay boyunca sığınıp, yiyecek ve giyecek yardımını aldıkları barınaklar inşa etmişti.

Diyarbakır vilayetinin El Beşir bölgesi yöneticisi Abdul Suveydi, Türk hükümetinden Ermenileri öldürmesi için aldığı emir üzerine, İstanbul'a, Türk hükümetine telgraf çekerek, 'vicdanın böyle bir şeyi yapmasına imkân vermedi-

ğini' söyleyerek istifasını verdi. Hükümet istifasını kabul etti. Diğer itaatsiz Araplara ibret olması için, Suveydi'ye özel bir emirle suikast yapıldı.

Burada Musul'un Arap seçkinlerinin aldığı tutumdan söz edebiliriz. Musul valisi Jön Türklerin Ermenilerin keşilmesine ilişkin emrini aldığıında, ileri gelen yerli Arapları durumu değerlendirmeye ve uygun bir karar almaya davet etti. Arap ileri gelenleri hükümetin talebine oybirliğiyle hayır demeyi kararlaştırdılar ve 'vicdanlarının ellerini Ermenilerin kanına bulaştırmaya müsaade etmediğini' bildirdiler.

Ayrıca, Musa Dağının Ermeni sakinlerinin iltica ettikleri Mısır'ın liderliğinden de övgüyle söz etmek gerekir. Musa Dağlı Ermeniler, Türk düzenli ordusunun müfrezelerine kırk gün boyunca kahramanca direndikten sonra anayurtlarını terk etmek zorunda kalmış ve Fransız gemileriyle Port Said'e götürülmüşlerdi. Mısır hükümeti özellikle onlar için Port Said'te bir çadır kent kurdu ve yiyeceklerini de temin etti.⁶³

Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak verilenler, Arap halkının, ulusal ve dinsel şahsiyetlerin ve tek tek bireylerin gösterdikleri insanlığın Ermeni kayıplarının çok daha ağır olmasını engellediğini ileri sürmemize yeterli olacaktır.

Bu, önemli ve olumlu bir katkıdır. Arapların dürüst ve cesur tutumları dolayısıyla, yüz binlerce Ermeni yalnızca kaçınılmaz sondan kurtulmakla kalmayıp, mülteci sıfatıyla yerleşme hakkını elde etmiştir. Bu da, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Mısır başta olmak üzere birçok Arap ülkesinde Ermeni cemaatlerin oluşmasına yol açmıştır. Bugün hâlâ oradalar ve giderek çoğalmaktalar.

63. *Nikolay Hovhannisyan, the Arabic World and the Armenian Question. The Armenian Question. Encyclopaedia, s. 50.*

Savaş boyunca uygulanan askeri sansüre ve bilgilenme özgürlüğüne yönelik ağır kısıtlamalara rağmen, dünya, Jön Türkler tarafından gerçekleştirilen Ermeni Soykırımından haberdar olmuştur. Dünya kamuoyu, inanılmaz gibi görünen ve sonuç olarak insanlığa karşı işlenen bir suç olarak değerlendirilen suç karşısında şaşkınlığa düşmüştür.

Farklı ülkelerin hükümetleri, devlet adamları ve siyasilere, din adamları, yazarlar, sanatçılar Jön Türk liderliğinin suç eylemlerine karşı seslerini yükseltmiş ve Ermeni halkının yanında yer almışlardır.

13 Mayıs 1915 günü, Londra, Paris ve Petrograd'ta, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni kıyımlarından Türk hükümetini sorumlu tutan Britanya, Fransa ve Rusya'nın eşzamanlı ortak resmi bildirisi yayınlandı. Bu bağlamda açıklanan belge ve bilgilerin önemini göz önüne alarak, burada metnin tamamına yer vermenin doğru olacağını düşünüyoruz: "Bu ay zarfında Ermenistan'da, Türklerin ve Kürtlerin tatbik ettikleri kıyımlar Türk makamlarının aleni müsaadesiyle ve bazen de yardımıyla hayata geçirilmiştir. Nisan ayı ortasındaki Ermeni kıyımları, Erzurum, Bitlis, Muş, Sasun, Zeytun ve tüm Kilikya'da (Adana civarı) tahakkuk etmiştir; Van civarındaki yüzlerce köy sakini öldürülmüştür; Van'daki Ermeni sancağı Kürtlerin istilasına uğramıştır. Aynı zamanda İstanbul'daki Türk hükümeti sulhsever Ermeni yurttaşlarını tevkif etmiş ve anlatılmaz zulümlere maruz bırakmıştır.

Türkiye'nin beşeriyete ve medeniyete karşı işlediği bu yeni cürümleri hesaba katan Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri işbu vesikayla Babıâli'ye, bütün bu cürümlerin mesuliyetinin Türk hükümet azalarına ve dahi bu mezalim-

lere yardım eden mahalli temsilcilerine yüklediklerini beyan ederler.⁶⁴

Ortak İngiliz-Fransız-Rus raporu, en üst düzeyli resmi belge olup, eşsiz bir öneme sahipti. Önemi üç faktörden gelmekteydi.

Birincisi, belki de, XX. yüzyılın, bir başka hükümeti ve üyelerini işlemiş oldukları suçlardan müstareken ve ayrı ayrı sorumlu tutan ilk belgesiydi.

Ardından, özellikle, Nazi Almanya'sını Yahudi Holokost'u dahil olmak üzere işlenen suçlardan sorumlu tutan ve onları ölüme mahkûm eden Nürnberg Davası'ndan sonra, bu yaklaşım, uluslararası hukuk ve dünya toplumu tarafından yaygın kabul görüyordu. Bugün kapsamlı biçimde uygulanmakta olup, belli sınırlayıcı işlevler getirmektedir.

Ne yazık ki, Türk hükümetinin üyelerinin Ermeni Soykırımından sorumlu tutulmasına ilişkin üçlü bildiri, ne o tarihlerde ne de sonradan uygulanmıştır. Ermeni Soykırımının Nürnberg'i olmamıştır.

Yine de, İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin ortak bildirisi benzersiz bir tarihi belgedir ve gündemini hiç kaybetmemiştir.

İkincisi, belgenin içeriği, mantık ve kanıtlar, bildiri metninde geçmemesine rağmen, Ermeni kıyımlarının Üçlü Antant tarafından soykırım olarak algılandığını su götürmez biçimde gösteriyordu. Elbette bu sözcük metinde kullanılmamıştı, çünkü, yukarıda belirttiğimiz gibi, soykırım sözcüğü ilkin 1944 yılında ortaya çıkmıştı. Ancak, Jön Türklerin suçları ve Ermeni kıyımları, 1948 BM Soykırım Beyanamesi'nde belgelenen soykırım tanımına tam olarak uygunluk göstermektedir.

Üçüncüsü, İngiltere, Fransa ve Rusya bildirilerinde, Ermeni Soykırımının yalnızca Ermenilere karşı değil, insanlı-

64. Svet (Light), No. 124, 13 Mayıs 1915.

ğa ve uygarlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu kesin olarak vurgulamaktadırlar. Sonuç olarak, Talat, Enver, Cemal, Nazım, Behaeddin ve diğer Jön Türk liderleri insanlık ve uygarlığa karşı işlenen suçların failleridirler.

Bu, kuşkusuz, işledikleri suçu ciddi biçimde ağırlaştırmaktadır.

Ermeni Soykırımı, Roma'daki Papa Benedictus XV tarafından derin bir kaygıyla karşılanmıştı. 10 Eylül 1915 günü, Papa, 1909'da tahttan indirilen II. Abdülhamit'in yerine geçen Osmanlı padişahı V. Mehmet'e hitaben, 'masum halk'ın kıyımından dolayı Jön Türkleri suçlayarak, Ermeni katliamlarına izin vermemesini istemişti.⁶⁵

Ermeni Soykırımı Müslüman dünyanın ileri gelenleri tarafından da kınanmıştı. Onlara göre, Türk liderlerinin Ermenilere yapmakta oldukları şey İslamiyet'in ilkelerine karşıydı.

Bu bağlamda, dünyanın tüm Müslümanlarının dini merkezi Mekke'nin Şerifi Hüseyin ibn Ali el-Haşimi gibi, Müslüman dünyanın tartışılmaz otoritesinin takındığı tutum çok önemliydi. Kendisinin, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini belirtmek uygun olur.

Hüseyin ibn Ali 1916 ve 1917 yıllarında Müslüman dünyaya hitap etmiştir. Her iki konuşmasında da Jön Türk İttihad ve Terakki Fırkası'nı, görüşüne göre, yanlış politika ve zayıf organizasyonlarıyla İmparatorluğu çöküşe götüren liderleri Talat, Enver ve Cemal'i ağır eleştirmiştir. Özellikle

65. Romalı Papa John Paul II bunu 26 Eylül 2001'de, Hristiyanlığın Ermenistan'da Devlet Dini İlan Edilmesinin 1700. Yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere Erivan'a gittiğinde hatırlattı. Papa, Sesizlik Duvarına Benedictus XV'un anı plaketi yerleştirdiği Soykırım Anıtını ziyaret etti. Papa John Paul II'nin anı plaketi de oraya yerleştirildi; üzerinde şöyle yazıyordu: "Tanrım, bu ulusun evlatlarının acılarını hatırla ve Ermenistan'ı kutsa". "Hayastani Hanrapetutian", 27 Eylül 2001, Erivan, s. 1.

le Jön Türklerin İmparatorluğun Türk olmayan halklarına yönelik politikasını suçlamıştır. Görüşünü kanıtlamak için üç argüman sunmuştur.

Birincisi, Jön Türklerin İmparatorluğun tüm halklarını Türkleştirme girişimleri.

İkincisi, Araplara ve Arapçaya düşmanca yaklaşımlar: Arapça, tüm dünya üzerindeki Müslümanların kutsal kitabı Kuran'ın dili olmasına rağmen, okullarda, devlet dairelerinde, mahkemelerde vb. yaşatılmamıştır.

Hüseyin ibn Ali ayrıca Cemal Paşa'nın doğrudan emriyle 21 tanınmış Arap milliyetçi-siyasinin asılmasını, Jön Türklerin Arap karşıtı ve suça yönelik politikasının bir tezahürü olarak değerlendirmiştir.

Üçüncü, savaş yılları boyunca tüm İmparatorluk topraklarındaki Ermenilere yönelik kitlesel cinayetler.⁶⁶

Ermeni kıyımları veya Soykırımı ile bağlantılı olarak, Mekke Şerifi, oğlu Emir Faysal'a ve Abdül Aziz el-Yarbay'a özel bir mektup göndermiştir. Onlar, o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan Arap İsyanının liderleriydiler. Hüseyin ibn Ali onlara, kıyımlardan sağ kurtulan Ermenilere yardım edilmesini ve "Onlar Müslümanların zimmileridir; onları koruyun, Kendinizi, Çocuklarınızı ve Mülklerinizi koruduğunuz gibi" korunmalarını emretmiştir.⁶⁷

66. Bkz. The Arabic Sources on the Crime Aimed to Eshterminat Armenians, Beyrut, 1988 (Arapça).

67. A.g.e. 'Zimmi' harfi harfine 'vesayet altındaki halk' demektir. Ortaçağ Arap-İslam müteamil hukukuna göre, onlar, sınır bölgelerinde yerleşik ve Müslüman olmamalarına rağmen kendi kutsal kitapları olan halklardı. Onlar, her birinin kendi kutsal kitapları-Kitabı Mukaddes, Tevrat, Avesta, vb-olan Hristiyanlar, Yahudiler, Zerdüştiler ve diğerleriydi. Kendi dinlerini yaşama hakkına sahiptiler; yaşamları, özgürlükleri, mülk dokunulmazlıkları teminat altına alınmıştı. Başka bir deyişle, İslam Devleti ve Kuran onları koruyor ve haklarına tecavüzü yasaklıyordu; dahası etnik-dini ayrım temelinde bir zimminin öldürülmesine izin verilemezdi. Bkz. İslam, Abridged Guide, Moskova, 1983, s. 37.

Kendisi Jön Türkleri teşhir ediyor ve yaptıklarının İslamiyet'e ve onun erdemlerine aykırı olduğundan dolayı İslam dünyasıyla, Kuran'la ve sünnetle ilişkilerinin kesilmesini istiyordu.

Türkiye'nin müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan, Ermeni Soykırımından haberdardı. Türkiye'de görev yapan diplomatların hükümetlerine gönderdikleri sayısız gizli mesaj bunu kanıtlamaktadır. Alman Konsolos ve Sefirinin mesajları özellikle önemlidir. Onlardan bazılarına yer vermekle yetineceğiz.

Türkiye'deki Alman Konsolosu Shoibner, 2 Haziran 1915 günü İstanbul'daki Türk Sefaretine, "Ermeni nüfusu bütün ovalardan ve muhtemelen Erzurum'dan da Der Zor istikametine sevk edilmelidir. Bu sevkıyat toptan imhaya muadildir, zira herhangi bir nakliyatın olmadığı halde muhacirlerin ancak yarısı hayatta kalacak ve mahale sağ varacaktır ve bu büyük ihtimalle sadece Ermenileri değil, bütün memleketi mahvedecektir"⁶⁸ diyen bir rapor gönderdi.

Konsolos, Jön Türklerin Ermenilere yönelik tutumlarından dolayı kendilerini haklı çıkartmak amacıyla ileri sürdükleri varsayımsal Ermeni ayaklanmasına da değiniyordu. "Bu faaliyetler askeri zihniyetin spekülasyonlarını esas almış olamaz, çünkü muhacir kafileleri ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklardan teşkil olduğundan mahalli Ermenilerin isyan etme ihtimali istisna tutulmalıdır"⁶⁹

Bu mesaj bir başka yararlı bilgiyi de içermektedir. Ermenilerin Müslümanlaştırılmasına değinmektedir. Alman Konsolosu Sefirine, "İslamiyet'i kabul eden Ermeniler sevk edilmedi" diye yazmaktadır.⁷⁰ Bu, soykırım politikası-

68. Deutschland und Armenian. 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke. Herausgegeben und Eingeleitet von Dr. Johannes Lepsius, Potsdam, 1919, s. 80.

69. A.g.e.

70. A.g.e.

nın açık bir tezahürüdür, çünkü jenosidolojiye ve soykırıma ilişkin uluslararası belgelere göre, bireylerin veya grupların bir başka dine zorlanması veya onlara kendi dinlerini inkar edecek ve bir başka dini benimseyecek şartların yüklenmesi, onlara soykırım politikasının uygulanması anlamına gelmektedir.

Türkiye'deki Alman Sefiri Wangenheim'in Almanya şansölyesi Bettmann-Golweg'e gönderdiği raporlar hayati değer taşımaktadır.

17 Haziran 1915 tarihli raporunda, Sefir hükümetinin başına, 'Ermenilerinin tehcirinin sadece askeri tedabirin bir neticesi olmadığı açıktır' diye yazar ve Talat'ın Türkiye'de görev yapan bir Alman diplomatıyla yaptığı sohbet sırasında "Babıâli, dahili düşmanları (yerel Hristiyanlar) ile nihayet alakadar olmak için Cihan Harbinden faydalanmak istiyor" dediğini aktarır.⁷¹

Alman Sefiri Wangenheim'in şansölye Bettmann-Golweg'e 7 Temmuz 1915 günü gönderdiği raporun içeriği de çok önemlidir. Şansölyesini büyük çaplı tehcirden haberdar eden Sefir sözlerini şöyle sürdürür: "Bu faaliyetler ve tehcir tatbik usulü, hükümetin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni soyunu imha etme maksadına nail olduğunu ispat ediyor."⁷²

Açıkçası, Türkiye'nin müttefiki Almanya'nın diplomatik belgelerinde yer bulan olay değerlendirmeleri ve Jön Türklerin Ermenilere yönelik politikası Antant ülkelerinin-kiyle tam olarak uyuşmaktadır. Bu, Türk hükümetinin Ermenilerin toptan imhasına yönelik planını titizlikle uyguladığının açık bir kanıtıdır.

Ancak 'ufak' bir fark vardı. Türk hükümetine baskı yapma imkânına sahip olmayan Antant ülkelerinden farklı ola-

71. A.g.e., s. 83-84.

72. A.g.e., s. 94.

rak, Almanya bu imkâna sahipti. O dönemlerde Ermeni Soykırımını engelleyebilecek veya durdurabilecek tek ülke Almanya idi. Fakat yapmadı. Dar görüşlü, bencil ama stratejik çıkarlarını bir ulusu yok olmaktan kurtarmanın önüne koydu.

Tam da bu nedenle, Ermeni Soykırımında Kayser Almanya'sının suçta büyük payı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tüm dünya üzerindeki pek çok ülkenin sivil, siyasi ve dini şahsiyetleri, yazarları, bilim adamları, sanatçıları Ermenilere destek niteliğinde protesto seslerini yükselttiler. Aralarında İngiltere'den Lord James Bryce ve XX. yüzyılın en önemli tarihçilerinden biri olan Arnold Toynbee; Almanya'dan Protestan din adamı Johannes Lepsius, Armin Vegner, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg; Fransa'dan Anatole France ve Romain Rolland; Norveç'ten Fridtjof Nansen; Rusya'dan Maksim Gorki, Valeri Bryusov ve Yuri Veselovski; tanınmış Arap siyasetçi Fayez el-Ghoseyn ve başkaları vardı.

*

* *

Türk hükümetinin soykırım politikasının daha kapsamlı bir resmini çizmek için, bir başka önemli, öyle ki, Ermeni Soykırımının nedenlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek konuya değinmek gerekir.

Konu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerle birlikte soykırım riskiyle karşı karşıya kalan Asurlar, Yunanlılar ve Araplar gibi bazı Türk olmayan uluslarla ilgilidir.

1915'de, 'saf' bir Türk devleti yaratma planını uygulamaya çalışan Türk hükümeti, Hristiyan Asurlara karşı da soykırıma girişti. Onların imhasına yönelik politika, Ermenilerle yan yana yaşadıkları Van, Bitlis ve Diyarbakır gibi

Ermeni vilayetlerinin yanı sıra savaş sırasında kısa bir süre için Türk ordusu tarafından işgal edilen Hakkari ve Urmiye gibi Ermeni olmayan bölgelerde ve Urfa ve Adana'da yürütüldü.

Kıyımların gerçekleşmesi Ermeni kıyımlarıyla aynı nedene dayandırıldı, yani 'cemaat devlete karşı eline silah almış ve isyan etmiştir.'⁷³

Asurîlerin soykırımı nispeten az incelenmiştir ve genellikle 'unutulmuş soykırım' olarak nitelendirilir.

Asurîlerin soykırımı anlatılmaz derecede vahşice işlenmiştir. Bu olayları anlatan sayısız güvenilir belge ve materyali soğukkanlılıkla ve duygulanmadan okumak imkânsızdır. Tur-Abdin bölgesindeki Asurîlere karşı 5 Haziran 1915 günü Türk silahlı kuvvetleri ve 'Hamidiye' Alaylarınca işlenen kıyımlara ilişkin bir belgeye göz atalım. Orada on bin Asurî öldürülmüştü. "En cebri usuller kullanıldı. Küçük çocukların kafatasları taşlarla un ufak edildi; tecavüze karşı duran yahut Müslümanlığı kabul etmeyen kız ve kadınların vücutları canlı canlı parçalandı; erkeklerin ekserisinin kafası kesildi yahut nehre atıldı; papazlar, keşişler ve rahibelerin derisi yüzüldü yahut canlı canlı ateşe atıldı."⁷⁴

Resim diğer vilayetlerde ve bölgelerde de aynıydı. Dolayısıyla, Diyarbakır vilayetinde binden fazla Asurî ve Kel-danî Hristiyanlarına yönelik en vahşi kıyımlar uygulandı; Mardin ve Urfa'da da Katolik Hristiyanlar katledildiler.⁷⁵

500 bin Asurî veya tüm nüfusun üçte ikisi Jön Türklerin soykırım politikasının kurbanı oldu.⁷⁶

Bu antik uygarlık, Jön Türklerin 'saf' bir Türk devleti

73. Documentation on the Genocide Against the Assyrian-Suryoye-Chaldean-Arameic People (Seyfo), 1999, s. 7.

74. A.g.e., s. 9.

75. Hafız Fuad Hasan, History of the Armenian People, s. 313.

76. Documentation on the Genocide Against the Assyrian-Suryoye-Chaldean-Arameic People, s. 7, 9.

ve 'Büyük Turan' yaratma planları adına toptan imha tehdidi ile yüz yüzeydi.

1914-1918'de, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumlara karşı da aynı soykırım politikası izlendi. İstanbul, İzmir, Trabzon'daki, bütün Kuzey Pontus'daki ve İmparatorluğun diğer bölgelerindeki Rumlar, şiddet, baskı, tehcir ve katliama tabi tutuldular. Yalnızca 1914 yılında, Jön Türkler Makedonya ve Anadolu'dan 90 bin Rum'u sürerlerken, 1916 yılından itibaren Pontuslu Rumları yok etmeye başladılar. Bu trajedinin tarihi Yunanistan'da soykırım günü olarak anılır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Jön Türklerin zorla Türkleştirme politikası yalnızca Hristiyan olmayanlara karşı izlenmemiş, Türk olmayan Müslüman cemaatlere de uygulanmıştır. Yoksa, Osmanlı İmparatorluğu'nu safkan bir Türk devleti haline dönüştürmek mümkün olmayacaktı. Bunun en canlı örneği Araplara karşı uygulanan politikadır.

Arap milliyetçi-siyasetçileri ve tarihçileri arasında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Jön Türklerin, Ermenilerle birlikte Arapları da yok etmeyi planladıkları konusunda görüş birliği egemendir. Yetkin ve bilgili bir Arap tarihçisi olan Amin Said'in yazdığı gibi, savaşın başlarında Alman-Türk bloğunun kazandığı başarı "Pan-Türkizm'in sadık taraftarları olan İstanbul idaresinin reislerini şaşırttı. Suriye, Irak ve Hicaz'daki Arap milliyetçilerinin ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin olmak üzere iki kuvvetli milliyetçi cereyana son vermenin tam vakti olduğuna karar verdiler."⁷⁷ Amin Said, Ermenilerin imhasını amaçlayan kampanya, 1917-1918'de aynı zamanda Sadrazamlığı da üstlenmiş Dahiliye Nazırı Talat tarafından yönetilirken, Arap ülkelerinde Jön Türk Triyosunun bir başka üyesi Cemal tarafın-

77. *Amin Said, Rebellions of Arabs in the XX Century*, Arapça'dan (Rusça'ya) tercüme, Moskova, 1964, s. 79.

dan yönetildiğini söyler. "Suriye'de," diye devam eder Sa'id, "planın tatbiki Bahriye Nazırı ve Talat Bey'in meslektaşısı, Suriye'de 'kan içici' olarak maruf Ahmet Cemal Paşa tarafından deruhte edildi. Beyrut, Şam ve Gazze'de darağaçları kuruldu. Ahmet Cemal Paşa astı, tehcir etti, hapse attı."⁷⁸

Gerçekten de, Arap milliyetçi hareketinin ve siyasal ideolojisinin ileri gelenleri, kendilerini uluslarına, anavatanlarının kurtuluşuna adanmış, Suriyeli, Mısırlı, Lübnanlı, Filistinli, Iraklı, Abdül Hamid az-Zahravi, Şakik el-Azim, Şükürü el-Asali, Kerim el-Halil, Salim el-Cezairi gibi aydınlar onun emriyle asılmıştır.

Özetleyecek olursak, Arap tarihçisi, Jön Türklerin, tüm liderlerinin, bu suçları işlerken, "iki milleti, Ermenileri ve Arapları toptan imha etmeye teşebbüs ettikleri"ni aktarır.⁷⁹

Arap tarihçileri Zeine Zeine, Masoud Dahir, Hafız Fuad Hasan ve birçokları da aynı görüştedir. Zeine Zeine, 1915'de Cemal Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya teşebbüs ve 'memleketini ecnebilere satma' temelinde vatan hainliği suçlamasıyla, 'pek çok Arap liderini, idama mahkûm ettiğine işaret eder.⁸⁰

Aynı Ermeni Soykırımında olduğu gibi, Arap olayında da, yaygın biçimde uygulanan cinayetler, tutuklamalar ve her türlü baskı, Arapların kitlesel halde tehcirini getirdi. Tüm aileler ve kabileler sevk edildi, fakat ters yönde: Ermeniler Arap çöllerine sürülürlerken, Araplar, onlar için özel olarak yaratılmış kötü şartların egemen olduğu Anadolu'nun içlerine sürüldüler. Tehciri Arapların mal ve mülklerine el konulması izledi.⁸¹ Arap tarihçi Masoud Dahir bu-

78. A.g.e., s. 80.

79. A.g.e.

80. Zeine N. Zeine, The Emergence of Arab nationalism, New York, 1973, s. 110.

81. A.g.e.

nunla ilgili olarak Jön Türklerin Araplara yönelik politikasını 'teşkiki kıtal siyaseti' olarak niteler.⁸²

Bütün bunlar, Naim Abdullah Bey, Merkezi Umuminin Halep'teki Sevkıyat Mesulü Abdulahad Nuri Bey tarafından kağıda dökülen aşağıdaki bilgilerle kanıtlanmaktadır. Bu notlar daha sonra Hatıralar adıyla yayınlanmıştır. Bu belgeler, ikisi arasındaki yazışmaların kayıtları olup, Jön Türklerin politikasına biraz daha ışık tutmaktadır. "Bir seferinde", der Naim Bey, "Abdulahad Nuri Beye, 'Beyefendi, Ermenilerin sevkini biraz daha merhametli yapalım yoksa Mezopotamya çölleri hepsini öldürecek. Bu topraklarda Şeytandan başka kimse sağ kalamaz. Resülayn kaymakamı tehlike mesajları gönderiyor" dedim. Nuri Bey güldü. 'Evladım,' dedi, 'bir taşla iki kuş vuracağız. Araplar Ermenilerle ölecek. Bu kötü mü olur? Böylece Türklüğün önü açılır.'⁸³

Jön Türkler Araplara yönelik soykırım politikalarında başarılı olamadılar. 1916 yılında Araplar ayaklandılar ve İngilizlerin yardımıyla, 400 yıldır Osmanlı egemenliği altındaki anavatanlarını özgür kıldılar. Arap özgürlük ordusunun saflarında, 3 bin kişilik Doğu veya Ermeni Lejyonu da savaştı.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Ermenilerin ve Asurîlerin soykırımını Kürtler aracılığıyla yürüten Jön Türkler, hedeflerine ulaşmış olduklarında Kürtlerin kıyımına başladılar. Kabaca 800 bin Kürt kıyımlar sırasında katleldi.

Soykırımın mantığı ve saf bir Türk devleti yaratılması böyle bir şeydi.

Böylece, Sultan II. Abdülhamit'in ve Jön Türklerin, li-

82. *Mosoud Dahir*, The Social History of Lebanon, Beyrut, 1974, s. 25-26 (Arapça).

83. The Memoirs of Naim Bey, Londra, 1920.

derleri Talat, Enver, Cemal, Nazım, Şakir Behaeddin ve diğerlerinin Ermenilere, Asurlara, Rumlara, Araplara ve diğer uluslara yönelik suçlu politikaları, XIX. yüzyıl ortalarında -XX. yüzyıl başlarında- Osmanlı devletinin bir soykırım devletine evrildiği hükmüne varmamıza yol açmaktadır.

*
**

Ermeni Soykırımı, tüm Ermeniler açısından yaşamsal sonuçlar içeren ulusal bir trajedydi.

Doğu Ermenistan'da ve tüm Osmanlı İmparatorluğu üzerinde 1,5 milyon Ermeni öldürüldü ve yüz binlercesi tehciye uğradı. Ermenilerin anayurdu yerlilerinden temizlendi. Bunun yerine, Türklerin ve özellikle Kürtlerin önceki yüzyıllarda başlatmış oldukları üzere Ermeni topraklarını işgali çok daha etkin hale geldi.

Ermeniler, anavatanları Batı Ermenistan'ın, Ermeni Dağlık Bölgesi'nin onda dokuzuna denk düşen en büyük parçasını kaybettiler. Bu toprakların ancak onda biri Ermeni egemenliğinde kaldı, ki burada bugün bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti yer almaktadır.

Tehcir, Ermenilerin, Asya, Avrupa, Amerika ve Afrika olmak üzere çeşitli kıtalara ve ulusal, eğitsel, kültürel ve dinsel temellerde Ermeni cemaatler oluşturdukları çeşitli ülkelere dağılmalarına yol açtı. Ermeni Diasporası ortaya çıktı. Ermeniler bölündü: Batı ve Doğu Ermenileri ayrımının yerini, Ermenistan Ermenileri ve Diaspora Ermenileri olmak üzere yeni bir ayrım aldı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin ve diğer ulusların soykırımı İmparatorluğa damgasını vurdu ve İmparatorluk tarihe soykırımın anavatanı ve bir soykırım devleti olarak geçti.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi modern Türkiye'nin uluslararası saygınlığına olumsuz bir damga vurdu. Türkiye yönetimi Soykırım gerçeğini inkarda ısrar ettiği sürece böyle de gidecektir.

Ermeni Soykırımı ya da Ermenikırım, XX. yüzyıl tarihinin kara bir sayfasıdır.

SONSÖZ

Birinci Dünya Savaşı Antant devletlerinin zaferi ve Almanya-Avusturya-Macaristan-Türkiye bloğunun yenilgisi ile sonuçlandı. Osmanlı İmparatorluğu temsilcileri, 30 Ekim 1918 günü Limni Adası açıklarında demirli Britanya kruvazörü "Agamemnon"da, yenilginin kabulü anlamına gelen Mondros Mütarekesini imzaladılar.

1914-1918'de, 10 milyon insan savaşın tüm cephelerinde ölmüştür. Savaş döneminde Batı Ermenistan'da, Kilikya'da (Adana) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde uygulanan soykırımın kayıpları, dünya nüfusunun tüm kayıplarının kabaca %17'sine denk düşmek üzere yaklaşık 1.5 milyon Ermeni'dir. Eğer Kafkasya cephelerindeki Ermeni gönüllü alaylarının, Yakındoğu'daki Ermeni Lejyonunun ve diğer ülkelerin ordularındaki Ermenilerin kayıplarını ekleyecek olursak, bu sayı 2 milyona veya toplamın %20'sine yükselecektir. Böyle küçük bir ulus için çok büyük bir rakamdır bu.

Hesaba katılması gereken bir başka önemli nokta daha vardır ki, bağımsız bir Ermenistan devleti mevcut değildi, dolayısıyla Ermenistan resmen savaşan taraf değildi, dahası, olamazdı da. Buna rağmen, Ermeniler savaş için en büyük bedeli ödeyen ulusların başında geliyordu. Bu durum Ermeni tarihi açısından, bir trajedi değilse bile, ağır bir dramdır.

Muzaffer Antant ülkelerinin kazandıkları zafer ve Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiklerinin yenilgisi temelinde, Ermenilerin ulusal yaralarına en iyi ilaç olacak şekilde, Ermeni Sorununa hızlı ve adil bir çözüm bulmaya girişmeleri beklenirdi. Ama hayır, bunu yapmadılar.

Osmanlı İmparatorluğu ve Üçlü Antant arasındaki Mondros Mütarekesi'nde Ermeni Sorununa ilişkin paragraflar yeterince şaşırtıcıydı. Türkiye, Antantın altı Ermeni vilayetini herhangi birindeki 'karışıklık durumunda' işgal etmesini ve Ermeni savaş esirlerinin ve tutuklularının İstanbul'da toplanmasını kabul ediyordu. Hepsini bu.

Antant, başka topraklarda başka şartlarda olduğu gibi, Ermeni Sorununu çözme yolunda herhangi bir kesin adım atmadı. Dolayısıyla, Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George'un Ermeni halkına borçlu olduklarına ilişkin beyanı bir beyan olmaktan öteye geçmedi.

Savaşın ardından, Türkiye ile Mütarekenin imzalanmasını takiben, tüm dünya, Osmanlı hükümetinin üyelerinin - en başta liderlerinin- Ermenilere karşı işlenen suçlardan cezalandırılması gerektiğine inanıyordu. Avrupa'nın vicdanı ve gururu olan, Fransız arkeolog Jacques de Morgan; Alman ermenolog, dilbilimci-tarihçi Josef Markwart; tanınmış bilim adamları ve aydınlar Herbert Adams Gibbons, Frederick Makler, Renee Pignon, Armin Wegner, Antoine Meilleur, Joseph Lepsius, Andrey Mandelshtam gibi dünyaca tanınmış Avrupalı ermenologların isteği bu yöndeydi. Ancak bu gereklilik, çeşitli ülkelerden çok sayıda ulusal, siyasal, parlamenter ve parti lideri tarafından göz ardı edildi.

Bu gereklilik bazı Türk aydınları arasında da yandaş buldu.

Jön Türk hükümetinin yerini alan yeni Türk hükümeti baskılara dayanamadı ve Jön Türk hükümeti ve partisinin liderlerini adalet önüne çıkartmaya karar verdi. Kuşkusuz, bu kararın nedeni yalnızca dünya toplumlarının baskısı değildi.

Mütarekeden sonra Ahmet İzzet Paşa tarafından yönetilen yeni bakanlar kurulu, kendilerini kötü rejimden ayrı tutma ve Türkiye'nin 'itibarını' koruma niyetiyle, Türkiye aleyhindeki hoşnutsuzluk ve şikayetleri yalnızca ve önceki hükümete ve İttihad ve Terakki Fırkası'na yöneltmeye çalışıyordu.

8 Mart 1919 günü, padişah VI. Mehmet Vahdettin'in kararıyla eski hükümeti ve Jön Türk liderlerini yargılayacak divan-ı harbi örfiler kuruldu.

Bir takım nazırlar ve fırka liderleri tutuklandı ve askeri mahkemeye çıkartıldılar. Aralarında, Sadrazam (1913-1916) Said Halim Paşa; Başvekil Mithat Şükrü Bey; Merkezi Umumi üyeleri Ziya Gökalp; Meclis Sözcüsü İbrahim Bey; Senato Reisi Rıfat Bey; Şeyhülislam Musa Kazım Efendi; Adalet ve Hariciye Nazırı, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Halil Efendi; Dahiliye Nazırı İsmail Canpolat; bayındırlık, imar, posta ve telgraf hizmetleri, maarif nazırları, diğer fırka liderleri ve Teşkilat-ı Mahsusa sorumluları yer alıyordu.

Ancak, Talat, Enver, Cemal, Nazım Behaeddin ve diğerleri gibi asıl liderler ve davalılar aralarında yoktu. Onlar, bir Alman denizatlısıyla gizlice kaçırılmışlardı. Alman hükümeti onların Almanya'ya yerleşmelerine izin verdi, diğerleri başka ülkelere iltica ettiler.⁸⁴

Dahiliye Nazırı ve Sadrazam (1917-1918) Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa reisi Behaeddin Şakir Bey, doktor Nazım Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey ve diğerleri olmak üzere toplam 11 kişi gıyaplarında yargılandı.

Tutuklananlar ve gıyabi sanıklar, öncelikle ülkeyi Meclis kararı olmaksızın savaşa sokmakla, ikinci olarak Ermenilerin tehcir ve kıyımlarından sorumlu olmakla suçlandılar.

84. *Tessa Hoffman*, Germany and the Armenian Question: the Armenian Question. Encyclopaedia, s. 102.

Yargılamalar 27 Nisan 1919 günü başladı ve aynı yıl 26 Haziran'da sona erdi. Divan-ı harbi örfi tarafından 5 Haziran 1919 (5 Temmuz 1335) günü ilan edilen kararla, Talat, Enver, Cemal ve Nazım gıyaplarında ölüme mahkûm edildiler, kalan 27'si çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.

Bölgesel divanı harbi örfilerin kararıyla, Cemal Azmi, Naim, Kemal ve Şakir Behaeddin de gıyaplarında ölüme mahkûm edildiler. Çeşitli hapis cezalarına çarptırılan ve sürgüne yollananların sayıları hayli fazlaydı.⁸⁵

Ancak, ölüme mahkûm edilen esas failler Türkiye'de olmadıklarından dolayı, Türk mahkemeleri kararı uygulamaya sokamadı. Dolayısıyla Türk mahkemelerinin kararını yaşama geçirme yükünü sırtlayanlar Ermeni intikamcılarıydı.

15 Mart 1921 günü, Soghomon Tehleryan Berlin'de Talat Paşa'yı öldürdü ve Alman Mahkemesine çıkartıldı. Davayı bütün ayrıntılarıyla ve tarafsız bir biçimde ele alan mahkeme, bir dönemin sadrazamı ve dahiliye nazırının Ermeni Soykırımındaki rolünü dikkate alarak, Soghomon Tehleryan'ı beraat ettirdi.

6 Aralık 1921 günü, Arshavir Shirakyan tarafından Roma'da sıkılan kurşun, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir başka sabık sadrazamı (1913-1916) Said Halim'i öldürdü. 7 Nisan 1922 günü, yine Berlin'de, Aram Yerkanay ve Arshavir Shirakyan, Şakir Behaeddin ve Cemal Azmi'yi öldürdüler ve aynı yılın 21 Haziran'ında, Petros Ter-Petrosyan, Artashes Gevorgyan ve Stepan Tzaghikyan, Jön Türk triyonunun bir başka üyesi Cemal Paşa'nın ölüm cezasını uygulamaya soktular. Ancak triyonun üçüncü üyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sabık Harbiye Nazırı Enver Paşa da

85. Ayrıntılar için bkz. The Genocide of Armenians by the Documents of Legal Proceedings of the Young Turks: Önsöz, tercüme ve açıklayıcı notlar A.H. Papazyan, Erivan, 1988. Yargılama belgeleri 1919-1920'de İstanbul'da Osmanlıca çıkartılan Takvimi Vekayi gazetesinin eki olarak yayınlanmıştır.

ölüm cezasından kurtulmayı başaramadı. O, Orta Asya'da bir Kızılıordu müfrezesiyle savaşıırken öldü; müfrezenin komutanı Ermeni asıllı Hakob Melkumov'du.

Doktor Nazım'a gelince, onun mahkûmiyetinin infazı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirildi; Kemal Paşa'ya karşı suikast düzenlemekten darağacına gönderildi.

Böylece tüm failler hak ettiklerini buldular.

XX. yüzyılın 1920'leri-1930'ları arasında, Ermeni Soykırımı tüm dünya tarafından unutulmaya yüz tuttu. Bunun geçerli nedenleri vardı.

Sovyet Ermenistan'ı SSCB'nin bir parçasıydı ve böyle olmakla kendi dış politikasını izleme hakkından yoksundu. Sonuç olarak, Ermenistan bir devlet anlamında Soykırımın tanınmasını sağlayamazdı.

Ermeni Diasporası aldığı darbelerden hâlâ kendine gelememişti. Yabancı etnik ortamda ayaklarının üstüne basmaya, ulusal ve kültürel yapılarını oluşturmaya ve sessizce yasını tutmaya çalışıyorlardı.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, çeşitli politik ve ekonomik sorunlarla boğuşan uluslararası toplum Ermeni Soykırımının sorunlarına kayıtsız kaldı.

Ermeni Soykırımı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç arifesinde, 22 Ağustos 1939 günü Obersalzburg'da toplanan Alman genelkurmayı zirvesinde, düşmanı, -erkek, kadın, çocuk demeden- imha ederken acımasız olunmasını isteyen Nazi Almanyası'nsı Führeri Adolf Hitler'in aklındaydı: "Ermenilerin soykırımını kim hatırlıyor ki?"⁸⁶

86. Amerikalı tarihçi ve siyaset bilimci *Dr. Robert Jon*, Hitler'in bu ünlü ifadesinin yer aldığı belgenin orijinalini ABD Ulusal Arşivinin Askeri Bölümünde bulmuştur. 23 Kasım 1945 günü, faşist Almanya'nın liderlerinin yargılandıkları Nürnberg davalarında mahkemeye sunuldu; "Golos Armeni" (Ermenistan'ın Sesi), Erivan, 24 Mayıs 2001.

Durum, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bir takım faktörlerin etkisiyle yavaş yavaş değişmeye başladı.

Birincisi, BM, 1948'den başlayarak, soykırım üzerine birçok önemli belgeyi kabul etti.

İkincisi, Kamboçya, Sudan, Ruanda, Burundi, Balkanlar gibi bazı ülkelerde, yeni soykırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu, soykırıma ilgiyi otomatik olarak artırdı ve geçtiğimiz yüzyılın birinci ve ikinci -Ermeni ve Yahudi- soykırımlarına yönelik ilginin büyümesine yol açtı.

Üçüncüsü, Ermenistan Üçüncü Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak, Ermeni Soykırımının uluslararası arenada tanınmasını sağlama sürecini devlet düzeyinde sürdürmeye başladı. Eylül 1998'de, Ermenistan Başkanı BM'deki konuşmasında Ermeni Soykırımının uluslararası düzeyde tanınması konusunu resmen dile getirdi.

Ve, nihayet, dördüncüsü, Ermeni Diasporası olgunlaşmış ve güçlenmiştir, siyasi ağırlığı ve etkisi arttı. ABD, Fransa, Rusya, Lübnan, Gürcistan, Arjantin, Uruguay gibi bazı ülkelerde, önemli bir rol oynamaktadır ve bu ülkelerdeki üst düzey yetkililer Ermeni cemaatinin durumuna önem vermektedirler.

Bütün bunlar tüm dünya üzerindeki ulusların Ermeni Soykırımına bakışını değiştirdi.

Ermeni Soykırımının tanındığı gün geldi sonunda.

15 Haziran 1987 günü Ermeni Soykırımı Avrupa Parlamentosunca tanındı. 90'ların sonundan itibaren Ermeni Soykırımı, Rusya Duması; Fransa Parlamentosunun Ulusal Meclis ve Senato olmak üzere iki kamarası; İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Belçika, Lübnan, Uruguay gibi toplam 14 Avrupa, Asya ve Latin Amerika ülkesi tarafından tanınmıştır. Soykırım, İsviçre'de Bern kantonunda, ABD'nin en büyük eyaleti California dahil olmak üzere yaklaşık otuz eyaletinde olduğu gibi eyalet organları tarafından tanınmıştır.

28 Şubat 2002 günü, Avrupa Parlamentosu soykırım so-

rununa bir kez daha el attı ve uygun bir formül üretti. 1987'de onaylanan kararı pekiştirerek, Türkiye'yi Ermeni Soykırımını tanımaya davet etti.

Buna karşılık, bugünün Türkiye'sinin liderleri, Ermeni Soykırımını gerçeğini reddetmeyi sürdürüyor, ki bu, İmparatorluk topraklarında gerçekleştirilen kitlesel kıyımlar ve zorla tehcir nedeniyle Osmanlı Türkiye'si liderlerini ölüme mahkûm eden padişahlık Türkiye'sinin askeri mahkemesi tarafından alınan 1919-1920 kararlarıyla karşılaştırıldığında geri adım demektir.

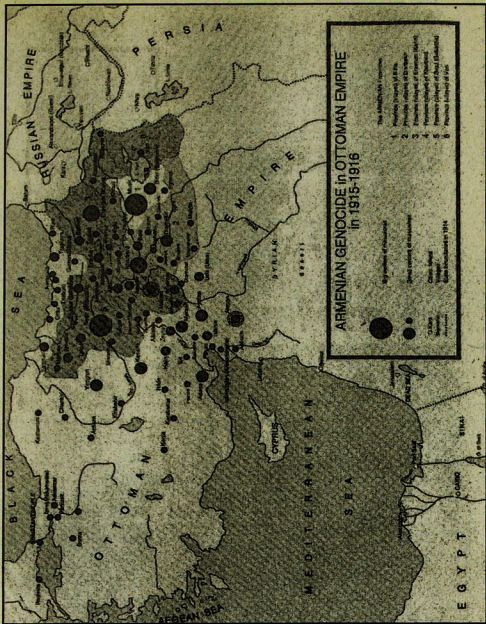
İşlenen suçları kabul etme ve onlar için özür dileme pratiği dünyada yaygın biçimde başvurulmuş bir mekanizmadır. Kudüs'teki Ağlama Duvarı önünde yas tutan ve Alman Nazilerince gerçekleştirilen Holokost için Alman ulusu adına Yahudilerin affını dileyen Alman şansölyesi Konrad'ın davranışını örnek verebiliriz. Japon hükümeti, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon askerlerinin neden oldukları acılardan dolayı bazı Güney-Doğu Asya halklarından özür diledi.

Türkiye bu listeyi tamamlayabilirdi. Görüşümüze göre, bir özür ülkenin uluslararası saygınlığını artıracak ve dünya uluslarının Türkiye'ye güven duymasını sağlayacaktı.

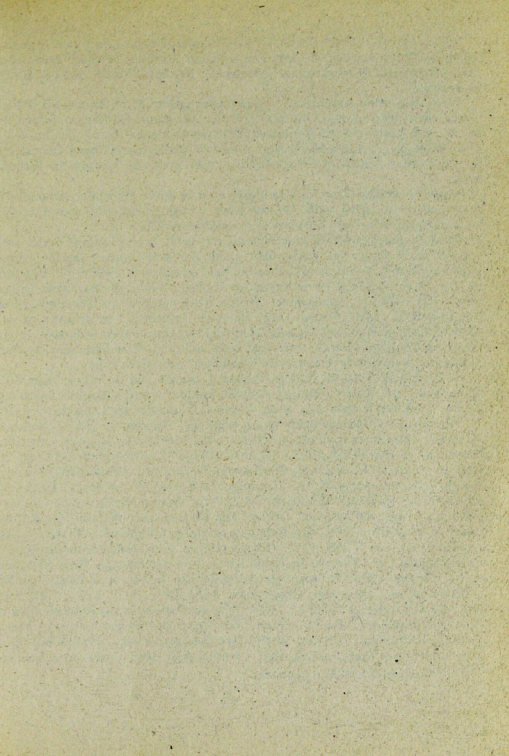
Düşüncemiz odur ki, -er ya da geç- bir Türk Konrad Adenauer'i çıkacak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında padişah-Jön Türk liderleri tarafından uygulanan Ermeni Soykırımı için Ermeni halkından özür dileyecektir.

O güne kadar...

O güne kadar, Ermeni Soykırımının uluslararası düzeyde tanınma yürüyüşü ilerleyecek.

1915-1916'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı

NIKOLAY HOVHANNISYAN-Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör. Ermenistan Ulusal Bilim Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, Ermenistan Anlaşmazlık Çözüm Merkezinin Kurucusu ve Müdürü, Ermeni Atlantik Birliği Eş Başkanı.

New York Bilim Akademisi, "Ararat" Uluslararası Bilim Akademisi (Paris), Ulusal Güvenlik Sorunları Uluslararası Bilim Akademisi (Moskova), Suriye Bilim Derneği (Halep), Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Uluslararası ve Stratejik Araştırma Merkezleri Konseyi (Moskova), National Geographic Society (ABD), Amerikan Biyografik Enstitüsü Araştırma Danışmanlar Kurumu üyesi.

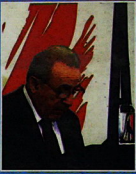
İnceleme alanları: Ortadoğu'da uluslararası ve bölgesel ilişkiler, Arap ülkelerinin modern ve çağdaş tarihi, Siyasal İslam, Ortadoğu'da ulusal azınlıklar, Anlaşmazlıklar bilimi, Transkafkasya'da etnopolitik ihtilaflar vb.

1985'de, Suriye Milli Eğitim Bakanlığının daveti üzerine Şam ve Halep Üniversitelerinde çalıştı ve "Suriye'deki İslah Hareketi" teması üzerine çalıştı; 1989'de, Britanya Akademisinden bir burs kazanarak, 1993-1994 arasında Londra Üniversitesi'nde bir Fulbright üyesi olarak "Ortadoğu'da Büyük Britanya'nın Dış Politikası" projesinde, George Washington Üniversitesi'nde (Washington, D.C., ABD) "Arap Doğu'da ABD Politikası" projesinde çalıştı; 1995'de College Park'taki Maryland Üniversitesi Uluslararası Kalkınma ve Uzlaşmazlık Yönetimi Merkezi tarafından davet edildi ve "Uzlaşmazlığın Tarafları: Transkafkasya'da Barış Köprüsünün Kurulması" projesinde çalıştı.

ABD, Büyük Britanya, Kanada, Almanya, İrlanda, İtalya, Rusya, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve başka ülkelerin farklı üniversite ve merkezlerinde ders verdi ve pek çok uluslararası kongrede yer aldı.

"Emergence of Independent Syrian Republic" (Moskova, 1968); "National-Liberation Movement in Lebanon" (Beyrut, 1974, Arapça); "National-Liberation Movement in Iraq (1918-1958)" (Erivan, 1975); "The Policy of the Great Powers in the Arab East during the Second World War (1939-1945)" (Erivan, 1980); "Irregularities in the Development of the Arab Countries and Their Consequences (1950-1970)" (Stuttgart, 1982); "The Arabic Historiography on New History of Armenia" (Erivan, 1993); "The Persian Gulf War and the Kurdish Problem" (Londra, 1994); "The Relations of the Iraqi Republic with the Countries of the Arab East (1968-1975)" (Erivan, 1985); "Elucidation of the Reasons of the Armenian Genocide and Its Evaluation in the Contemporary Arab Historiography" (Erivan, 1996); "Ethnopolitical Conflicts in the Transcaucasus: Their Roots and Solution" (Maryland Üniversitesi, ABD, 1997, ortak yazar); "The Foreign Policy of Armenia" (Erivan, 1998); "On the Options of the Resolution of the Karabakh Problem" (Venedik, 1998); "The Karabakh Problem: Factors, Criteria, Variants of Solution" (Erivan, 1999); "The Newest History (1918-2000)" (Erivan, 2001, ortak yazar) olmak üzere 25 monografi dahil olmak üzere yaklaşık 300 yayınlanmış çalışmanın yazarıdır.

9(47.92)
H-71

NİKOLAY HOVHANNİSYAN

ERMENİ SOYKIRIMI

ERMENİKİRİM

"Bu kitabın niyeti, tüm dürüst Türklere kendi tarihlerinin önemli bir bölümünü doğru anlamaları ve 1915 Ermeni Soykırımı, nedenleri ve sorumluları hakkında doğru bilgiler elde edinebilmeleri doğrultusunda yardımcı olabilmektir. Ermeni Soykırımını tanımak ve sorumluları mahkûm etmek amacıyla doğru kararlar alabilmeleri için bu gerçek tüm Türklere gereklidir.

Türklerin bugünkü neslinin, biz Ermenilerin felaketimiz olarak nitelediğimiz, Türk resmi görüşünün ise Ermeni Soykırımı olgusunu dahi reddettiği bir sorunla ilgili Ermeni uzmanın da görüşünü tanımasını gerekli buluyorum. Ermenilerin başına gelen bu felaket on yıllarca kendisinden gizli tutulduğundan günümüz Türk toplumunun ezici çoğunluğu ya Ermeni Soykırımından haberdar olmadığı ya da kendisine çok değişik bir şekilde iletildiğinden bunu elzem görüyoruz. Bu nedenle, Türklerin çoğu 'Ermeni Soykırımı' ifadesini ülkelerine, onun saygınlığına ve tarihine karşı bir hakaret olarak kabul ediyor. Fakat ne tür olursa olsun, sırrın sonunda aklığa kavuşmadığı ve topluma mal olmadığı bir durum tarihte vuku bulmamıştır. Gerçeğin meydana çıkması ise genellikle acalı olur ve onu kabul edebilmek ve ona göre değerlerin yeniden gözden geçirilmesi için toplumsal cesaret gerekir."

Prof. Dr. Nikolay Hovhannisyan

ISBN 975-8460-82-X

9 789758 460823

internetten sipariş için

www.kitapyurdu.com